

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВАКАЛЮК ІВАННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2-26'06:81'366.58

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ
ДІЄСЛІВНОЇ КВАНТИТАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. В. Вакалюк

Науковий керівник – **Барчук Володимир Михайлович**, доктор філологічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2019

АНОТАЦІЯ

Вакалюк І. В. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності в сучасній українській літературній мові. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 «Українська мова». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2019.

Дисертація є першим цілісним дослідженням функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності, яка виражає темпоральну характеристику дії та представлена як кількісна ознака її тривання.

Категорія кількості є однією з найбільш універсальних і поширених у мові та мовленні, оскільки в значній частині мовних одиниць квантитативна семантика наявна більшою чи меншою мірою. Інтерес до категорійної структури дієслів пояснюється семантичними (різноплановість змісту) та синтаксичними (предикатні, модально-часові, кількісні й інші відношення в структурі речення) особливостями функціонування цих одиниць.

Категорія кількості не має чітко окреслених меж, а кількісна семантика часто формується на основі контексту. Різні граматичні категорії відображають квантитативний компонент в структурно-граматичному значенні мовних одиниць, що допомагає виражати їхнє основне значення, або ґрунтуються на ньому.

Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності є однією з найскладніших у граматиці; продуктивно представлена типологічно різними дієслівними грамами та є визначальною для морфологічних одиниць дієслівного класу.

У роботі застосовано новий підхід до вивчення дієслівної кількості та засобів її вираження. Запропоновано модель інтерпретації реалізованих в українській літературній мові квантитативних значень, побудованих на співвідношеннях загального кількісного значення (поняттєвої основи лінгвістичної кількості) і категорії інтервалу; оскільки інтервал є базовим рівнем категорії темпоральності, то кількісна ознака дії має темпоральну основу, а дієслівна квантитативність постає як

кількісна характеристика дії. Концепція категорії інтервалу дає змогу проникнути в природу та значення дієслова, зокрема його квантитативного складника.

У першому розділі «Категорія дієслівної квантитативності як об'єкт функціонально-семантичного дослідження» потрактовано розуміння кількісної характеристики дії, оскільки категоріальна сутність кількості (квантифікації) реалізується по-різному. Увагу акцентовано на розумінні кількості як поняттєвої категорії та квантитативності як кількісної характеристики дії. З'ясовано, що у процесі пізнання онтологічна кількість відображається у свідомості як відповідна поняттєва категорія, яка знаходить вираження у мові, утворюючи мовну категорію кількості. У результаті дослідження встановлено, що категорія дієслівної квантитативності виникає на перетині загальномовної категорії кількості та дієслівної кількості, що називаємо квантитативністю, яка є складником категорії інтервалу. З огляду на це в сучасній граматиці категорія дієслівної квантитативності посідає центральне місце.

У роботі враховано традиційні та сучасні теоретичні концепції категорійної і функціональної граматики. Обґрунтовано тісну взаємодію категорії інтервалу та категорії дієслівної квантитативності у творенні різновидів акціональних значень. Класифіковано й потрактовано формально-типологічні різновиди грамем дієслівної квантитативності: перервна кількість (кратність) представлена чотирма грамами (ітеративності, семельфактивності, мультиплікативності та дистрибутивності), неперервна кількість (інтенсивність) також представлена чотирма грамами (недостатності, достатності, помірності і надмірності), які засвідчують репрезентаційний потенціал українського дієслова щодо кількісної семантики, об'єднаної категорією квантитативності.

Систематизовано засоби експлікації дієслівної квантитативності, схарактеризовано способи її вираження. Вони виявлені продуктивно як системою синтетичних форм, так і універсальністю форм аналітичних.

Другий розділ дисертації «Підкатегорія кратності дії та засоби її вираження» присвячений граматичним засобам вираження кратності (членованої кількості) дії. Встановлено, що дієслівні грами зі значенням кратності, об'єднані однойменною

категорією, що має статус підкатегорії у структурі категорії дієслівної квантитативності.

Постульовано, що кратність має акціональний зміст та виражає кількісні ознаки розгортання (тривання) дії. Акціональні ознаки дієслова, що узагальнені в його семантиці дієвості, об'єднує категорія інтервалу.

Обґрунтовано системні відношення в межах категорії кратності. Виявлено, що множинна кратність дії може бути узагальнено-кількісною (ітератив) та означено-кількісною (семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив). Окрім того уточнено, що ітеративність, з одного боку, є визначальною базовою семантикою кратності, з іншого боку – типологічним різновидом кратності, що представляє загальне значення членованої квантитативності, виражене як неозначена, тобто недиференційована кратність.

Встановлено, що за своєю граматичною природою дистрибутивні дієслова теж кратні. Розподільні дієслова відрізняються від інших різновидів кратності (семельфактива та мультиплікатива) тим, що мають облігаторну дистрибутивно-суб'єктну чи дистрибутивно-об'єктну валентність. Оскільки узагальненою семантикою кратності є ітерація, то дистрибутивні дії є виявом членованої кількості дії, тобто ітеративності, а не окремим типом кратності. Тому аналізуємо дистрибутивність в межах кратності поряд із ітеративністю, семельфактивністю та мультиплікативністю.

Аналіз префіксів та суфіксів, які самостійно спеціалізуються на вираженні значень неозначеної та означеної кратності, дозволив констатувати, що в сучасній українській мові таких формантів вживається порівняно небагато. Кратне значення може виражатися за допомогою граматичних конкретизаторів та контексту.

У третьому розділі «Підкатегорія інтенсивності дії та засоби її вираження» розглянуто використання префіксації та суфіксації для реалізації значень інтенсивності (нечленованої кількості) дії. Визначено, що дієслівні графеми зі значенням інтенсивності об'єднані однойменною категорією, що має статус підкатегорії у структурі категорії дієслівної квантитативності.

З'ясовано, що семантика інтенсивності контамінує з іншими значеннями інтервалу, зокрема кратністю. Встановлено, що інтенсивність є зовнішньою, ситуативною ознакою дії й виступає в семантиці дієслова та предиката факультативно, оскільки семантика базової квантитативної форми інтервалу вказує на повторюваність, тобто кратність дії (ітератив) є базовою семою квантитативності.

Обґрунтовано системні відношення в межах категорії інтенсивності. Визначено, що кількісний компонент дієвості, виражений як інтенсивність дії, має чотири різновиди: недостатню, помірну, достатню та надмірну дії.

Виявлено, що інтенсивність може бути закладена іманентно у значенні дієслова, а також виражатися за допомогою афіксації та експліцитними маркерами обставинного типу. Важливе місце у формуванні кола значень інтенсивності дії належить також контексту.

Аналіз фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії свідчить про те, що категорія інтенсивності дії в сучасній українській мові багата засобами вираження.

У висновках узагальнено результати дослідження функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності в сучасній українській літературній мові. Визначено, що функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності є ядреною у структурі українського дієслова та постає як компонент категорії інтервалу, яка входить до структури надкатегорії темпоральності. Встановлено, що функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності, що виявлена як кількісна ознака дії, має два різновиди кількісного значення, що представлені графемами квантитативно членованої (кратність) та квантитативно нечленованої (інтенсивність) дії. З'ясовано, що засоби вираження функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності виявлені продуктивно як системою синтетичних форм, так і універсальністю форм аналітичних, які здатні виражати, на відміну від синтетичних, будь-яке кількісне значення інтервалу.

Отже, функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності має темпоральне підґрунтя та виражає кількісну ознаку дії як дієвість, тобто квантифікацію розгортання дії в часі.

Дослідження закономірностей категоризації дієслівної квантитативності на засадах функціональної граматики відкриває подальший шлях для комплексного аналізу акціональності як кількісного компонента дієслова та граматичної кількості загалом. Перспективність дослідження полягає в детальному вивченні членованої (кратності) та нечленованої (інтенсивності) кількості дії як кількісних різновидів функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності, а також у дослідженні засобів вираження дієслівної квантитативності та встановленні їхнього співвідношення на матеріалі текстів окремих стилів (публіцистичного, наукового, офіційно-ділового та ін.).

Ключові слова: функціонально-семантична категорія, дієслівна квантитативність, ітеративність, семельфактивність, мультиплікативність, дистрибутивність, недостатність, достатність, помірність, надмірність.

ABSTRACT

Vakaliuk I. V. Functional-semantic category of verbal quantitative in modern Ukrainian literary language. – Qualifying scientific research on the rights of the manuscript.

Thesis for the candidate degree in philology (doctor of philosophy) in speciality 10.02.01 «The Ukrainian language». – State higher educational establishment «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», Ivano-Frankivsk, 2019.

This dissertation is the first integral study of the functional-semantic category of verbal quantitative, which expresses the temporal characteristic of action and is presented as a quantitative sign of its continuance.

The category of quantity is one of the most universal and widespread in language and speech, since quantitative semantics is evident to a greater or lesser extent in a large part of the linguistic units. Interest in the categorical structure of verbs is explained by the semantic (content versatility) and syntactic (predicate, modal time, quantitative and other relations in the sentence structure) peculiarities of the functioning of these units.

The category of quantity does not have clearly defined limits, and quantitative semantics is often formed on the basis of context. Different grammatical categories represent the quantitative component in the structural and grammatical meaning of the linguistic units, which helps to express their basic meaning or is based on it.

Functional-semantic category of verbal quantitative is one of the most difficult in grammar. It is productively represented by typologically different verbal grammemes and is a defining element for the morphological unit of the verbal class.

Studying the verbal quantity and means of its expression, a new approach was used in this paper. It is proposed a model of interpretation of quantitative meanings which are realized in the Ukrainian literary language, based on the ratios of the total quantitative value (conceptual basis of the linguistic quantity) and the interval category; whereas the interval is the basic degree of the category of temporality, the quantitative feature of action has a temporal basis, and verbal quantitative appears as a quantitative characteristic of an action. The concept of an interval category allows you to penetrate into the nature and meaning of the verb, in particular into its quantitative component.

In the first section «The category of verbal quantitative as an object of functional semantic research» it is interpreted the understanding of the quantitative characteristics of an action, since the categorical nature of the quantity (quantization) is realized differently. The attention is focused on the understanding of the quantity as a conceptual category and quantitative as a quantifiable characteristic of an action. It is explored that in the process of cognition the ontological quantity is reflected in consciousness as an appropriate conceptual category expresses in the language forming a language category of quantity. It was found that the category of verbal quantitative occurs at the intersection of a general category of quantity and verbal quantity, which is called quantitative, and it is a component of the interval category. Taking into account this the category of verbal quantitative occupies a central place in modern grammar.

The paper considers traditional and modern theoretical concepts of categorical and functional grammar. It is substantiated the close interaction between the categories of the interval and the categories of verbal quantitative in the creation of various types of meanings. It is classified the formal-typological varieties of grammemes of verbal

quantitative: interrupted quantity (multiplicity) is represented by four grammemes (iteration, semelfactive, multiplicity and distributive), the continuous quantity (intensity) is also represented by four grammemes (insufficiency, sufficiency, moderation, and redundancy), which certify the representative potential of the Ukrainian verb as for quantitative semantics, united by the category of quantitative.

It is systematized the means of explication of verbal quantitative and it is characterized the methods of its expression. They were found to be effective both as a system of synthetic forms and as a versatility of analytical forms

The second section of the dissertation «Subcategory of multiplicity and means of its expression» is focused on the grammatical means of expressing the multiplicity (divided quantity) of action. It is found that verbal grammemes with the meaning of multiplicity are united by the same category that has the subcategory status in the structure of the category of verbal quantitative.

It is suggested that multiplicity has an actional meaning and expresses quantitative features of deployment (prolongation) of an action. The main features of the verb, which are summarized in its semantics of efficiency, are unified by the category of interval.

It was verified the system relations within the category of multiplicity. It was found that multiplicity of action can be generalized-quantitative (iterative) and quantified (semelfactive, multiplicative, distributive). Moreover, it is specified that on the one hand iteration is a defining basic semantics of multiplicity but on the other hand a typological variety of multiplicity, representing the total value of divided quantitative is expressed as indeterminate or undifferentiated multiplicity.

It is established that distributive verbs are also multiple in its grammatical nature. Distributive verbs differ from other varieties of multiplicity (semelfactive and multiplicative) by having an obligatory distributive-subjective or distributive-objective valency. Since, an iteration is generalized semantics of multiplicity, distributive actions are the expression of a divided quantity of action, that is, iterative, but not an individual type of multiplicity. Therefore, it is showed that distributive in terms of multiplicity is along with iterative, semelfactive, and multiplicative.

The analysis of prefixes and suffixes, which are independently specialized in expressing values of undetermined and specified multiplicity, allowed to state that such formants are used relatively rare in modern Ukrainian language. A multiple value can be expressed by using grammatical concretizers and context.

In the third section «Subcategory of intensity and means of its expression» it is examined the use of prefixation and suffixation for implementing the meaning of the intensity (undivided quantity) of an action. It is determined that verbal grammemes with the intensity meaning are united by the same category that has the status of a subcategory in the structure of the category of verbal quantitative.

It is found that the semantics of intensity contaminates with the other meanings of the interval, in particular, multiplicity. It is established that intensity is an external, situational sign of action and it optionally acts in the semantics of the verb and the predicate, as the semantics of the basic quantitative form of the interval indicates on the repetition, that is, the multiplicity of action (iteration) and is the basic seme of quantitative.

It is substantiated the system relations within the category of intensity. It is determined that the quantitative component of efficacy which is expressed as the intensity of action has four varieties: insufficient, moderate, sufficient and excessive.

It was found that intensity can be inherent in the meaning of the verb and can be also expressed by means of affixation and explicit markers of the contingent type. A context takes an important place in the formation of a range of meanings of intensity of an action.

The analysis of phraseological units denoting the intensity of action indicates that the category of intensity of action in the modern Ukrainian language is rich in means of expression.

The conclusions summarize the results of the research of the functional-semantic category of verbal quantitative in the modern Ukrainian literary language. It is determined that the functional semantic category of verbal quantitative is central in the structure of the Ukrainian verb and appears as a component of the interval category, which is part of the structure of the category of temporality. It is established that the functional-semantic category of verbal quantitative, which is discovered as a quantitative sign of action has

two varieties of quantitative significance which are represented by grammemes quantitatively divided (multiplicity) and quantitatively undivided (intensity) actions. It is discovered that the means of expressing the functional semantic category of verbal quantitative were found to be effective both as a system of synthetic forms and as a versatility of analytical forms, that can express any quantitative value of an interval, unlike synthetic.

Therefore, the functional-semantic category of verbal quantitative has a temporal basis and expresses the quantitative feature of an action as efficacy, namely quantifying the deployment of action in time.

The study of the regularities of the categorization of verbal quantitative on the principles of functional grammar gives a further way for a comprehensive analysis of the activeness as a quantitative component of the verb and the grammatical quantity in general. The prospect of the research is based on a detailed study of the divided (multiplicity) and undivided (intensity) quantity of an action as quantitative varieties of the functional semantic category of verbal quantitative, as well as on the study of means of expressing verbal quantitative and establishing their correlation on the material of the texts of individual styles (journalistic, scientific, business, etc.).

Key words: functional-semantic category, verbal quantitative, iterative, semelfactive, multiplicative, distributive, insufficiency, sufficiency, moderation, redundancy.

Список праць здобувача, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Вакалюк І. В. Дієслова із семантикою достатньої інтенсивності дії (на матеріалі творів Івана Франка). *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : збірник наукових праць. Дрогобич, 2016. С.24–33.

2. Вакалюк І. В. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою дистрибутивності в сучасній українській літературній мові. *Spheres of Culture*. Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 454–463.

3. Вакалюк І. В. Семантична структура фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії. *Записки з українського мовознавства*. Одеса, 2017. Вип. 24. Т.1. С. 190–200.

4. Вакалюк І. В. Ітеративність як базова кратна семантика та типологічний різновид квантитативно членованої дії. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. Івано-Франківськ, 2019. Вип.2 (54). С. 69–79.

5. Вакалюк І. В. Функціонально-семантичні особливості префіксальних морфем як засобів вираження мультиплікативності в сучасній українській літературній мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць*. Вінниця, 2019. Вип. 28. С.72 – 84.

6. Вакалюк І. В. Синтетичні та аналітичні засоби вираження недостатності дії в сучасній українській літературній мові. *Мова і культура*. Київ, 2019. Вип. 22. Т.І. (196). С. 331 – 337.

7. Вакалюк І. В. Особливості семантики та функціонування суфікса -ну- (-ону-) як засобу вираження семельфактивності в сучасній українській літературній мові. *Science, Research, Development: philology, sociology and culturology : monografia pokonferencyjna*. Rotterdam, 2018. P. 107–115.

8. Вакалюк І. В. Аналітичні засоби вираження кратності дії (на матеріалі творів Василя Стуса). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2015-2016. Вип. 44-45. С. 78–83.

9. Вакалюк І. В. Синтетичні засоби вираження кратності дії (на матеріалі поезії Ліни Костенко). *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2016-2017. № 17–18. С.192-200.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІЯ ДІЄСЛІВНОЇ КВАНТИТАТИВНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Філософська та лінгвістична інтерпретація поняття «кількість»	20
1.2. Статус функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності в сучасній граматиці	25
1.3. Категорія дієслівної квантитативності та категорія інтервалу	32
1.4. Структура функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності	35
1.5. Методологічні засади дослідження дієслівної квантитативності	40
РОЗДІЛ 2. ПІДКАТЕГОРІЯ КРАТНОСТІ ДІЇ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ	
2.1. Кратність дії в структурі категорії інтервалу	47
2.2. Типи значень кратності дії	50
2.3. Способи і засоби вираження кратності дії	51
2.4. Ітеративність як узагальнена семантика членованої квантитативності (кратності) дії	55
2.4.1. Особливості ітеративної семантики суфіксальних морфем	58
2.4.2. Синтаксичні засоби вираження ітеративності дії	65
2.5. Семельфактив як різновид кратної семантики дії	72
2.5.1. Особливості семельфактивного значення суфіксів <i>-ну-</i> , <i>-ону-</i>	74
2.5.2. Синтаксичні засоби вираження семельфактивності дії	79
2.6. Мультиплікатив як різновид повторюваності дії	83
2.6.1. Префікси <i>по-</i> , <i>попо-</i> , <i>під-</i> , <i>від-</i> , <i>ви-</i> , <i>при-</i> як найголовніші виразники мультиплікативної семантики	85
2.6.2. Синтаксичні засоби вираження мультиплікативності дії	101
2.7. Дистрибутив як різновид повторюваності дії	105
2.7.1. Функціонально-семантичні особливості префіксальних морфем як основних засобів вираження дистрибутивної семантики	106
2.7.2. Синтаксичні засоби вираження дистрибутивності дії	119

РОЗДІЛ 3. ПІДКАТЕГОРІЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ	
3.1. Інтенсивність дії в структурі категорії інтервалу	123
3.2. Типи значень інтенсивності дії	128
3.3. Способи і засоби вираження інтенсивності дії	131
3.4. Недостатня інтенсивність дії	135
3.4.1. Префікс <i>недо</i> – як основний виразник недостатності дії	135
3.4.2. Синтаксичні засоби вираження недостатності дії	138
3.5. Достатня інтенсивність дії	141
3.5.1. Морфологічні показники вираження достатності дії	141
3.5.2. Синтаксичні засоби вираження достатності дії	150
3.6. Помірна інтенсивність дії	154
3.6.1. Морфологічні показники вираження помірності дії	155
3.6.2. Синтаксичні засоби вираження помірності дії	161
3.7. Надмірна інтенсивність дії	163
3.7.1. Морфологічні показники вираження надмірності дії	163
3.7.2. Синтаксичні засоби вираження надмірності дії	175
3.8. Функціонально-семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії	178
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	196
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	213
ДОДАТКИ	216

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства актуальним є функціональний аспект дослідження мовних явищ, який дає змогу здійснити комплексний системний аналіз окремих семантичних груп дієслів, зокрема крізь призму функціональної семантики; у межах формальної граматики вони трактуються тільки з огляду на їх структуру та морфологічні особливості. Функціональний підхід до вивчення мовних явищ пов'язаний з іменами відомих мовознавців, зокрема І. Бодуена де Куртене, О. Бондаря, О. Бондарка, В. Виноградова, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, О. Гулиги, Ф. Данеша, О. Єсперсена, Ю. Маслова, А. Загнітка, О. Пешковського, О. Потебні, З. Вендлера, Д. Дауті, Б. Комрі, М. Олсена.

У функціональній граматиці мовні одиниці розглядаються у взаємозв'язку з елементами, які їх оточують. Різномірні засоби вираження одного і того ж значення формують єдину систему на основі спільності їх семантичних функцій. Концепція функціонально-семантичного поля відображає єдність змісту і форми мовних одиниць, однак смисловою основою функціонально-семантичного поля виступає функціонально-семантична категорія, яка визначає його семантику та структуру.

Категорія кількості є однією з найбільш універсальних і поширених у мові та мовленні, оскільки в значній частині мовних одиниць квантитативна семантика наявна більшою чи меншою мірою. Категорія кількості не має чітко окреслених меж, а кількісна семантика часто формується на основі контексту. Різні граматичні категорії враховують квантитативний компонент в структурно-граматичному значенні мовних одиниць, що допомагає виражати їхнє основне значення, або ґрунтуються на ньому.

Граматичні одиниці із кількісною семантикою називаються квантитативами. Основною диференційною ознакою квантитативів є вказівка на кількість безпосередньо чи опосередковано. Тому загальномовна (поняттєва) категорія кількості має вияв і в лексиці, і в граматиці. Дієслова більшою мірою, ніж одиниці

інших морфологічних класів, виражають кількісну семантику. Це зумовлено насамперед тим, що дія іманентно виявляє часово-кількісні ознаки. Виконавцем дії може бути як один суб'єкт, так і кілька, і відповідно до цього, сама дія може поширюватися на різну кількість об'єктів. Ця властивість дії також асоційована з кількістю.

Різні аспекти функціонування українських дієслів досліджували В. Барчук, І. Білодід, І. Вихованець, А. Загнітко, І. Ковалик, В. Русанівський, С. Швачко та ін. На матеріалі інших мов аналогічні дослідження проводили О. Бондарко, В. Дреслер, Б. Комрі, Э. Кошмідер, В. Лопатін, М. Шелякін та ін. Дослідники дієслова указують на необхідність вивчення його категорійної семантики з урахуванням зв'язків в окремих мовних ярусах та міжрівневої взаємодії лексики і грамматики. Інтерес до категорійної структури дієслів пояснюється семантичними (різноплановість змісту) та синтаксичними (предикатні, модально-часові, кількісні й інші відношення в структурі речення) особливостями функціонування цих одиниць.

Незважаючи на низку праць, присвячених вивченню функціонально-семантичних категорій чи функціонально-семантичних полів, що репрезентують різнотипну семантику квантитативності (ітеративності (Л. Парияк), кратності (О. Ачилова), неозначеної кількості (О. Семененко), інтенсивності дії (О. Попенко), параметричності (О. Хавкіної)), важливим для сучасної граматики залишається комплексне дослідження квантитативної семантики українського дієслова, що представлена як сукупність грамем, об'єднаних функціонально-семантичною категорією.

В українській лінгвістиці проблема вираження категорії квантитативності досліджувалась у дисертаційних роботах В. Дмитрука «Квантитативні слова в сучасній українській мові» (1998 р.) (систематизовано одиниці лише двох рівнів – лексичного й словотвірного) та С. Бронікової «Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові» (2008 р.) (визначено первинні функції-варіанти числівників та рахункових іменників функціонально-семантичного поля квантитативності). Важливим кроком у розумінні категорії квантитативності є праця Г. Арполенко, К. Городенської, Г. Щербатюк «Числівник української мови»

(1980 р.). Автори вказують, що числівник виступає модифікатором значення множини, тобто категорія числа іменників і числівники виявляються функціонально об'єднані. Але більшість досліджень, виконаних на матеріалі української мови, стосуються часткових фрагментів квантитативності (категорія числа іменників (Л. Безрук), категорія збірності (І. Матвіяс) та сукупності (І. Домрачева).

Категорія дієслівної квантитативності монографічно не досліджувалася. Кількісні характеристики дієслів розглядались принагідно під час опису різнотипних функціонально-семантичних полів дієслівної сфери. У дослідженнях дієслова не враховано сучасні теоретичні концепції категорійної і функціональної граматики. Пошук диференційних ознак та системно-структурних категорійних елементів у багатогранній будові українського дієслова вимагає подальшого дослідження акціонального значення як базового в його граматичній семантиці. Концепція інтервалу дає змогу проникнути в природу та значення дієслова, зокрема його квантитативного складника. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності продуктивно представлена типологічно різними дієслівними грамами та є визначальною для морфологічних одиниць дієслівного класу. Саме це зумовлює **актуальність** дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковими дослідженнями кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Тему затверджено на засіданні вченої ради ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 11 від 9 грудня 2014 року), а також на засіданні Наукової ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол №73 від 21 червня 2018 року).

Мета дослідження – встановлення, систематизація та опис компонентів функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності в сучасній українській літературній мові.

Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання**:

1) проаналізувати й узагальнити комплекс теоретичних питань, пов'язаних із вивченням функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності;

- 2) виділити основні ознаки дієслівної квантитативності як функціонально-семантичної категорії;
- 3) здійснити диференціацію та класифікацію квантитативних дієслів;
- 4) визначити різнорівневі засоби вираження дієслівної квантитативності та з'ясувати їх місце у структурі категорії;
- 5) описати різновиди членованої квантитативності (кратності) дії;
- 6) описати різновиди нечленованої квантитативності (інтенсивності) дії.

Об'єкт дослідження – функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності сучасної української літературної мови.

Предметом дослідження є функціонально-семантичні та структурні особливості дієслів із семантикою квантитативності.

Матеріалом дослідження послуговувала картотека дієслів та дієслівних конструкцій із значенням квантитативності, дібрана методом суцільної вибірки з текстів української художньої літератури та лексикографічних джерел (близько 5000 одиниць).

Методологія дослідження. Для опрацювання проблематики теми дисертації та аналізу матеріалу дослідження використовуємо такі ключові методи і методики лінгвістики. Основним є описовий метод, який забезпечує систематизацію мовного матеріалу та виявлення типологічних ознак його поділу. З іншого боку, він дає змогу встановити особливості репрезентації квантитативного значення в контексті, з урахуванням синтаксичних чинників впливу на реалізацію закладеного в дієслові значення. Застосування трансформаційного аналізу у роботі зумовлене потребою встановлення варіантів однотипних та різнотипних граєм. Для визначення співвідношень у системі використовуємо уже згадані методи, а польовий аналіз застосовуємо для визначення ролі і місця одиниць у категорійній множині та взаємодію її з іншими суміжними множинами. Типологічний аналіз як методика дослідження мовного матеріалу забезпечує диференціацію спільних та відмінних типологічних ознак об'єкта дослідження. З цього погляду ключовим завданням типологічного аналізу є опрацювання єдиних та визначальних принципів та

критеріїв типології, дотримання їхнього послідовного застосування як щодо лінійних, так й ієрархічних відношень.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності; запропоновано оригінальну концепцію вивчення функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності та класифікацію кількісних значень дієслівних граем; визначено її структуру, систему способів і засобів вираження кількісної семантики дієслівних граем; здійснено ґрунтовний опис на основі сучасних теоретичних концепцій дієслова.

Теоретичне значення роботи полягає в опрацюванні системного підходу до вивчення категорії дієслівної квантитативності в українській мові. Дослідження поглиблює вивчення граматичної системи української мови, доповнює граматику українського дієслова однією з ключових його категорій, систематизує та диференціює дієслівні квантитативні граеми.

Практичне значення дослідження. Отримані результати можуть бути використані в курсах лекцій з теоретичної граматики української мови та загального мовознавства, під час вивчення морфології сучасної української мови, а також – написанні наукових робіт та методичних посібників.

Особистий внесок дисертанта. Дисертація є результатом самостійного наукового дослідження.

Апробація матеріалів роботи. Основні положення й результати дослідження апробовано на щорічних звітних наукових конференціях кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, 2014-2018 роки), на XII Міжнародній науковій конференції «Семантика мови і тексту» (м. Івано-Франківськ, 29 вересня 2015 року); на Міжнародній науково-практичній конференції «Українська мова у парадигмі світової лінгвістики» (м. Одеса, 28-29 вересня 2017 року), на XIII Міжнародній науковій конференції «Семантика мови і тексту» (м. Івано-Франківськ, 29 вересня 2018 року), на Міжнародній науково-практичній конференції «Science, Research, Development: philology, sociology and culturology» (м. Роттердам, 29-30 листопада,

2018 року); на XXVII Міжнародній науковій конференції ім. проф. Сергія Бураго (м. Київ, 24-27 червня 2019 року).

Публікації. Основний зміст дисертації висвітлено у дев'яти одноосібних публікаціях, 5 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у закордонному виданні (Польща).

Структура і зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (224 позиції), списку джерел ілюстративного матеріалу (77 найменувань) і двох додатків. Загальний обсяг роботи – 224 сторінки, з яких основний текст – 185 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КАТЕГОРІЯ ДІЄСЛІВНОЇ КВАНТИТАТИВНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Філософська та лінгвістична інтерпретація поняття «кількість»

Категорія кількості як одна з універсальних і багатогранних категорій мислення сучасної людини привертає увагу дослідників у різних сферах, у тому числі й лінгвістів. Кількість є невід'ємною властивістю будь-якого об'єкта реального світу. Об'єктивний опис будь-якого лінгвістичного явища впливає тільки зі співвідношення концептуальних і мовних форм [107, с. 42], відповідно і квантитативність як мовну величину слід вивчати лише у її взаємозв'язку з поняттям кількості, вираженням якої вона є.

Визначення онтологічної кількості запропонував Аристотель: «кількість – це те, що можна поділити на складові частини, кожна з яких (буде їх дві або більше) є за своєю природою чимось одним» [9, с. 164]. Класична філософія визначає кількість як «об'єктивну визначеність якісно однорідних явищ, або якість у її просторово-часовому аспекті з боку її буття в просторі й часі» [194, с. 552].

Першу спробу дати класифікацію кількості зробив Аристотель. Спираючись на поняття розчленованості й неперервності, він розрізняв множину та величину. За його спостереженнями, множина – це те, що можна поділити на дискретні частини і визначається за допомогою рахунку; величина – те, що можна поділити на неподільні частини, визначається за допомогою виміру [9, с. 164].

У безкінечному розмаїтті дійсності всі види й форми характеризуються кількісною та якісною визначеністю, які в онтології існують у нерозривній єдності. Тому логічна категорія кількості пов'язана з категорією якості. На думку Г. Гегеля, кількість відрізняється від якості тим, що якість характеризує предмет однозначно, зміна якості призводить до зміни предмета, тоді як кількісні зміни необов'язково перетворюють його на іншу річ. Єдність кількості та якості називається мірою, яку Гегель вважав якісно визначеною кількістю. Перебільшуючи певну міру, кількість

переходить в якість. На переконання Г. Гегеля, категорії кількості, якості та міри утворюють головну тріаду буття [49, с. 257].

Розвиваючи точку зору Аристотеля, В. Панфілов відзначає, що «кількісна визначеність в об'єктивній дійсності з'являється, з одного боку, як дискретна, переривчаста кількість, а з іншого боку – недискретна, безперервна кількість. Перша з них визначається за допомогою лічби, а друга – за допомогою вимірювання» [138, с. 227].

Загальне значення лексеми «кількість» в українській мові визначено в СУМ: *Кількість* 1. Число, величина, об'єм, маса. 2. Філософська категорія, що характеризує предмети та явища зовнішнього світу з погляду об'єму, числа, ступеня розвитку; визначеність предметів, явищ об'єктивного світу, зміна якої до певного моменту не викликає корінних, якісних змін, а тільки підготовляє їх [173, с. 161]. Як бачимо, у словнику розлого подано філософський аспект кількості, який лягає в основу інтерпретації цього поняття іншими науками.

У теоретичному мовознавстві проблема кількості поставала в різних ракурсах: як однойменна мовна або онтологічна категорія (І. Вихованець, А. Загнітко, К. Городенська, О. Бондар, В. Ожоган, О. Безпояско, Н. Гуйванюк, М. Плющ та ін.), як категорія мови, що має систему засобів свого вираження (О. Медвідь, А. Колесников, В. Таранець та ін.), у зіставному аспекті кількість охарактеризували В. Акуленко, С. Швачко.

У граматиці кількісна семантика морфологічного класу імен опрацьована як категорія числа іменників (Л. Безрук, А. Колесников та ін.), категорії збірності (І. Матвіяс, О. Безпояско) та сукупності (І. Домрачева) тощо. Кілька праць українських лінгвістів присвячено монографічному вивченню числівників як окремої частини мови (М. Івченко, Г. Арполенко, К. Городенська, Г. Щербатюк, Т. Лукінова). Структуру та семантику складних прикметників зі значенням кількості досліджували Н. Клименко, О. Мізіна, О. Олексенко.

Поділ кількості на множину (число) і величину застосовують і в лінгвістиці: З. Тураєва (розчленована / нерозчленована кількість), І. Кузіна (перервна / неперервна кількість), О. Медвідь (дискретність / аморфність) та ін. [188; 108; 121].

Так, І. Кузіна в різновиді неперервної кількості додатково виділяє опозицію екстенсивної та інтенсивної кількості. Поняття екстенсивної та інтенсивної кількості було введене І. Кантом та Г. Гегелем. Під екстенсивною кількістю І. Кант розумів дискретну кількість, а Г. Гегель – множинність [49].

Окрім поділу кількості на дискретну (перервну) й недискретну (неперервну), існують також спроби виділити ще декілька різновидів кількості. Так, З. Тураєва вважає, що кількість може бути зовнішньою (коли ми рахуємо одиниці) та внутрішньою (коли ми рахуємо частини однієї й тієї ж одиниці). При цьому кількість може бути точно визначеною (наприклад, *п'ять сторінок*) та невизначеною (*багато сторінок*); сумарною і дистрибутивною кількістю, різниця між якими полягає в тому, що сумарна кількість не містить вказівок на внутрішній розподіл одиниць, тоді як дистрибутивна такі вказівки має [188]. І. Домрачева зазначає, що квантитативність зумовлюється багатьма факторами, серед яких слід вказати такі: 1) оцінювання об'єкта з боку мовця на основі порівняння; 2) тісна взаємодія об'єктів (у чому полягає завдання об'єднання); 3) особливим різновидом самого об'єднання, відношенням цілого і частини [70].

У лінгвістиці серед учених існують розбіжності щодо термінологічного позначення категорії кількості в онтологічному, гносеологічному й лінгвістичному аспектах. Основними термінами, якими оперують дослідники, є «кількість», «кількісність», «квантитативність». Більшість авторів використовують термін «кількість» для позначення онтологічної категорії, тобто суті явищ об'єктивної дійсності. Термін «кількісність» використовують для поняттєвої категорії (С. Бронікова та ін.), очевидно, бажаючи акцентувати увагу на абстрагованому, узагальненому аспекті кількості. У сучасній лінгвістиці для позначення понятійної категорії кількості вживають термін «квантитативність» як у лексикологічних, так і в граматичних студіях (Л. Колокова, С. Шабі, О. Медвідь та ін.). У лексикології квантитативними називають лексеми із будь-яким кількісним значенням. Зокрема О. Медвідь визначає в лексичній системі англійської мови множину квантитативної лексики (див.: [121]); С. Шабі номени квантитативності відносить до структури функціонально-семантичного поля кількості (див.: [205]). Дослідженню

квантитативних слів у сучасній українській мові присвячена дисертаційна робота В. Дмитрука «Квантитативні слова в сучасній українській мові» (1998 р.), в якій систематизовано одиниці лише двох рівнів – лексичного й словотвірного.

Можемо узагальнити, що інколи терміни *кількість* і *квантитативність*, *кількісний* і *квантитативний* вживають як абсолютні синоніми з метою уникнути повторення однакових слів; в іншому випадку воно зумовлене широким чи вузьким розумінням поняття; інколи таке вживання визначене специфікою наукового стилю: загальновживане слово *кількість*, наукове слово *квантитативність*. Пор.: СУМ визначає, що прикметник *квантитативний* є синонімом прикметника *кількісний* та є книжним [173, с. 129].

Традиційно граматична категорія кількості зазвичай обмежується аналізом числівника як частини мови з кількісним значенням [11] та категорії числа іменника [120]. Щодо кількісних характеристик дії у мовознавстві існують протилежні думки. Так, С. Швачко вважає, що «дієслово через свою семантику виражає значення кількості менше, ніж інші частини мови» [211, с. 18]. Натомість Ю. Хартунг стверджує, що «у мовах поряд із кількісними виявами у сфері іменників, існують кількісні вияви у сфері дієслів, причому дуже різноманітні» (див.: [198]). Така неоднозначність поглядів не доводить обмеженості потенціалу кількісної семантики дієслова. Причина неоднозначності полягає у відсутності чіткої системи термінів. У сучасному мовознавстві немає єдиної системи термінів і понять для позначення кількісних характеристик дії. Так, Ю. Маслов використовує термін «кількісна аспектуальність», який об'єднує три семантичні ознаки, – кратність, тривалість, інтенсивність [118, с. 18-19]. В. Дресслер користується терміном «дієслівна множинність» (див.: [218]). В. Храковський вказує на відсутність категорії «дієслівної множинності», а говорить про наявність універсальної функціонально-семантичної категорії множинності, що властива як субстанціям, позначеним іменами, так і діям, позначеним дієсловами, й відповідно ситуаціям, які виражені у реченнях [200, с. 16]. На нашу думку, такий підхід «спільної термінології» є недостатньо мотивованим і не враховує всі семантичні ознаки дієслівної квантитативності. Семантика дієслівної кількості є складнішою. Н. Ананьєва

вважає, що однією із найскладніших сучасних проблем квантитативності є типологія кількості, яка виражена мовними засобами, оскільки категоріальна сутність кількості (квантифікації) реалізується по-різному:

- у словах спеціальної частини мови (числівник);
- у кількісних значеннях різних частин мови (таких, як тривалість, однократність / багатократність, інтенсивність);
- у кількісних категоріях (граматичне число, збірність, дистрибутивність) [6].

Водночас Л. Париляк зауважує: «якщо ітеративність ототожнюється з кількістю і логічною є рівність «дієслівна множинність = ітеративне дієслово», то рівність «іменна множинність = ітеративний іменник» є аномальною. З цього випливає, що поняття кількості (множинності) охоплює як іменники, так і дієслова, тоді як «ітеративність» пов'язується тільки з діями» [141, с. 17].

Це означає, що природа кількісного значення різних мовних одиниць різна. Найближче до онтологічного значення кількості лексична семантика, оскільки в її основі лежить безпосередній денотат як факт об'єктивної дійсності. Граматичні ж одиниці кількісну семантику виражають через граматичну трансформацію онтологічного поняття кількості, тобто у граматичних кількісних значеннях безпосередній денотат відсутній. Окрім того, граматична семантика кількості представлена одиницями різного рівня і різного типу.

Отже, у мовознавстві, на нашу думку, є сенс диференціювати кількісну семантику як з погляду структури (ієрархія кількісного значення, об'єднаного граматичною категорією), так і з погляду різновиду, граматичної специфіки цього значення. Другий аргумент обґрунтовуємо тим, що кількісна семантика імен, ознак (прикметників, прислівників, числівників) та дій різна. Беручи до уваги теоретичні аспекти сучасної лінгвістики, зокрема опрацювання категоріології (див.: [18]), вважаємо, що для диференціації різних граматичних виявів загальномовної категорії кількості на нижчому ієрархічному рівні варто використовувати спеціальні терміни. Так, для кількісної характеристики дій пропонуємо термін *категорія дієслівної квантитативності*, а найзагальніше граматичне значення дієслівної кількості визначаємо як квантитативність (з лат. *quantitas* (кількість), *quantitatis* (кількісний)).

Таке термінологічне визначення обґрунтоване й з огляду на те, що, на відміну від іменної кількості, дієслівна є іманентною ознакою дії, тобто окремим фундаментальним виявом лінгвістичної граматичної семантики.

З погляду філософії на всіх етапах її розвитку кількість визначали як самостійну категорію та характеризували її з різних боків, пов'язуючи з такими поняттями, як дискретність / недискретність, означеність / неозначеність, повторення, а також з категоріями якості, однорідності, предметності. Порівнюючи розуміння категорії кількості у філософії та мовознавстві, можемо стверджувати, що лінгвісти, використавши досягнення філософії, суттєво розширили поняття категорії кількості, зокрема встановивши нові, властиві тільки мовній інтерпретації кількості різновиди значень. У лінгвістиці поняття кількості складніше, представлене складною системно-структурною організацією цієї категорії, окремим виявом якої є категорія дієслівної квантитативності.

1.2 Статус функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності в сучасній граматиці

Кількість є невід'ємною властивістю та ознакою як кожного факту, так і кожного об'єкта дійсності, а її концептуалізація – необхідною сходинкою пізнання навколишнього світу. У процесі пізнання онтологічна кількість відображається у свідомості як відповідна понятійна категорія, яка знаходить вираження у мові, утворюючи мовну категорію кількості.

У дослідженнях мовної категорії кількості застосовують функціонально-семантичний підхід, у якому вона розглядається або як функціонально-семантичне поле (ФСП), або як функціонально-семантична категорія (ФСК). Підґрунтя функціонального підходу знаходимо в дослідженнях О. Потебні, О. Пешковського, Л. Щерби, І. Мещанінова, а його подальший розвиток у концепціях Ф. Бацевича, І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, Т. Космеди та ін. У зарубіжному мовознавстві функціоналізм представлений роботами О. Бондарка, О. Єсперсена, Г. Золотової, Е. Кошмідера, Ю. Степанова, М. Шелякіна Р. Якобсона та ін. Актуальність функціональної лінгвістики визначена тим, що мова як засіб

спілкування не може бути досліджена поза її зв'язками з мисленням і дійсністю та без урахування функціональної взаємодії мовних одиниць.

«Функціональна лінгвістика в наші дні – це переважно лінгвістика семантичних категорій і функціонально-семантичних полів», – констатує В. Мусієнко [128]. Дослідження семантичних категорій як найбільш значущих, універсальних, що об'єктивуються в різних мовах, покладено в основу функціональної граматики. Також одним із ключових об'єктів дослідження у функціональній граматиці є функціонально-семантичне поле (ФСП). О. Бондарко визначає ФСП як угруповання граматичних, лексичних і комбінованих засобів певної мови, які взаємодіють на основі спільних семантичних функцій [27, с. 29]. В українському мовознавстві система та структура різних типів ФСП досліджена доволі повно. Сьогодні в україністиці є окремі праці, присвячені опису функціонально-семантичних полів (ФСП), зокрема темпоральності (О. Бондар), неозначеної кількості (О. Семененко), ітеративності (Л. Париляк), квантитативності (О. Бронікова) сукупності (І. Домрачева), посесивності (І. Данильчук), компаративності (О. Щепка), параметричності (О. Хавкіна), здрібнілості (О. Ситенко).

ФСП базується на певній функціонально-семантичній категорії (ФСК), що визначає семантичний інваріант, який об'єднує у ФСП різноманітні мовні засоби та зумовлює їхню взаємодію; О. Бондарко вважає поняття ФСК вужчим, ніж ФСП [27, с. 12]. Таке співвідношення можна обґрунтувати, якщо розуміти ФСК як інваріантне ядро граматичних одиниць. У випадку визначення категорії як системно-структурної основи множини семантично і функціонально співвідносних елементів (наприклад, грамем), виявимо, що ФСК ширше поняття, ніж ФСП, а ФСП постає як один із інтерпретаційних варіантів опису структури ФСК.

На методологічне підґрунтя розмежування ФСК і ФСП вказує С. Бронікова, зазначаючи, що ФСК та ФСП кількісності – це різні методи (підходи) до аналізу матеріалу, а тому ідентифікація категорії кількості як відповідної ФСК чи ФСП залежить від того, за яким принципом здійснено систематизацію кількісних одиниць усіх рівнів мови: категорійним чи польовим [31].

На нашу думку, таке трактування базових понять функціональної граматики є спрощеним, оскільки вони постають лише як аспект розгляду граматичних одиниць. Якщо методологічний аспект у трактуванні ФСП можна обґрунтувати, оскільки польовий принцип структурування й опису наукового об'єкта є поширеним, то аналіз ФСК не є різновидом опису граматичного об'єкта, а формою його визначення, представлення, тобто формою наукових знань. З цього погляду категорія є універсальною й основною формою наукового пізнання, а галузь знань постає як система і структура визначених категорій. З огляду на це ФСК є основою визначення й інтерпретації граматичних одиниць і явищ з функціонально-семантичного погляду. Її аналіз може включати і розгляд відповідного, визначеного ФСК ФСП.

У лінгвістиці інтерес до поняттєвих категорій посилюється у зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики (кінець XX століття), яка розглядає мову з точки зору її нерозривного зв'язку зі свідомістю та як основний інструмент мислення. В українському мовознавстві до проблеми виділення й характеристики категорії зверталися В. Барчук (темпоральності), О. Виноградова (локативності), І. Кучман (каузативності), Л. Марчук (градації), О. Попенко (інтенсивності), О. Сікорська (потенційності); Т. Ткачук (допустовості), С. Шабат (питальної модальності, комунікативної інтенції); на матеріалі російської мови – Л. Колокова (когнітивний аспект кількості), І. Кузіна (кількості), В. Панфілов (модальності); польської мови – У. Рис (інтенсивності); німецької мови – М. Гурко (інтенсивності (на основі фразеологічних одиниць)); англійської мови – О. Андрушенко (інструментальності); Л. Грижак (означеності / неозначеності); словацької мови – О. Мадяр (роду); корейської мови – Ю. Скрипник (ввічливості); у зіставному аспекті – Мілена Іванович («Категорія перехідності в українській та сербській мовах») та інші дослідники.

Функціонально-семантична категорія – це система різнорівневих засобів мови (морфологічних, синтаксичних, словотвірних, лексичних), об'єднаних їх функціональною взаємодією. Функціонально-семантична категорія має план змісту і план вираження. Семантичний зміст категорії розглядається аналогічно до значень

морфологічних категорій. План вираження становлять мовні засоби – морфологічні, синтаксичні, словотвірні, лексичні, різноманітні комбінації засобів контексту. ФСК не належить до одного мовного рівня або аспекту. Вона породжується елементами різних рівнів. Відмінність між функціонально-семантичними і морфологічними категоріями полягає в тому, що морфологічні категорії належать до одного мовного рівня – слова та словоформи. Функціонально-семантичні категорії є ширшими мовними сферами, куди входять як морфологічні категорії, так і елементи, які належать до різних рівнів мови. Групування взаємопов'язаних мовних засобів і їх системно-структурна організація може бути представлена як функціонально-семантичне поле.

Визначення ФСК кількості залежить від рівня узагальнення її категорійного статусу. Згідно з позицією Л. Тураєвої, категорія кількості – це універсальна логічна категорія, яка є відображенням одного з найбільш загальних властивостей буття – його кількісної визначеності [188]. У наведеному трактуванні бачимо найбільш загальне розуміння категорії кількості, що може бути основою для опрацювання конкретних мовних форм із кількісним значенням. На цей аспект розуміння кількості вказує й С. Шабі: мовна категорія кількості є засобом вираження універсальної понятійної категорії кількості за допомогою різнорівневих одиниць мовної системи [205]. С. Бронікова використовує для визначення мовної сфери кількості термін «квантитативність» та трактує її як мовну категорію, яка репрезентує функціонально-семантичне поле квантитативності і має свою специфіку стосовно інших теорій числа і стоїть зовсім особно. Ця особність визначена тим, що кількісність у мові розглядається як вираження мовними знаками концептуальної кількісності і як опосередковане відображення певної об'єктивної реальності [31, с. 12].

На думку О. Бондарка, мовна категорія кількості відображає увесь імовірний спектр відповідних значень. Вчений вбачає своєрідність мовної кількості в тому, що вона є опосередкованим відображенням і вираженням саме кількості як величини, обсягу, множини, класу, ступеня вияву певної властивості, а також кількості якихось конкретних предметів, виміри величини цих предметів, їх обсягу, або кількісної

характеристики властивостей і дій (насамперед кількісних характеристик ступеня інтенсивності вияву ознаки, властивості чи тривалості і кратності дії (повторюваності / неповторюваності [29, с. 75].

Зваживши на спектр кількісних значень у мові, зокрема у граматиці, для повного і всебічного їх опису маємо застосувати критерії внутрішньої градації семантики кількості. Очевидно, що кількісна характеристика предмета чи його ознаки, представлена у мові іменним морфологічним класом (іменниками, прикметниками, прислівниками, числівниками), відрізняється від кількісної характеристики дії, вираженої дієсловом. Вказані різновиди кількісного значення мають низку диференційних ознак. По-перше, кількість як ознака предмета чи його ознаки є статичною та найближче до філософського визначення кількості як поділу цілого на нечленовані елементи; кількість як ознака дії є динамічною, її фіксуємо і відображаємо граматично як актуалізовану змінну ознаку дії. По-друге, кількісна характеристика предмета, як і число, є абстракцією та наслідком його оцінки мовцем, цей елемент об'єктивної дійсності, відображений граматично, не є онтологічним, а використовується для означення онтологічних понять часу і простору; кількісна характеристика дії є основою сприйняття та інтерпретації онтологічного складника дійсності – часу. І, по-третє, кількісні ознаки предмета чи його ознаки в сучасних мовах в основних рисах збігаються; кількісні ознаки дії у мовах різні, що відображає специфіку мовної картини світу.

Указані особливості кількісної семантики дії для варто розглядати як властиву конкретній мові функціонально-семантичну категорію дієслівної квантитативності, що має статус власне категорії та входить у структуру загальномовної надкатегорії кількості. Ієрархічна будова граматичної категорії є типовою системно-структурною рисою граматики (пор.: структура синтаксичних категорій (М. Мірченко), структура категорії темпоральності (В. Барчук)).

Водночас категорія дієслівної квантитативності є одним із базових складників надкатегорії дієслівної темпоральності в її різновиді – категорії інтервалу. Тобто в дієслові натрапляємо на особливий функціонально-семантичний вияв кількості, що лягає в основу, з одного боку, ідеї та усвідомлення людиною часу (Д. Г'юм), а з

іншого, формує ключову для відображення мовним знаком об'єктивної дійсності семантику дієвості, що через дієслівний граматичний клас дає змогу через предикацію співвіднести мовний знак із онтологічним фактом (див.: [17]).

Отже, категорія дієслівної квантитативності виникає на перетині загальномовної категорії кількості та дієслівної кількості, що називаємо квантитативністю, яка є складником категорії інтервалу. Від загальномовної категорії кількості квантитативність отримує інваріантне значення, яке в найзагальнішому вияві визначаємо як **подільність** або **міра**, тобто все, що підлягає оцінці міри з погляду подільності вказує на кількісне значення. Нагадаємо, що, за Аристотелем, кількість визначаємо через поняття частини і цілого [9]. Інтервал виявляє природу дієслівної кількості: частиною і цілим є дія, квантитативність передає кількісну оцінку дієвості, отримуючи граматичне вираження в широкому спектрі різновидів дієслівної квантитативності.

З огляду на це в сучасній граматиці категорія дієслівної квантитативності посідає центральне місце. Це зумовлено низкою підстав. По-перше, статусом дієслова у граматичній системі: дієслово постає як центральний морфологічний клас, воно імплікує та розгортає не тільки структуру речення, а визначає систему морфологічних класів української мови – частин мови, що історично сформувались як функціонально-семантично спеціалізовані члени речення [19, с. 110]. З цього погляду дієслівне значення кількості може виявитися первинним щодо кількості, представленій іменем. По-друге, типологічною різноманітністю кількісних значень, зокрема перервної і неперервної кількості. По-третє, формально-типологічною кількістю граем дієслівної квантитативності: перервна кількість (кратність) представлена чотирма граемами (ітеративності, семельфактивності, мультиплікативності та дистрибутивності), неперервна кількість (інтенсивність) також представлена чотирма граемами (недостатності, достатності, помірності і надмірності). Дві останні підстави засвідчують репрезентаційний потенціал українського дієслова щодо кількісної семантики, об'єднаної категорією квантитативності. Він виявлений продуктивно як системою синтетичних форм, так і

універсальністю форм аналітичних, які здатні виражати, на відміну від синтетичних, будь-яке кількісне значення інтервалу.

Дослідження категорійної структури українського дієслова є важливим завданням сучасної граматики. Зокрема це зумовлено низкою нових теоретичних концепцій, сформованих як у межах функціонального підходу, так і завдяки перегляду деяких ключових положень традиційної формальної граматики. Активно розвивається категоріологія – галузь лінгвістики, і граматики зокрема, покликана сформулювати єдину концепцію граматичної системи української мови. Саме визначення та взаємодія функціонально-семантичних категорій представляє адекватну модель української граматики, зокрема розв'язується проблема встановлення інваріантного та типологічних значень грамам, об'єднаних категорією (попри визначення й опис окремих, наприклад, дієслівних категорій їхнє інваріантне значення, тобто об'єднана сема усієї множини формальних одиниць, донедавна не було встановлено (маємо на увазі значення виду, значення модальності)).

Категорія дієслівної квантитативності окремо не досліджувалась. В українському мовознавстві розглянуто певні аспекти цієї проблеми, зокрема пов'язані з вивченням окремих родів дієслівної дії (РДД) або їхніх груп: кількісних РДД (Т. Сидоренко), РДД (способів) оцінної дієслівної дії (Т. Денисюк), семантичного поля багатократної і розподільної дії (Н. Мединська), семантичний потенціал предикатів з мультиплікативним значенням (І. Пшенична), засоби вираження кратності (А. Тронь), категорійну семантику кратності в художньому тексті (О. Ачилова), семантико-синтаксичну структуру речень із дистрибутивними предикатами (Л. Іванова), ітеративні дієслова (Л. Париляк) та ін. Актуальність вивчення категорії дієслівної квантитативності зумовлена як необхідністю концептуалізації та опису однієї із ключових дієслівних категорій, так і обґрунтування системно-структурної будови квантитативної семантики дієслова на нових теоретичних засадах та в річищі сучасних тенденцій опису категорійної граматики української мови.

1.3 Категорія дієслівної квантитативності та категорія інтервалу

Категорію інтервалу та термінологічне позначення відповідної дієслівної семантики обґрунтовано у монографії В. Барчука «Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис» [17]. За концепцією автора, інтервал як граматичне значення дієслова найближчий до змісту онтологічного часу. Водночас інтервал є диференційною семою дієслівного слова, визначений як дієвість [17]. Оскільки концепція категорії інтервалу та вираження кількісного значення інтервальними грамемами є підґрунтям теоретичної основи нашого дослідження, звернемося до детальнішого аналізу ключових положень, що стосуються дієслівної семантики, складником якої є значення квантитативності.

В. Барчук під поняттям інтервалу узагальнює дієслівну семантику, що розглядалась під різними гаслами: аспектуальність, акціональність, вид, роди дії, способи дієслівної дії (див.: [17]). Зміст і обсяг цих понять у різних мовах різний (наприклад, у французькій, німецькій немає категорії виду, там функціонує категорія аспектуальності, в основі якої лежать акціональні ознаки дії та виокремлюються акціональні типи чи роди дії). Саме цю семантику описує В. Дресслер та виділяє її різновиди: ітератив, дистрибутив, дуратив, інтенсив (див.: [218]). Впадає в око, що акціональні значення дієслова представлені неповно, водночас вони виявляють різну природу: ітератив і дистрибутив можуть бути об'єднані як значення членованої кількості (кратності), дуратив не актуалізує кількісне значення, а зорієнтований на вказівку щодо тривалості дії (кількісна характеристика дуратива може бути зовнішньою, тобто лексичною, та визначати тривання дії у вимірах астрономічного часу чи хронометражу: година, день, довго і под.; ця характеристика може бути застосована до будь-якого дієслова без обмежень, що зумовлено відсутністю її зв'язку із внутрішнім аспектом дії – її розгортанням); інтенсив указує на значення нечленованої кількості.

Видоцентрична теорія слов'янського дієслова не давала змогу проникнути в сутність власне дієслівної семантики, оскільки підкладала під будь-яке дієслівне значення видову основу. У видовому значенні важко ідентифікувати квантитативну семантику, наприклад, у граемі доконаного виду; тоді як у слов'янському

мовознавстві за домінування концепції русистів вид визначали як аспектуальне значення (див.: [27; 13]). Якщо зважити, що В. Дресслер виділяє аспектуальні значення, наприклад, ітератива чи інтенсива, а в німецькій мові вид як протиставлення доконаності / недоконаності дієслова відсутній, очевидно, що в основі аспекту лежить інша дієслівна семантика, безвідносна до слов'янського виду. Проте саме аспектуальність як видова лінгвістична категорія отримала у слов'янському мовознавстві чи не найширший спектр інтерпретацій. Це зумовлено тривалим домінуванням російської аспектологічної теорії. Концепцію Ю. Маслова та О. Бондарка прийняли більшість українських мовознавців (О. Ачилова, А. Загнітко, Н. Мединська, М. Калько, М. Плющ, С. Соколова та ін.).

Пошук цілісної концепції взаємодії дієслівних категорій привів до виокремлення категорії темпоральності (В. Барчук). Загальновідомо, що дієслово вказує на дію чи стан, тобто виражає граматичне значення тривання, розгортання в часі. Т. зв. внутрішній час чи внутрішнє розгортання дії визначено як інтервал – значення дії в її межах, від початку до завершення (див.: [17]).

Філософською основою концепції темпоральної природи інтервалу є теза Д. Г'юма, що час ми сприймаємо як зміну, а зміна має кількісно-якісне вираження (див.: [64; с. 65-66]). Це неподільні складники семантики дієслова, що комплексно виражають тривання.

Термін «інтервал» (лат. *intervallum* – проміжок, віддаль), на нашу думку, відображає зміст внутрішньої темпоральної характеристики дії, оскільки вказує на актуальне значення її моменту від початку до завершення.

Варто зазначити, що термін «інтервал» уже використовували для вказівки на окремі різновиди дієслівної семантики. Зокрема в російському мовознавстві інтервал опрацьовано І. Смирновим, який пов'язує його значення, з одного боку, із акціональними ознаками дії («значення інтервалу (якого-небудь проміжку часу) є семантичним компонентом кількісної аспектуальності, під якою розуміють об'єднання трьох незалежних семантичних ознак: 1) кількості «крат» дії, її перерваності / неперерваності; 2) тривання; 3) інтенсивності», а з іншого, визначає ці різновиди інтервального значення як зовнішні ознаки дії [175]. Натомість

В. Храковський трактує значення інтервалу вузько – «як компонент семантики кратності. Кількість дії позначає як ознаку дії, яка підлягає лічбі» [199, с. 142].

Якщо зважити, що будь-яка дієслівна форма здатна виражати динамічну ознаку, тобто дію чи процес, і ця ознака темпоральна за своєю природою і об'єднана спільною семою кількості, яка розгортає якісну ознаку дії – тривання [17], то будь-яке дієслово виражає квантитативне значення або узагальнено (як неактуалізовану кількість), або конкретизує його як кратність та інтенсивність дії.

Таким чином, дієслівна квантитативність представлена як різновид значення інтервалу. Оскільки інтервал є базовим рівнем категорії темпоральності, то кількісна ознака дії має темпоральну основу, а дієслівна квантитативність постає як кількісна характеристика дії.

Узагальнюючи аналіз теорії інтервалу можемо зробити висновок, що функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності виражає темпоральну характеристику дії та представлена як кількісна ознака її тривання. Отже, можемо об'єктивно визначити природу дієслівної квантитативності та засади аналізу квантитативного значення дієслівних граєм. Дієслівна квантитативність має акціональну природу; мірі кількості підлягає динамічна властивість вербальної граєми – дієвість.

Варто зазначити, що семи якості і кількості дії у значенні дієвості постають як неподільні, тобто, аналізуючи квантитативність дієслова, ми не вичленовуємо кількісну ознаку дії, інакше зруйнується базова семантика дієслова та буде нівельовано основу кількісної ознаки, а характеризуємо її як актуалізовану у граємі квантитативну сему. Граматичне значення дієслівної квантитативності є кількісно-акціональним. Якщо б ми характеризували інший аспект дієслівної дієвості – тривання – то визначали б функціонально-семантичну категорію фазовості, яка за характером була б акціонально-кількісною.

Варто звернути увагу на підґрунтя диференціації квантитативного значення в дієслівній граємі. Якщо інтервал є проміжком тривання дії та розгортається з точки А в точку В (див. рис. 1), то на лінійній горизонтальній осі можемо вказати членовану кількість актів (частин) дії, виразивши кратність – ітеративну

характеристику дії. Якщо необхідно відобразити інтенсивність дії, лінію її розгортання визначаємо як неактуалізовану (неозначену) інтенсивність дії, а її нечленовану кількість виражаємо як міру щодо цієї осі, тобто більшу чи меншу інтенсивність на вертикальній шкалі (див. рис. 3). Таким чином, можемо представити членовану кількість дії як узагальнене число актів в процесі її розгортання (горизонтальна вісь), а нечленовану кількість як силу тривання дії (вертикальна вісь), що може бути визначена як менша чи більша щодо неактуалізованого значення інтенсивності.

Отже, інваріантним значенням функціонально-семантичної категорії квантитативності постає **міра дії (дієвості або тривання)**, що представлена двома типами граєм: із актуалізованим значенням актів дії в послідовності її тривання або із актуалізованим значенням сили тривання дії. Від загальномовної категорії кількості категорія дієслівної квантитативності отримує сему міри, а від граматичної темпоральної категорії інтервалу сему тривання – темпорального розгортання дії. Можемо констатувати, що дієслівна квантитативність є категорією, що кількісно відображає темпоральну характеристику дії.

Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності виражає кількісну міру дії як темпоральну характеристику її тривання (дієвості) та представлена граємами, що актуалізують ознаки розчленованої послідовності та сили здійснення дії.

1.4 Структура функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності

Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності відображає поєднання двох різновидів граматичної семантики: загального значення кількості та більш конкретного кількісного значення дієвості. Поєднання двох значеннєвих компонентів визначає природу дієслівної квантитативності. Однак варто зазначити, що більш вагомим для встановлення структури дієслівної квантитативності є дієслівний компонент, оскільки його значення більш конкретне (кількісна ознака

дії), поєднує обидва компоненти інваріантного значення категорії (кількість і дієвість), виявляє внутрішню типологію дієслівної квантитативності.

У першій граматиці української мови О. Павловський звернув увагу на кількісну характеристику дії, поєднану із граматичним часом, та визначив її як кратну: минуле однократне і багатократне, майбутнє однократне і багатократне (ці ж часові значення представлені й у наказовому способі дієслова). Правда, автор подає приклади, які розмежовують кратні дії за видом. І хоча через фрагментарність граматики представлені форми дієслова не обґрунтовано, а інші різновиди кількісної характеристики дієслова не подано, розуміння кількісної природи дієслівного часу (розуміємо темпоральності) є важливим і промовистим фактом.

Для встановлення структури дієслівної квантитативності важливо звернути увагу на способи вираження дієслівного значення. Синтетичні дієслівні форми відбивають історію становлення парадигми квантитативних граем (граем інтервалу), а аналітичні форми, що виявляють більш пізню, сучасну тенденцію розвитку українського дієслова, уніфікують вираження різновидів дієслівної квантитативності, сформованих синтетично. Отже, синтетичні форми слід вважати із типологічного погляду базовими в парадигмі квантитативних граем.

Це зумовлено формуванням інтервальних значень дієслова. Первинними та найдавнішими є дієслова, що виражали кратність дії, тобто членовану квантитативність, поєднану із фазовим значенням (див.: [161, с. 280-281]). Із цим же значенням контамінують дієслова на позначення інтенсивності, наприклад термінативні (цесативні), «що мали значення результату інтенсивно виконуваної дії» [161, с. 283]. Помітно, що рельєфної диференціації семантичних різновидів дієслівної квантитативності в давній українській мові не було, очевидно, таке розрізнення утверджувалось із розвитком дієслівної семантики та потребою виражати увесь спектр дієслівних квантитативних значень. Проте також очевидно, що основу та формування категорії дієслівної квантитативності та повну парадигму кількісного інтервалу склали первинні, часто нерозчленовані та синкретичні форми дієслівних родів, які розвивалися паралельно із активним бінарним видотворенням. Такий історичний шлях пояснює обмеженість квантитативної парадигми

синтетичних граем, особливо суфіксальних та меншою мірою префіксальних, та її повноту у граем аналітичних, як більш пізніх та універсальних. Наприклад, *читати: почитати / почитувати* (мультиплікатив), *перечитати / перечитувати* (все) (дистрибутив); відсутні форми ітератива та семельфактива; *недочитати / недочитувати* (недостатність дії), *почитати / почитувати* (помірність, контамінує із мультиплікативністю), *начитатися / начитуватися* (достатність дії); відсутня граема надмірності дії (форма *перечитатися / перечитуватися* не усталена). Натомість аналітичні форми *читати щодня* (ітератив), *читати / прочитати раз* (семельфактив); *читати / прочитати забагато* (надмірність дії) покривають потребу вираження усіх варіантів квантитативності дії.

Помітно, що хоч і були недостатньо диференційовані власне кількісні та власне фазові значення дієслівних форм у давній українській мові, але історично таке розмежування лягло в основу дієслівної семантики, визначеної як рід дії. Як підсумок, давні роди трансформувались в інтервал, категорію із більш визначеним та повним набором граем із більш диференційованим значенням темпорального характеру дії. Водночас це забезпечило кристалізацію кількісних дієслівних значень та визначило параметри категорії дієслівної квантитативності.

Отже, розмежовуючи на першому етапі кількісне і фазове значення дієслова, на наступному диференціюємо кратне і некротне значення квантитативності. Історично таке розмежування відбувалось синхронно, тож диференціація квантитативної семантики зумовлена природою дієслівного значення кількості. Варто зазначити, що в одних граматиках, які розглядають різновиди значення родів дії (інтервалу) у межах категорії виду, серед граем кількісного значення згадано тільки кратні форми [74, с. 341-343; 75, с. 163-165], в інших (див.: [156, с. 339-353]) і кратні, й інтенсивні. У подальшому при розмежуванні дієслівного роду як окремої категорії (хоч і у зв'язку із видом) здійснено чітке розмежування фазових та кількісних форм, проте серед кількісних протиставлення кратних і некротних дієслівних значень не здійснено, подано три групи за ознаками кратності, інтенсивності, розподільності (дистрибутивності) (див.: [44, с. 235-242]).

У «Граматичі сучасної української літературної мови. Морфологія» (2018 р.) серед дієслівних категорій виокремлено власне-дієслівні (часу, способу, виду) та невластне-дієслівні (особи, числа, роду). Впадає в око, що категорія родів дієслівної дії не визначена щодо зазначеного статусу (див.: [55]). Якщо категорія часу сформувалась на основі дієвості, вираженої інтервалом, як зовнішня темпоральна ознака (В. Барчук), то т. зв. рід дієслівної дії і є власне дієслівною категорією. Правда, до дієслівних категорій не потрапив таксис, можливо через те, що дієприслівник вилучено зі структури дієслівних форм та віднесено до прислівника (там само). Серед родів дієслівної дії С. Соколова виокремлює власне-фазові, власне-кількісні і кратні [55, с. 417]. Постає проблема: чому нечленоване квантитативне значення є власне кількісним, а членоване ні?

Розмежування кратних і некрлатних значень як виявів дієслівної квантитативності має онтологічну природу та пов'язане із уявленням про кількість як членовану і нечленовану множину. Дистрибутивні дієслова хоч і мають додаткову сему у кількісній характеристиці (як об'єктну, так і суб'єктну розчленованість дії, що має синтаксичну природу (див.: [17, с. 168-169]), все ж за базовою семантикою є кратними, тож виводити їх в окрему групу, на нашу думку, немає достатніх підстав. Тож на першому типологічному рівні структура дієслівної квантитативності визначена бінарною опозицією граєм кратної і некрлатної, тобто інтенсивної дії.

Дієслова із членованим кількісним значенням, тобто кратні дієслова, можуть виявляти узагальнене чи конкретизоване квантитативне значення. На думку В. Барчука, граєма узагальненого кратного значення, або ітератив, є початковою формою кількісного інтервалу [17, с. 162]. Але оскільки вона є базовою і для аналітичного вираження квантитативності та водночас твірною для фазової парадигми окремих різновидів дієслів (там само), то доцільно її вважати граємою із подвійною функцією: початковою формою інтервалу, формою неозначеної кратності. Це зумовлено двоякою функцією тематичного суфікса дієслова: визначення парадигматичного класу дієслівної основи, вираження загального інтервального значення (див.: [156, с. 302-311]). Отож форма ітератива, на нашу

думку, має із іншими грамами кратності лінійні, а не ієрархічні відношення, тобто не виступає щодо них початковою формою. Таким чином отримуємо таку структуру квантитативних кратних дієслів: ітератив, семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив. В основі розмежування цих форм лежать два критерії: власне кількісний – внутрішня квантитативність (вказівка на безвідносну квантифікацію актів дії) та суб'єктно чи об'єктно кількісний – зовнішня (синтаксична) квантитативність (вказівка на відносну (валентну) квантифікацію актів дії). Перший критерій об'єднує грами ітератива (наприклад, *хитати*) та семельфактива (*хитнути*), а також мультиплікатива (наприклад, *похитувати*), другий властивий грамам дистрибутива. Зовнішня квантитативна ознака для дистрибутива є диференційною та необхідною (наприклад, *хитати усі дерева* (про вітер), *прочитати (перечитати) усі книги* – синтаксичний рівень). Однак вона виявлена у дієслів із базовою кратною семантикою, тобто у тих, які репрезентують внутрішню квантитативну ознаку.

Значення нечленованої кількості дії творить чотири форми лінійно співвідносних грамам: достатності (*наробитися, нагріти*), помірності (*поробити, погріти (підігріти)*), недостатності (*недоробити, недогріти*) та надмірності дії (*переробитися, перегріти*). Як було указано, нечленована кількість виявлена як інтенсивність (сила) дії. Початковою формою для грамам інтенсивності також виступає дієслово із неозначеним інтервалом. Якщо кратність може бути представлена як ітеративність у початковій формі, то для інтенсивності будь-яка початкова форма є нульовим виявом сили дії. Це зумовлено тим, що інтенсивність не виражають спеціальні дієслівні суфікси, як це властиво кратним дієсловам. Вираження інтенсивності синтетично належить префіксації.

У світлі викладеного категорія дієслівної квантитативності має ієрархічну структуру та реалізується через підкатегорії кратності та інтенсивності. Їхній категорійний статус визначений, з одного боку, чіткою диференціацією квантитативних грамам за онтологічною ознакою членованої та нечленованої дії, а з іншого, – функціонально-семантичними та формальними ознаками кожної із підкатегорій. Так, інваріантне значення дієслівної квантитативності, визначене як

міра дії, у граем членованої дії виражене як міра кратності, а у граем нечленованої дії – як міра її сили. Категорія дієслівної квантитативності покриває значну частину форм категорії інтервалу та представляє дві з трьох інтервальних підкатегорій (кратність, інтенсивність, фазовість), а граемно є для категорії інтервалу домінантною, оскільки представлена вісьмома граемами (чотиричленна парадигма кратності та чотиричленна парадигма інтенсивності), тоді як категорія фазовості визначена чотиричленною парадигмою та відповідно представлена чотирма граемами (інхоативності, лімітності, дуративності та фінітивності). У структурі категорії інтервалу підкатегорія квантитативності, з одного боку, протиставлена підкатегорії фазовості за ознакою кількісної / не кількісної характеристики дії, а з іншого боку, корелює із нею, оскільки оперта на значенні дієвості, тобто тривання дії, характер якого відображають фазові ознаки, та виявляє її міру. Дієслівні граеми інтервалу, у яких не актуалізовано квантитативне чи фазове значення, не входять до жодної із названих категорійних множин, є власне інтервальними та виражають дієвість узагальнено. Ці форми нами розглянуто та інтерпретовано як початкові, чи нульові, у системі квантитативних граем.

Структуру функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності зображено на рис. 4.

1.5 Методологічні засади дослідження дієслівної квантитативності

Сучасна лінгвістична методологія володіє широким спектром методів, методик та прийомів аналізу мовного матеріалу, що забезпечує поступальний і прогресивний розвиток лінгвістики, яка вдало поєднує теоретичний та практичний напрямки досліджень. Мовознавство як наука у сучасних підходах все більше уваги приділяє вивченню ментальної дійсності, репрезентованої свідомістю мовної особистості як носія лінгвальної картини світу. Для досягнення такої мети використовуємо як традиційні, так і нові методи вивчення мови.

Можемо виокремити два напрямки опрацювання лінгвістичної, зокрема й граматичної методології: використання методів і методик для аналізу й інтерпретації мовного матеріалу (традиційний), використання методологічного

підходу для визначення, розгляду та характеристики мовного матеріалу, тобто виявлення об'єкта дослідження через певний кут розгляду, аспект інтерпретації. Тільки вдале поєднання цих методів аналізу мовних одиниць та явищ забезпечує не тільки об'єктивний погляд на актуальні лінгвістичні питання, а й формує нову проблематику та нову парадигму дослідження мови. Саме під таким кутом зору розглядаємо методологію опрацювання категорійної граматики загалом та категорії дієслівної квантитативності зокрема.

Методологічний підхід до встановлення об'єкта дослідження визначаємо як функціонально-семантичний. Загальновідомо, що одним із ключових за останні десятиріччя став функціональний аспект дослідження мови. Цей підхід змістив акценти у бік семантики і функції мовного знака, відійшовши від формально-типологічного принципу аналізу. За В. Гаком, функціональний підхід зорієнтований на такі аспекти наукового опису мовних одиниць та явищ: а) мовний об'єкт і його середовище, об'єкт як носій функції; б) роль досліджуваного об'єкта у цілісному контексті; в) призначення мовної одиниці та «ефект» від її використання [47, с. 7-8]. В основі функції мовного знака лежить його значення (а не форма), тобто мовні одиниці розглядаємо як функтиви у системі співвідносних знаків (див.: [73, с. 57-58]).

Універсальність мовного знака виявлена у тому, що форма, яка визначає його типологічну належність, може бути використана для функції, що властива іншій мовній одиниці, з іншою типологічною належністю. Найпростішим прикладом такого використання є граматична транспозиція, на яку звернув увагу ще О. Потебня (див.: [147]).

О. Бондарко вказує, що завдання функціональної граматики – опис функцій одиниць мовної структури та закономірності їхнього функціонування у взаємодії із різнорівневими одиницями мовної системи [27, с. 6]. Застосування функціонального аспекту в граматиці має двоякі наслідки: з одного боку, створюється система понять, що маркує мовні одиниці як функтиви (наприклад, поняття грамеми), а також понять, що відображають системно-структурні співвідношення між мовними одиницями чи їх множини (наприклад, поняття функціонально-семантичного поля);

з іншого боку, постає проблема пошуку системотворчих і поняттєвих величин, які здатні диференціювати та об'єднувати вказані одиниці. Таким чином ми виходимо на поняття категорії, зокрема функціонально-семантичної. Таке уточнення характеру категорії засвідчує її ключовий ідентифікатор – семантику як функцію.

На загальному граматичному рівні уже зверталися до категорії як базового поняття у вивченні граматичної системи. В українській граматиці ключові поняття, пов'язані із категорією, подано в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» у вступі, написаному І. Коваликом; зокрема обґрунтовано поняття граматичної форми, граматичного значення, граматичної категорії та граматичної парадигми (див.: [181, с. 8–15]). «Граматична категорія – це загальне граматичне поняття, яке ґрунтується на встановленні корелятивної взаємозалежності між двома або кількома граматичними значеннями, що виражаються певною системою співвідносних граматичних форм» [181, с. 12]. Неважко помітити, що корелятивна взаємозалежність між граматичними значеннями постає як співвідносна граматична функція, адже може бути виявлена тільки у «дії», тобто під час функціонування граматичної форми та її зв'язку із «середовищем». Функціонально-граматична категорія при цьому постає як поняття, що виражене як корелятивна взаємозалежність не стільки форм, а функціонально і семантично співвідносних елементів, функтивів-грамем. Їхня співвідносність виявлена як спільна сутність, чи спільне граматичне значення (за Л. Єльмслевим «entity») [73, с. 58].

«Граматичне значення – це таке граматичне поняття, що виражає зміст взаємного протиставлення двох або кількох мовних (морфологічних чи синтаксичних) одиниць» [181, с. 8]. Застосувавши подані визначення до характеристики категорії дієслівної квантитативності, встановимо, що взаємне протиставлення квантитативних дієслів виявляє не тільки парадигматичні відношення в межах кожної з підкатегорій – кратності та інтенсивності, – а й опозиційні відношення між грамемами зі значеннями членованої і нечленованої кількості. Тобто на першому типологічному рівні протиставляємо квантитативні

одиниці за характером кількості, а на другому – за виявом конкретного різновиду кратної чи інтенсивної кількості.

Отже, теоретичною основою дослідження категорії дієслівної квантитативності є вчення про категорії, або категоріологія, біля витоків якої праці І. Ковалика, а розвиток якої продовжують сучасні дослідження окремих категорій (див.: [18]).

Донедавна ключовим структурним поняттям функціональної граматики вважали функціонально-семантичне поле (див.: [27]). Дослідження різноманітних функціонально-семантичних полів тривалий час визначало напрям наукових граматичних студій. Але на певному етапі було виявлено, що без чіткого визначення категорійної основи досліджуваних одиниць відбувається накладання функціонально-семантичних полів, визначених семантично, функціонально і типологічно різними елементами. Наприклад, під час вивчення темпорального значення без категоризації самої темпоральності О. Бондарко виявляє його у різнотипних полях, пов'язаних із дієсловом (див.: [27, с. 31-32]). Категоризація темпоральності (див.: [17]) зумовила й перегляд імовірних полів, що творять систему темпоральних значень; наприклад, в межах категорії інтервалу можуть бути виділені функціонально-семантичні поля кратності, інтенсивності, фазовості, які є виявами різновидів темпорального значення, але при цьому не перетинаються із полями видової аспектуальності чи модальності або суб'єктності (див.: [17]). Загалом мова може бути представлена як синхронно, так й історично як структура категорій, виявлених як можливості мислення та властивих певній мові (див.: [50, с. 140-141]).

Викладене є методологічною основою дослідження категорії дієслівної квантитативності у межах функціонально-семантичної парадигми, ключовими поняттями якої є функціонально-семантична категорія, дієслівна грамема інтервалу, дієслівна квантитативна грамема, інваріантні значення дієслівної квантитативності (міра дії; міра крат (актів) дії, міра сили (інтенсивності) дії, функціонально-семантичне поле дієслівної квантитативності, підкатегорія (та відповідне

функціонально-семантичне поле) кратності, підкатегорія (та відповідне функціонально-семантичне поле) інтенсивності.

Для опрацювання проблематики теми дисертації та аналізу матеріалу дослідження використовуємо такі ключові методи і методики лінгвістики. Основним є описовий метод, оскільки для всебічного опрацювання функціонально-семантичних особливостей квантитативних дієслівних граєм необхідно здійснити не тільки покроковий аналіз їхньої структури, семантики та формальних варіантів, а й визначити функціонально співвідносні та диференційні ознаки. Описовий метод забезпечує систематизацію мовного матеріалу та виявлення типологічних ознак його поділу. З іншого боку, він дає змогу встановити особливості репрезентації квантитативного значення в контексті, з урахуванням синтаксичних чинників впливу на реалізацію закладеного в дієслові значення. Детальний аналіз та опис, наприклад, різновидів кратного значення дієслів дав змогу встановити лінійні, а не ієрархічні відношення між граемами, з одного боку, ітеративності та, з іншого боку, граемами семельфактивності, мультиплікативності та дистрибутивності.

Дослідження категорії та її аспекту опису як функціонально-семантичного поля, який застосовуємо у роботі, передбачає використання методу структурного аналізу. Структурний метод можна розглядати як різновид описового, завдання якого є здійснювати послідовний опис структури досліджуваних одиниць. Інший аспект розглядає структурний метод як форму застосування принципу структурного аналізу, тобто характеристики, наприклад, значення граеми через додавання та контамінацію значень структурних елементів, тобто морфем, їхніх варіантів (наприклад, унаслідок чергування, наголошування). Водночас Л. Єльмслев вважає, що структурний метод полягає у встановленні «схеми взаємних відношень» між мовними одиницями [73, с. 160-161]. На нашу думку, варто поєднувати усі можливості структурного методу, зокрема як аналіз структури мовної одиниці з боку форми, значення, а також входження її в інші структурні компоненти чи взаємодія з ними.

Застосування трансформаційного аналізу у роботі зумовлене потребою встановлення варіантів однотипних та різнотипних граєм. Наприклад, розв'язуючи

проблему співвідношення граматичного і лексичного значень інтервального префікса, що може вказувати на різні значення, наприклад, квантитативне і фазове, а також вираження квантитативності грамами доконаного і недоконаного виду, неминуче звертаємося до трансформаційного аналізу, щоб виявити, як зберігається чи трансформується домінантне значення зі зміною форми. Часто семантику дієслова розглядають в межах тільки синтетичних форм, недостатньо уваги приділяючи аналітичним. Трансформаційний аналіз дає можливість функціонально співвіднести граматичний потенціал обох різновидів грама.

Методику польового аналізу структури граматичної категорії інколи розглядають як окремий метод поля (В. Бондарко). Проте це тільки спосіб представлення множини елементів в структурі категорії. Для визначення співвідношень у системі використовуємо уже згадані методи, а польовий аналіз застосовуємо для визначення ролі і місця одиниць у категорійній множині та взаємодію її з іншими суміжними множинами. Наприклад, польовий принцип застосовано для встановлення місця дієслівної квантитативності в системі загальних мовних і граматичних категорій (див. рис. 5.), зіставивши категорії кількості, інтервалу, квантитативності.

Типологічний аналіз як методика дослідження мовного матеріалу забезпечує диференціацію спільних та відмінних типологічних ознак об'єкта дослідження. Об'єктивне підґрунтя для типології мовних одиниць є запорукою цілісного, системного та адекватного їхнього аналізу. З цього погляду ключовим завданням типологічного аналізу є опрацювання єдиних та визначальних принципів та критеріїв типології, дотримання їхнього послідовного застосування як щодо лінійних, так й ієрархічних відношень. Встановлення ключових типологічних ознак грама інтервалу забезпечує розмежування за єдиним принципом форм фазовості та квантитативності; той же типологічний принцип застосовано для диференціації семантики в межах квантитативності, що не дає підстав, наприклад, дистрибутивність як різновид кількісної семантики виводити за межі квантитативних дієслів, протиставляючи із кратними, або розмежовувати грамами

членованої і нечленованої квантитативності як власне-кількісні, тобто інтенсивні, і кратні.

Сучасна лінгвістична наука опрацювала широкий спектр методів та методик дослідження та опису мовного матеріалу. Найголовнішим завдання є послідовне і теоретично обґрунтоване застосування лінгвістичної, зокрема граматичної методології. За таких умов граматики української мови постає як універсальна і продуктивна система забезпечення найрізноманітніших її функціональних можливостей.

Як граматична категорія дієслівна квантитативність розглядається в межах темпоральності, оскільки диференційною ознакою дії виступає семантика інтервалу.

Категорію визначаємо як системно-структурну основу множини семантично і функціонально співвідносних елементів (наприклад, граєм). З огляду на це ФСК є основою визначення й інтерпретації граматичних одиниць і явищ з функціонально-семантичного погляду. Інваріантне значення категорії квантитативності визначаємо як подільність або міра, тобто все, що підлягає оцінці міри з погляду подільності вказує на кількісне значення. Для опису кількісних значень застосовуємо критерії внутрішньої градації семантики кількості. Кількість як ознака дії є динамічною, її фіксуємо і відображаємо граматично як актуалізовану змінну ознаку дії.

Отже дієслівна квантитативність представлена як різновид значення інтервалу, що представлена двома типами граєм: із актуалізованим значенням актів дії в послідовності її тривання (кратність) або із актуалізованим значенням сили тривання дії (інтенсивність). Оскільки інтервал є базовим рівнем категорії темпоральності, то кількісна ознака дії має темпоральну основу, а дієслівна квантитативність постає як кількісна характеристика дії.

РОЗДІЛ 2

ПІДКАТЕГОРІЯ КРАТНОСТІ ДІЇ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

2. 1 Кратність дії в структурі категорії інтервалу

Як було зазначено у першому розділі, дієслівні графеми зі значенням кратності об'єднані однойменною категорією, що має статус підкатегорії у структурі категорії дієслівної квантитативності. У сучасній функціональній граматиці усталився погляд на кратність як функціонально-семантичну категорію (ФСК), що є структурним елементом аспектуальності (див.: [201; 27; 13; 26]). Кількісна аспектуальність, на думку Ю. Маслова, характеризує дію за такими ознаками: за кількістю «крат» чи її безперервністю / розчленованістю; за ступенем її тривалості та за ступенем її інтенсивності [119, с. 10]. В. Барчук аргументує, що кратність має іншу природу та належить сфері акціональності [17, с. 104-129]. Об'єктивність такого підходу зумовлена тим, що в основі акціональних ознак дії лежать семантичні складники якості та кількості; саме вони формують диференційну ознаку дієслова – частиномовну семантику тривання (дієвість). Натомість аспектуальність базується на видовій парадигмі, значення якої статичне, виражає результат [там само, с. 143]. Диференційна семантика аспектуальності і акціональності відображена у термінах: «acti – дія (ago, egi, actum – робити, діяти); aspectus – вигляд» (див.: [17, с. 116]).

Окремим аспектам семантики та граматичної природи кратності, типології її різновидів присвячені дослідження В. Барчука, О. Бондара, О. Бондарка, С. Бронікової, З. Вендлера, Д. Дауті, Б. Комрі, Л. Парияк, К. Сміта, С. Соколової, А. Троня, В. Храковського та ін.

Щодо поняття кратності та типології її функціонально-семантичних різновидів вчені застосовують різні підходи. Як зазначає Л. Чеснокова, «особливістю дієслова у вираженні кількісних відношень виступає многопрофільність (багатосторонність) кількісних характеристик» [202, с. 44]. О. Шахматов розумів кратність як «розчленовану» тривалість: він розглядав кратну дію як дію розчленовану в часі;

некратну – як безперервну дію у часі [206]. В. Храковський трактує категорію кратності та визначає типологію ітеративності як «опозицію однократності / багатократності» [201, с. 65-77]. Тієї ж думки О. Ачилова: «у сучасній українській мові категорія кратності виявляється передусім через опозицію «однократність / багатократність, яка формує ядро відповідної ФСК» [13, с. 15]. Як вже було зазначено, ітеративні дієслова мають функціональні різновиди, представлені грамами власне-ітератива, семельфактива, мультиплікатива та дистрибутива; водночас в основі кожного із типів лежить узагальнене значення ітерації (повторюваність актів дії), а не як протиставлення однократності / багатократності; вказана опозиція сформована на наступному типологічному рівні.

Варто також зазначити, що кратність тлумачать не тільки на основі значення дієслівної грами, але й ситуації, вираженої у реченні. На думку Є. Падучевої, ознака кратності має чотири значення, а саме: а) «одиничність», якщо описується одинична ситуація, яка відбувається один раз, без спеціальної вказівки на кількість крат; б) «визначена кратність», якщо «точно вказано кількість повторень ситуації»; в) «невизначена кратність», якщо ситуація відбувається багато разів, а кількість повторень ситуації невідома; г) «нейтралізація протиставлення за кратністю» у тому випадку, якщо описується ситуація, яка відбувалася принаймні один раз [136]. Характеризуючи ознаку повторюваності, О. Титаренко додає, що це «послідовне відтворення однієї й тієї ж самої дії або окремих її актів у часі й просторі одним або різними суб'єктами щодо одного або більше об'єктів» [184, с. 4]. О. Семиколєнова таке тлумачення вважає надто широким, оскільки воно «ускладнює зміст терміна «повторюваність» і «розмиває», робить нечіткими його межі» [164, с. 36.]. Авторка пропонує термін „повторюваність” лише для дистрибутивного типу кратності. Визначення повторюваності пропонує М. Черткова: «повторюваність – це низка однорідних повторюваних дій, що співвідносяться з певним часовим відрізком їхнього перебігу. Повторювані дії можуть характеризуватися протяжністю або одноактністю (моментальністю) і відновлюватися як через однакові, так і через різні проміжки часу» [203, с. 65].

Неоднозначність поглядів у трактуванні категорії кратності та її різновидів часто зумовлена недостатністю теоретико-концептуального обґрунтування природи дієслівної квантитативності. У нашому дослідженні дотримуємося погляду, що кратність має акціональний зміст та виражає кількісні ознаки розгортання (тривання) дії. Акціональні ознаки дієслова, що узагальнені в його семантиці дієвості, об'єднує категорія інтервалу [17, с. 128]. Будь-яка дієслівна форма здатна виражати динамічну ознаку, тобто дію чи процес; ця семантика темпоральна за своєю структурою й об'єднана спільною семою кількості, яка розгортає якісну ознаку дії – тривання. З цього погляду сема тривання невіддільна від значення інтервалу, узагальнено уособлює його значення та об'єднує усі дієслівні вияви у частиномовний клас. Таким чином внутрішній час дії чи темпоральність виражений інтервалом як динаміка розгортання. Саме цю, а не результативну семантику, називає Д. Гійом «внутрішнім часом дії» [50].

Узагальнена семантика інтервалу (дієвість) означає, що навіть без актуалізації межі та відліку темпорального значення завжди виражене тривання. Оскільки тривання об'єктивоване як зміна, а зміна є поєднанням кількості та якості, то тривання безумовно експлікує кількісно-якісні параметри в семантиці дієслова, відповідно будь-які дієслівні форми відображають це значення, тобто кожна дієслівна грамема виражає кількісне значення або недиференційовано, або як різновид кратності чи інтенсивності.

Інтервал як граматична категорія в структурі надкатегорії темпоральності вносить динамічний аспект у семантику дієслова, лежить в основі протиставлення назви імені і назви дії. Вказана категорія покриває явища, що були узагальнені на різних етапах учення про дієслово під рубрикою способи дієслівної дії, роди дії, дієслівні роди, аспектуальні роди дії, дієслівний вид, аспектуальний тип, аспектуальний підклас. Інтервал виражає іманентну та ключову дієслівну семантику, на відміну від інших темпоральних значень, індивідуалізує дію, тобто є характеристикою конкретного дієслівного слова (див.: [17, с. 99-104]).

2. 2 Типи значень кратності дії

У лінгвістиці кратну категорійну семантику розглядають як одне зі значень комплексу компонентів категорії родів дієслівної дії. К. Городенська ділить усі кількісні роди дії на три підгрупи: дієслова із семантикою кратності, дієслова із семантикою інтенсивності, дієслова із семантикою розподільності [44, с. 238-240].

Розподільні дієслова відрізняються від інших різновидів кратності (семельфактива та мультиплікатива) тим, що мають облігаторну дистрибутивно-суб'єктну чи дистрибутивно-об'єктну валентність; водночас за своєю граматичною природою дистрибутивні дієслова теж кратні. Оскільки узагальненою семантикою кратності є ітерація, то дистрибутивні дії є виявом членованої кількості дії, тобто ітеративності, а не окремим типом кратності. Тому аналізуємо дистрибутивність в межах кратності поряд із ітеративністю, семельфактивністю та мультиплікативністю.

В ієрархічному аспекті кратність є підкатегорією дієслівної квантитативності, водночас як членована міра дії формально і семантично представлена системою різновидів кратності. Важливо обґрунтувати системні відношення в межах категорії кратності.

Множинна кратність дії може бути узагальнено-кількісною (ітератив) та означено-кількісною (семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив). Кратність є іманентною кількісною ознакою та виявляється в семантиці ітеративності. Дієвість як диференційна ознака дієслова виявляється як комплексне значення тривання (розгортання і кількості дії). Визначальною базовою семантикою кратності є ітеративність, виражена як недиференційована повторюваність актів дії. Водночас різновиди граєм кратності можуть творитися як від ітеративних, так і не ітеративних форм, тому вважаємо, ітеративні граєми перебувають в одному ряду із семельфактивними, мультиплікативними та дистрибутивними.

Отже, категорія кратності дії має складну структуру граматичного вираження членованої міри дії. Типологічну структуру інтервальної семантики кратності визначаємо за рівнем диференціації: узагальнена семантика кратності (ітератив), конкретизована семантика кратності – семельфактив та мультиплікатив, а також

багатократність дії виражена як розподільність – дистрибутив. Систему типологічних різновидів кратності дії показано на рис. 6.

2.3 Способи і засоби вираження кратності дії

В українській мові є три основні способи вираження граматичних значень, а отже, і творення граматичної форми слова: синтетичний, аналітичний та аналітико-синтетичний. Терміни «синтетизм» та «аналітизм» традиційно використовувалися для позначення особливостей формотворення, але спостереження за сучасним їхнім використанням свідчать про те, що синтетизм та аналітизм можуть розглядатися як властивості та системна будова певної мови, що виявляються на різних рівнях її системи.

Явище синтетизму / аналітизму розглядають у своїх дослідженнях І. Вихованець, К. Городенська, О. Дубова, А. Загнітко, Н. Іваницька, Л. Коваль, М. Косицький, І. Кучеренко та ін. Неабиякий інтерес до вивчення синтетичних і аналітичних засобів у граматичних системах мов флективно-синтетичного типу продиктований прагненням учених визначити перспективу змін у мові.

Українська мова за своєю граматичною структурою є синтетичною. Це означає, що переважну частину граматичних значень виражають афікси [39, с. 3]. І. Вихованець трактує поняття «синтетизм» як типологічну ознаку мовної структури, що виявляється в об'єднанні в межах одного слова кількох морфем (лексичних, словотвірних, словозмінних); вчений зазначає, що поняття «синтетизм» застосовують до морфологічних форм, у яких наявні форманти, що виражають значення граматичної категорії [42, с. 550-551].

Засоби вираження дієслівних грамем у сучасній українській мові утворюють сукупність функціонально диференційованих синтетичних та аналітичних одиниць, у якій синтетичним належить провідна роль. На думку Н. Іваницької, співвідношення синтетичних і аналітичних форм і конструкцій варіюється залежно від стилю: коли в науково-технічній і суспільно-політичній літературі аналітичних структур найбільше, то в текстах інших стилів, зокрема в художньому, переважають синтетичні [84, с. 14].

В. Барчук констатує, що «значення інтервалу може бути виражене як синтетично (*розцвітати, заспівати*), так і аналітично (*гуляти годину, співати весь вечір*)» [17, с. 373]. Формальну парадигму та графемне вираження семантики квантитативності визначають синтетичні засоби, зокрема коренева морфема, префікси, суфікси. У сучасній українській мові вживається порівняно небагато префіксів та суфіксів, які самостійно спеціалізуються на вираженні значень неозначеної та означеної кратності. У ході дослідження встановлено, що за функціональними та семантичними особливостями усі засоби вираження ітеративності як узагальненої семантики кратності поділяються на спеціалізовані та неспеціалізовані. До спеціалізованих належать засоби, які експлікують кількісне значення повторюваності при кожному вживанні, незалежно від впливу контексту. Неспеціалізованими будемо вважати такі, які кількісне значення виражають за допомогою відповідних додаткових морфем чи граматичних конкретизаторів та контексту.

До синтетичних засобів вираження ітеративності дії відносимо морфеми. Найбільш продуктивно передають семантику ітеративності суфікси *-а- (-я-), -ва-, -ува- (-юва-)*: *стукати, плювати, рахувати*; доповнюють ітеративні суфікси *-и-, -і-*: *гострити, вертіти*; ітеративну дію може виражати суфікс *-ом-* у комбінації із суфіксами *-а-, -і-*: *белькотати, гримотіти*.

Серед синтетичних засобів означеної однократності виділяємо такі: спеціалізованим засобом вираження є суфікс *-ну- (-ону-)* (*стукнути, гупнути (гупоннути)*); префікси *в-, з-, уживаючись* із спеціалізованим суфіксом *-ну- (-ону-)* можуть увиразнювати семантику семельфактивності, але виступають як неспеціалізовані засоби однократності.

Мультиплікативність в межах дієслівної словоформи в українській мові виражають префікси *по-, попо-, під-, від-, ви-, при-* (*покрапувати, попоходити, підмішувати, відкошувати, викочувати, прибивати*). Префікси *про-, за-* можуть увиразнювати семантику мультиплікативності, але виступають як неспеціалізовані засоби.

Основними афіксами дистрибутивного значення є префікси *пере-*, *роз-*, *об-* та подвійні префікси (першим компонентом яких виступає префікс *по-*). Постфікс *-ся*, наявний у структурі дієслів зворотного стану, також частково впливає на вираження дистрибутивних значень: *поперелякувати* виражає активну дію, *поперелякуватися* – стану.

Незважаючи на те, що українська мова належить до синтетичних, на сучасному етапі її функціонування виявлено тенденцію до поступового збільшення вкраплень аналітичних явищ. Набуття флективно-синтетичними мовами аналітичних ознак у лінгвістичних дослідженнях останніх десятиріч розглядають як показник прогресу мовної техніки [72, с. 9], що зумовлює видозміну основних напрямів розвитку й динаміки граматичного ладу української мови.

Під аналітизмом учені звичайно розуміють розподіл лексичного та граматичного значень між окремими елементами структурно та семантично об'єднаних компонентів як складників однієї граматичної категорії. За словами І. Вихованця, явище аналітизму «виявляється в роздільному вираженні основного (лексичного) і додаткового граматичного (морфологічного, синтаксичного, словотвірного) значень слова або в такому ж роздільному оформленні змістових характеристик речення, виражених лексичними засобами, і його граматичної спеціалізації, переданої аналітичними власне-морфемами або аналітичними словами-морфемами» [39, с. 3]. За спостереженнями А. Загнітка, «текстова аналітичність репрезентується в аналітичних формах у динамічному аспекті мови і спирається на дію комунікативно-прагматичних та ситуативних факторів, визначаючи особливості дистрибутивної мотивованості первинних і вторинних функцій морфологічних форм» [76, с. 32]. Найчастіше аналітичні засоби функціонують не ізольовано, а в поєднанні з синтетичними (внутрішньослівними), супроводжуючи їх. Найвиразніше аналітичні тенденції виявлено у двох центральних частинах мови – іменникові і дієслові [44, с. 41-42]. До аналітичних форм прилягають засоби вираження граматичного значення поза межами слова, що складаються з двох або більше слів [76, с. 3-12]. Але у кожній конкретно виокремленій аналітичній конструкції система граматичних значень характерна

саме для цієї конструкції і встановлюється лише у поєднанні з другим компонентом. Показовими у цьому плані є аналітичні засоби вираження кратності дії. Це передовсім службові частини мови, а також лексичні елементи, що зазнають десемантизації.

За даними аналізу, аналітичними засобами вираження кратності дії виступають як службові, так і самостійні частини мови. Характерно, що всі чотири різновиди кратності – семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив та ітератив – представлені у граматичній структурі української мови звичайно в аналітичному вияві регулярно. Це означає, що вираження значення кратності дії стає можливим для будь-яких функціонально-семантичних типів дієслів будь-якої семантики та не має обмежень, властивих синтетичним формам. У ролі граматичних компонентів аналітичних форм зафіксовані спеціалізовані або неспеціалізовані аналітичні засоби.

Продуктивними аналітичними засобами ітеративності виступають як самостійні, так і службові частини мови. Як маркери кратності функціонують кількісні (*кілька разів, стільки разів, не раз і не два*), часові (*не день, не два, не три*) та просторові (*по вулицях*) конкретизатори. Окрему групу засобів становлять розділові сполучники *то...то, не то...не то, чи...чи, чи то...чи то*. Множинність суб'єктів / об'єктів дії є факультативним та додатковим чинником в експлікації ітеративності.

Найчастотнішим аналітичним засобом семельфактива варто визнати словоформу *раз*; спорадично зі словом «раз» вживаються модальні частки *хоч, тільки, лиш (лише)*. Менш продуктивними вважаємо словоформи *враз (ураз) і раптом (раптово)*, які є синонімічними; прислівники *уранці, щойно* та словосполучення типу *тиждень тому*.

Серед спеціалізованих аналітичних засобів вираження мультиплікативності виділяємо такі: прислівники із семантикою багаторазової повторюваності дії (*щодня, щовечора, щоразу*) та конкретно-кількісною (*двічі, тричі*). Продуктивними є прийменниково-іменні сполуки (*день у день, ніч у ніч, за роком рік*); займенниково-іменні (*кожний день, кожна ніч, стільки років*); сполучення слів, у складі яких є числівник (*три дні підряд*).

До спеціалізованих аналітичних засобів вираження дистрибутива належать займенники (*все (усе)*); прислівники (*скрізь, всюди*); числівниково-іменні сполуки слів, у складі яких є числівник для вираження точної або приблизної кількості суб'єктів чи об'єктів (*в сто люстерок*); прийменниково-іменні (*по кімнатах*) та займенниково-іменні сполучення слів (*з усіх сторін*).

Отже, семантика кратності в мові виражена комплексом засобів, що тісно взаємодіють між собою. Одне й те ж значення може бути виражене різними засобами чи одночасно декількома, що служать для його підсилення. Може йтися про аналітико-синтаксичні форми вираження інтервалу. Це типово й для будь-якої квантитативної семантики дієслова, морфологічна природа якої визначена предикативною функцією дієслівної грами.

2.4 Ітеративність як узагальнена семантика членованої квантитативності (кратності) дії

При визначенні змісту поняття «ітеративність» у мовознавстві простежуються різні підходи. Вчені пов'язують ітеративність із многократністю (І. Ковалик), багатократністю (О. Бондар), неоднократністю (О. Бондарко), кратністю (В. Храковський). Ітеративність трактується як повторюваність дії, часто пов'язується із кількісними характеристиками предметів, позначених у мові іменниками (І. Безрук). Ю. Хартунг стверджує, що у мовах поряд із кількісними виявами у сфері іменників, існують кількісні вияви у сфері дієслів, причому дуже різноманітні (див.: [198]). У сучасній філософії «ітеративність» (санскр. *itera* – інший) – поняття, для позначення повторюваності як такої, повторюваності «взагалі», повторюваності безвідносно до присутності / відсутності повторюваного» (див.: [129]).

Питання, пов'язані з інтерпретацією змісту поняття «ітеративність», розглядаються у морфології та синтаксисі (О. Бондарко, І. Ковалик та ін.). Так, І. Ковалик ітеративними вважає многократні дієслова, які в системі дієслова української мови позначають поняття кількісного вияву дії-стану [97, с. 4]. О. Бондар називає ітеративні дієслова багатократними і відносить їх до субполя

кратності [26]. В. Храковський зараховує ітеративні дієслова до функціонально-семантичного поля кратності як один із семантичних типів неоднократності [199, с. 126-152]. За спостереженнями Л. Париляк, «категорія ітеративності – це складна та внутрішньо розчленована семантична категорія, яка представляє у мові понятійні категорії дії, кількості, часу, суб'єктності, об'єктності, місця» [141, с. 18], відповідно зміст поняття «ітеративність» включає кількісні, часові, суб'єктні, об'єктні та просторові характеристики дії.

Історія вчення про вид дієслів сформувала вицентричну концепцію родів дії, у якій домінантне положення займає вид, зокрема недоконаний, різновидом якого, на думку Л. Размусена, Ф. Буслаєва, Л. Булаховського, є ітеративні дієслова. Як слушно зауважує І. Ковалик, невиправданим у багатьох дослідників виду слов'янських дієслів було те, що вони, сплутуючи в одному поділі різні принципи, не зовсім чітко розмежовували окремі видові структурні типи дієслів. Поділяємо позицію І. Ковалика, який зазначає, що «Многократні дієслова можуть позначати повторювану дію як доконану, так і недоконану» [97]. Із цієї позиції випливає те, що вид не виступає диференційною ознакою ітеративності.

Якщо у граматиці виокремлювати категорію ітеративності та надавати цьому значенню категорійного статусу, то варто пам'ятати, що ітеративність є структурним компонентом категорії дієслівної квантитативності та відображає різний вияв членованої кількості дії. Ітератив чітко вказує на членовану квантитативність дії, однак не визначає характеру цієї розчленованості. Грамема ітератива може слугувати базовою формою аналітичного вираження різновидів як кратної, так і некратної квантитативності: *бекати раз у раз* (мультиплікатив), *громадити усе сіно в стоги* (дистрибутив), *тьохкати досхочу* (достатній інтенсив) та виступає твірною основою й для фазової парадигми у дієсловах звучання, мовлення, руху, дії: *молоти – домолоти, прямувати – попрямувати, нявкати – занявкати* і под. [17, с. 162]. Водночас такою основою може бути грамема неозначеної кількості: *мовчати, сидіти, сушити*. Але варто зауважити, що ітеративність як історично давня семантика дієслова може бути основою для протиставлення дієслів ітеративних (кратних) та не ітеративних (некратних). З цього погляду ітеративність є

визначальною базовою семантикою кратності. З іншого боку, ітеративність є типологічним різновидом кратності, що представляє загальне значення членованої квантитативності, виражене як неозначена, тобто недиференційована кратність. Як базова кратна семантика ітератив може входити у структуру членованої квантитативності як первинна грамема кратності, формуючи перший ієрархічний рівень, а другий утворюватимуть грамеми семельфактива, мультиплікатива та дистрибутива. Однак не всі грамеми кратності творяться на основі ітератива. Так, аналітичні грамеми виражають кратність й іманентно нечленованих різновидів дій, наприклад, дієслів стану (чи процесу): *страждати раз, багато разів, через кожну невдачу; радіти раз, багато разів, через кожен успіх* і под. (семельфактив, мультиплікатив, дистрибутив); форми *страждати / радіти не раз* виражатимуть ітерацію. У цьому випадку ітератив перебуває у лінійних відношеннях із семельфактивом, мультиплікативом, дистрибутивом. Ця особливість (двоєке становище в структурі кратних дій) ітератива є важливою ознакою його граматичної природи.

Отже, ітерація може бути означеною: виразно одноактна дія – (семельфактив) *стукнути*; дії повторюються регулярно, через рівні проміжки – мультиплікатив (*копати - покопати*); можуть виражати кількісно-суб'єктне/ кількісно-об'єктне значення – дистрибутив (*порахувати всіх студентів, перемити весь посуд*). Неозначена ітерація виражає узагальнену кількість актів дії, хоч не актуалізовану квантитативно, однак з означеною квантифікацією – ітератив (*читати, шукати*). З одного боку, ітератив відносно семельфактива, мультиплікатива чи дистрибутива виступає як більш загальне значення щодо конкретизованого, але з іншого, це значення недиференційованої кратності, яка є такою ж конкретною семантикою, як диференційована кратність.

Ми не вважаємо ітератив початковою формою кратної парадигми українського дієслова, оскільки це б надавало ітеративним формам окремий статус, виводило за межі системи квантитативних значень як проміжного між узагальнено кількісними і кратними.

2.4.1 Особливості ітеративної семантики суфіксальних морфем

Морфемна семантика у структурі функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності виступає ядерним компонентом, що є основою побудови похідних ітеративних одиниць семантико-синтаксичного рівня. Тому дослідження перш за все специфіки функціонування афіксальних морфем на позначення ітеративної дії є цілком обґрунтованим.

Морфологічними показниками семантики ітеративності в сучасній українській мові виступають суфіксальні та префіксальні морфеми. На думку І. Ковалика, до суфіксальних морфем-показників ітеративності в семантичній структурі дієслова належать такі афікси-ітеративізатори: *-а-*, *-я-*, *-ва-*, *-ова-*, (*-ева-*, *-ува-*, *-юва-*), *-ива-*, *-овива-*, *-овува-*, *-овава-*, *-івава-*, *-авава-*, *-от-*, *-і-*, *-ти-* [97, с. 178-188.]. В. Барчук вважає доцільним диференціювати суфікси *-а-* (*-я-*), *-ва-*, *-ува-* (*-юва-*) та їхні варіанти [17, с. 164].

Носіями семи ітеративності здебільшого постають суфікси; префікси здатні диференціювати семантику кратності суфіксальних ітеративних дієслів. Ітератив виступає як неозначена кратність, вказуючи на те, що дія виражає квантитативність моментів (актів) у процесі розгортання.

Найпродуктивнішим ітеративнотворчим суфіксом у безпрефіксних дієсловах виступає суфікс *-а-*. Ядерною семантичною функцією цього афікса є вираження семантики кратної кількості: «*Човник натрапляв на бистрину в шумі; вона **гойдала** його, неначе трісочку*» (І. Нечуй-Левицький); «*Ониська **махає** на діда Свирида рукою, а сама від сміху аж здригається*» (О. Вишня); «*Вколисана в ніч, тобою омита, **хитає** мене серед білого дня...*» (Л. Костенко); «*Увіходе [увіходить] Іван, теж наряджений, Ївга йому **киває** головою, щоб ішов до Одарки*» (П. Мирний).

Суфікс *-а-* (часто також *-ка-*) виконує функцію семантичного ітеративізатора конкретної акустичної мікродії. Дієслова із суфіксом *-а-* (*-ка-*) переважно мотивуються вигукowymi утвореннями та різними звуконаслідуваннями (*ме* – *мекати*; *бе* – *бекати*): «*Ціла отара овець та кіз, ягнят, козенят **мекала** та **бекала***» (І. Нечуй-Левицький); «*Посеред нього [болота] в калюжах **кумкали жаби***» (І. Франко); «*Вповзе на череві у злаки, **скавчить**, качається в*

траві...» (Л. Костенко) та імітованими побутовими чи іншими звуками тощо: *«В хаті було тихо, тільки в печі на жару шкварчала ринка з вишкварками так сердито та голосно, неначе кричало десять бабів разом, вхопившись за коси»* (І. Нечуй-Левицький); *«Десь гуділо, брязчало ланцюгами, порскало»* (І. Багряний); *«Маленький годинник на столі тіткає»* (О. Донченко). Таким чином, кожне *«бе»*, *«ме»* та ін. в структурі ітеративів є певним „звуковим квантом“, що містить семантику звукового повтору дії, реалізується органами артикуляції та є засобом вираження експресії і тексті, позначаючи найчастіше не утворення звуку, а відповідну дію.

За своїми властивостями подібні похідні, що позначають дії, супроводжувані певним звуком, – фізіологічні явища: *«Тим часом Кезгайло, усівшись на дзиглику й витягнувши довгі свої ноги, починає з видимим обуренням розглядати свої подарунки, нюхає, чхає, плює»* (І. Кочерга); *«Гукали й приглушено кляли все на світі якісь люди»* (І. Багряний) або конкретні фізичні дії: *«Він держався скали, хоч як шарпала і рвала його люта хвиля»* (І. Франко); *«Інші (хіба можна було їм вірити?) плескали, що поет сховався десь у своїй далекій віллі над морем...»* (І. Вільде); *«І Ви казати до діда – а дід човгикав по хаті...»* (Л. Костенко) – такі дієслова не позначають дію, спрямовану на утворення певного звуку, а звук є супроводжувальним елементом ситуації. До цього типу належать і дієслова, що позначають звукові ознаки руху: *«Тріщали голоблі, вивергуючи тягарі з баюр»* (І. Багряний).

У структурі дієслів візуального сприйняття суфікс *-а-* виконує функцію не тільки семантичного ітеративізатора, а й показника образної динаміки дії: *«На столі ледве блимала низенька лампа, освітлюючи неголене обличчя Райка і зарослу густими пелехами голову»* (В. Шевчук).

Серед типологічних різновидів дії виділяємо дієслова із семантикою фізичного впливу (за допомогою ритмічних рухів) на об'єкт: *«Дай сюди, бо як пхну, то й ноги задереш! – кричала Кайдашиха й сіпала до себе мотовило»* (І. Нечуй-Левицький); *«Коваль кує [кувати], не втомиться клепати...»* (Л. Костенко); *«Діти*

свистали в закуплені в місті свиставки, **калатали** глиняними брязкалами» (І. Франко); «**Тесав** граніт розпечений, твердий...» (Л. Костенко).

Варто зазначити, що ітеративний суфікс *-а-* прозора виражає значення кратності у дієсловах дії: «*А ми з Володькою **стрибали** з шовковиці...*» (Л. Костенко); «*Довгий широкий маятник коло стінного годинника тихо **стукав** серед страшної тиші*» (І. Нечуй-Левицький); «*Ішли повз нього ритуальним кроком, когось **топтали, кидали** груддя...*» (Л. Костенко); «*Віє вітер, повіває, Кораблі **хитає***» (С. Руданський).

У дієсловах на позначення стану чи процесу ітеративність чітко не експлікована навіть спеціальними суфіксами: *спати, думати, обговорювати* і под., водночас імпліцитно виявлена семантичною структурою дієслова, визначеною характером дії чи процесу та дериваційною мотивацією: *спати* від *соніти*, *думати* – чергувати, змінювати у свідомості думки, *обговорювати* – по черзі брати слово у розмові.

У дієсловах, що водночас виявляють характер дії і процесу («*Сидів би грек у хаті й коло хати, поміг би жінці діток **колихати**...*» (Л. Костенко); «*Чом **ковтаю** слова перем'яті?*» (О. Слоньовська); «*І по вагоні **стрибало** слово*» (В. Винниченко); «*...і задвигтіла церква-кам'яниця, і хрест на церкві **хилитавсь, і хилиталась** паперть і дзвіниця...*» (Л. Костенко) чи стану («*За ними слідом **хлипає** хлоп'я...*» (Л. Костенко); «*Спочатку чули [браття], як стара шасталася по хаті, **стогнала, дренкала** якимись посудинами, але по якімсь часі все **утихло***» (І. Франко), ітеративний суфікс виявляє синкретизм (указує і на кратність, і на тривання дії). Таке явище зумовлено синкретизмом самих дієслів, що позначають дію-процес чи дію-стан; станова дія більшою мірою зорієнтована на вираження тривання, а не на позначення кратності дії.

Суфікс *-я-* як фонетичний варіант суфікса *-а-* має тотожну із ним квантитативну функцію в експлікації ітеративності: «***Стріляли** з лука, билися мечами...*» (Л. Костенко); поєднуючись із кореневою морфемою, вказує на те, в який спосіб здійснюється переміщення: «*Літаки **кружляли** над площею, а солдати **кружляли** навколо пам'ятника рачки, і Максим разом з ними*» (І. Багрянний).

Продуктивним ітеративнотворчим суфіксом безпрефіксних дієслів є суфікс -ува- (-юва-). Суфікс -ува- (-юва-) виступає ітеративізатором конкретної фізичної дії (акту) з нечітко диференційованими часовими проміжками: *«Мені пишуть і телефонують, і навіть дарують троянди?»* (О. Слоньовська); *«Червоноармієць з перев'язаною головою поглянув на нього і продовжував далі друкувати»* (М. Стельмах).

Дієслова переміщення з суфіксом -ува- (-юва-) експлікують іронічно-грайливе експресивне забарвлення, у цих дієсловах суфікс виконує ітеративно-експресивну функцію: *«Чимчикує [чимчикувати] із раю репресована Єва... І трюхає вслід «поражонний в правах Адам...»* (Л. Костенко); *«Безродинні, безсовісні, безробітні, бездомні! Й за качками, що шпациували під вікнами зиму всю...»* (О. Слоньовська).

Якщо для дієслів із значенням пересування мінімальним квантом ітеративної дії можна вважати реальний крок, то для дієслів із значенням поширення у часі й просторі такий «крок» не є реальним, а умовним, таким, що передбачається семантико-морфологічною структурою дієслова. Квантифікація ітеративної дії визначається як нечітко диференційована: *«Всі говорили, галасували на всю хату, не знали, де сісти, де стати»»* (І. Нечуй-Левицький); *«І вітри танцювали аркан...»* (О. Слоньовська); *«Сама моя фантазія диктувала мені на папір повісті, новели»* (О. Кобилянська).

Суфікс -ува- (-юва-) виступає ітеративізатором фізичної дії (акту) у дієсловах із певним ступенем абстрагованості: *«Кожну днину свою марнують, власне, як непотрібну мить»* (О. Слоньовська); а також звукових дій (тут мовлення), які передбачають ситуацію спілкування двох чи більше осіб (суб'єктів спілкування): *«Одчини, бо вікна поб'ю! – репетував Кайдаш і лупив у двері ногою так, що поганенькі двері аж торохтіли»* (І. Нечуй-Левицький). Ці ітеративи пов'язані з поведінкою, манерами, звичками, тобто із діями, що, зазвичай, повторюються.

Суфікс -ва- виступає в поодиноких ітеративних дієсловах: *«А я чув серед ночі – собаки валували і хтось десь у вікно стукав»* (П. Мирний); *«– Чи я на те десять літ доглядала вас, пантрувала, як малої дитини, як свого рідного, щоб ви тепер*

робили мені такий скандал?» (І. Франко); «**Плювалися** циганки, сміялися, а Папуші, – ну, що це за циганка?» (Л. Костенко).

Семантичною особливістю суфікса *-ва-* є вираження ним значення ітеративної дії з недиференційованими перервами між повторами дії: «Він **чував** [чувати] у Відні всякі концерти і всяку музику» (І. Франко). Семантика дієслова *чувати* (чути, слухати не раз одне й те саме чи подібне) не містить вказівки на тривалість проміжків часу між повторюваними діями. Як показник семантики ітеративності суфікс *-ва-* є менш продуктивним, ніж суфікс *-а-* (*-я-*).

Суфікс *-і-* типово функціонує як показник ітеративної семантики. Подібно до суфікса *-ува-* кожен квант не є чітко диференційованим; семантика дієслів із суфіксом *-і-* найчастіше сприймається на рівні чуттєвого сприйняття (у прикладах аудіо сприйняття) множинної дії: «Зелений став жабами **жебонів** [жебоніти]...» (Л. Костенко); «Надворі негода страшенна, сніг, дощ, лютий вітер **гуде** [гудіти]» (Л. Українка); «І тільки сосна тоскно **тріскотить**» (В. Стус). У структурі візуальних ітеративів суфікс *-і-* мінімалізує часові проміжки між повторюваними квантами так, що вони стають ледь вловимими для ока: «Лиш де-де з вікон блимає світло, що ледво **мерехтить** за сніговим серпанком» (І. Франко); «Вихор свище, блискавки **миготять**, хвилі заливають корабель» (О. Вишня).

Суфікс *-і-* також вказує на спосіб здійснення звукової дії суб'єктом у процесі мовленнєвого акту: «Та от, нахаба якась, – каже чоловік, – зранку на мене щось **свистить**. Їду, а воно **свистить** та й **свистить**. Що я не робив – воно **свистить**. Запріг воли та й приїхав оце додому. Хтозна, що воно **свистить** та й **свистить**?» (О. Вишня); «Максим несамовито **рипить** зубами. "Будь ти прроклятий!!"» (І. Багрянний). Подекуди суфікс *-і-* виступає у функції маркера експресивності у конотативно забарвлених дієсловах: «Лізе п'яний по залізничних шпалах і **бубонить**...» (О. Вишня); «Він **бурмотів** ту подяку, як молитву перед сном грядущим» (І. Багрянний).

Незначна кількість дієслів із суфіксом *-і-* позначає конкретні фізичні дії: «Вона ніяково **вертіла** в руках хлібину» (О. Донченко); «Колісник **вертівся**, як опарений, і, тріпаючи себе по животу, боках, гукав: «Ох, не видержу! Їй-богу, не

видержу!» (П. Мирний). У комплексі з кореневою морфемою вказаний суфікс додає до семантики дієслова експресивне забарвлення; експлікує значення повторюваних дій, пов'язаних із внутрішнім станом суб'єкта: «Вартові теж **тремтіли**, порушуючи плечима» (І. Багрянний) – *тремтіти* (від холоду, страху, хвилювання).

Ітеративи вказують на дію суб'єкта над певним об'єктом, яка супроводжується звуковим ефектом або він є її наслідком: «Там бубни й сопілки **бринять**» (Л. Українка), тобто йдеться про звуки, що є результатом ударів у бубон; «**Скрипіли** й **шипіли** полозки по грязюці й по камінню. **Рипіли** дуги й хомути» (І. Багрянний); «**Лиш** десь далеко-далеко, ніби щось вистукуючи за абеткою Морзе, ледве чутно **лопотів** автомат: – Та!.. Та-та-та!.. Та!» (І. Багрянний).

До показників ітеративної семантики відносимо суфікс *-и-*: «Крилами **били**, пера **губили**, голови сизі низько **хилили**...» (Л. Костенко); «Якось хазяїн і батрак **косили** ячмінь» (О. Вишня); «Він, може, змалку марафони бігав, траву на стадіоні **толович**...» (Л. Костенко); «Прозорий місяць **трусить** срібний сніг» (О. Слоньовська); «Надворі гула мокра березнева завірюха, **ліпила** в шиби» (І. Багрянний) – суфікс *-и-* вказує на порівняну довготривалість ітеративної дії.

Дієслова із суфіксом *-и-* виражають значення, яке пов'язане з особливостями процесу мовлення: «**Ідучи** [з корчми] додому, **горланив** [Проць] на ціле село» (В. Стефаник); «**Барбос** і брехав, і заливався, аж вив, аж **скиглив**, неначе вів кого за поли од воріт до причілка» (І. Нечуй-Левицький).

Ітеративи з суфіксом *-и-* вказують на повторюваність рухових дій: «Його **штрикають** зонтиками, **луплять** кепками, але те йому все ні до чого: він м'яча – „взяв“!!!» (О. Вишня); «Справді щось стука. Маланка злазить із лави, мацає стіни, а у вікно хтось **гатить**» (М. Коцюбинський); «**Сидить** [поет] за столом, **крутить** в руках перо над білим аркушем паперу; **крутить** довго, але папір все зостається білим» (Л. Українка).

Ітеративну дію може виражати суфікс *-от-*; «семантичною особливістю суфікса *-от-* є те, що цей афікс рідко виступає самотійним ітеративізатором та поєднується зазвичай із суфіксами *-а-*, *-і-*, які часто вживаються в паралельних

дієслівних формах, однак додають до загальної семантики основи різні відтінки, які відповідно по-різному передають характер ітеративної дії» [141, с. 63]. Таким чином, суфікси *-ота-*, *(-оті-)* утворюють похідні із значенням неодноразово повторюваної дії, наприклад: *„І світ **торохкотить** [торохкотіти], як в порожній вози»* (О. Слоньовська). На це вказує й І. Ковалик: «Дієслова з суфіксами *-ота*, *-оті-* передають „ритмічно-повторювану дію» [97, с. 16]: *«І гули десь, **гримотіли** далекі вибухи. Але то було десь далеко, не тут. Ніби навіть не на цьому світі...»* (І. Багрянний).

Ітеративи із цими суфіксами експлікують значення пов'язане з процесом говоріння: *«А в діда борода з конопель, – **белькотав** [белькотати] Петрусь і брав рученятами діда за бороду й плунав її на всі лади»* (І. Нечуй-Левицький); *«Нема тут уборної! – **вуркотів** дід, загороджуючи Володимирові дорогу, хоч у кутку двору таки стояла розтріскана й розхитана споруда, у призначенні якої годі помилитися»* (В. Шевчук); *«Він **бурмотів** ту подяку, як молитву перед сном грядущим»* (І. Багрянний).

Ітеративність представлена семантикою переміщення (*дріботіти*) й циклічного переміщення (*тріпотати* – часто й дрібно коливатися), а також процесом мовлення: *«Євнухи **дріботіли**, халатами **тріпотіли**, наказ той ледве **пролопотіли**...»* (Л. Костенко); *«Та ось бряжчать ключі, скриплять завіси, **Стукоцуть** кроки – се сторожа входить»* (І. Франко).

Ці ж суфікси, приєднуючись до дієслів, мотивованих вигуківими основами або звуконаслідувальними словами, виражають значення збільшеної (але не диференційованої щодо нечленованої кількості) міри вияву дії, частоти її повторюваності: *«Були б у нього, кремінь-ноження, ото вже б **гупотіло** по ланах!...»* (Л. Костенко); *«На слизькій крижаній землі під ногами **хлюпотіли** калюжки зводнілого снігу»* (І. Багрянний); *«Тихо **дзюркотіла** між камінням Кам'янка; він сів біля води, задумливо дивлячись на воду»* (В. Шевчук). За умов самотійного функціонування (без суфіксів *-а-*, *-і-*) суфікс *-от-* не виступає інтенсифікатором ітеративних актів, а виконує загальну ітеративнотворчу функцію. Отже, у семантичній структурі із комбінацією суфіксів *-от-* + *-а-*, *-от-* + *-і-* суфікс -

от- виступає афіксом експресивного (інтенсивний характер повторюваної дії) забарвлення ітеративної дії, вираженої суфіксами *-а-*, *-і-*.

Таким чином, ітеративнотворчі суфікси *-а* - (*-я-*), *-ва-*, *-ува-* (*-юва-*), *-і-*, *-и-*, *-от-* виражають значення повторюваності дії самостійно, поєднуючись тільки з кореневою морфемою. Морфемно-семантична структура дієслів із значенням ітеративності включає морфемні і з різними семантичними відтінками і функціями, відповідно, дієслова із квантитативною семантикою створюються за допомогою досить значної групи афіксів. Найбільш продуктивно передають ітеративність похідні з суфіксами *-а-*, *-ва-*, *-ува-* (*-юва-*), дієслова із суфіксами *-і-*, *-и-* та похідні з суфіксом *-от-* із специфічною квантитативною семантикою. Особливістю одиниць з такими формантами є різноплановість значень твірних основ.

2.4.2 Синтаксичні засоби вираження ітеративності дії

Серед лексико-семантичних показників ітеративності в сучасній українській мові виділені ітеративні дієслова, а також лексичні засоби. Оскільки на рівні речення дієслово функціонує як предикат, то ми використовуємо термін ітеративні предикати (предикати, які у реченні можуть виражати ітеративне значення).

Терміни *ітеративні дієслова* та *ітеративні предикати* розмежовуємо таким чином: перші – це одиниці морфемно-семантичного рівня, які експлікують повторюваність дії залежно від функціонально-семантичних особливостей того чи іншого афікса – структурного компонента лексичного значення. Ітеративні предикати – одиниці семантико-синтаксичного рівня мови, значення яких не обмежене морфемною семантикою, а залежить також і від взаємодії предиката із референтними зонами інших синтаксичних елементів.

Ітеративні предикати описують неоднократну реалізацію ситуації самостійно або у взаємодії із лексемами-ітеративізаторами. Ці лексеми можуть безпосередньо визначати повторюваність дії або модифікувати її.

Лексико-семантичні показники ітеративності в сучасній українській мові мають свою функціональну специфіку. І. Ковалик називає їх «лексемами-ітеративізаторами» і зазначає, що «лексемами-ітеративізатори позначають тільки

повторність в часі і нічого більше: *Учень щодня іде до школи.* – *Учень щодня ходить до школи*» (див.: [97, с. 20]). О. Бондарко на лексико-семантичному рівні виділяє слова і словосполучення, які лексично (безпосередньо чи опосередковано) виражають значення кратності й відповідно поєднуються із семантичними класами дієслів [27, с. 90]. Звертає увагу на лексико-семантичні показники ітеративності В. Храковський, зазначаючи, що серед лексичних засобів найважливіша роль належить обставинам, які правомірно називати ітеративними [199, с. 41]. О. Падучева теж до лексичних засобів відносить прислівники і називає їх «кванторними часовими прислівниками» [135, с. 221]. Тієї ж думки дотримується У. Вейнрех: «у слов'янських мовах кількісна аспектуальність знаходить лексичне вираження за допомогою прислівників та обставинних слів» [35, с. 185]. Г. Сильницький для слів, що виражають кількісні характеристики референтної зони інших слів, пропонує визначення «квантифікатори» [167, с. 271], Т. Ломтев назвав мовні засоби, які визначають кількісну характеристику окремих предметів, окремих множин предметів або окремих дій, «квантитативами» [114, с. 106-111], О. Ачилова – «лексичні детермінанти» [13].

Типологія квантифікаторів у російському мовознавстві здійснена Г. Сильницьким. В основу цієї класифікації покладено критерії означеності / неозначеності кількісної семантики повторюваної дії та критерій референційності – співвіднесеності денотативного обсягу квантифікатора з певною референтною зоною (універсальною або обмеженою) [167, с. 270-282]. Ці два критерії лежать в основі класифікації О. Бондарка, де визначаються обставини циклічності (регулярного повтору) (*кожної хвилини, вечорами, щороку, по суботах*); інтервалу, більшого від норми (*рідко, інколи, час від часу, періодично*); інтервалу, меншого від норми (*часто*); інтервалу, який відповідає нормі (*регулярно, систематично*); кратності (*тричі, п'ять разів, неодноразово*); комплексні обставини (*два рази в тиждень*) [27, с. 40]. Учений зазначає, що порівняно з внутрішньою характеристикою дії, яка міститься в самому дієслові, ці «зовнішні показники є вторинними, додатковими» [30, с. 23]. На думку І. Ковалика, «наявність лексем-ітеративізаторів, з яких багато є пізнішого походження, ніж категорія ітеративних

дієслів, вказує на те, що в українській мові відбувся процес «деітеративізації» дієслів (за рахунок появи в системі мови відповідних лексичних засобів). У цьому явищі і відбивався процес так званого переходу від синтетизму до аналітизму. Процес «деітеративізації» дієслів обумовило те, що лексеми-ітеративізатори своїм реальним значенням саме уточнюють повторність процесів, а цього уточнення вимагає наявна об'єктивна дійсність» [97, с. 21].

Надалі при аналізі ітеративних конструкцій із лексичним ітеративнотворчим елементом використовуватимемо термін „конкретизатор”. Це визначення охоплює всі недієслівні лексичні засоби вираження повторюваності дії.

Семантику ітеративності дії виражають предикати з іманентно властивим їм значенням самотійно і у комплексі з конкретизаторами, які або увиразнюють повторюваність дії, або модифікують її.

Спершу розглянемо конкретизатори, які безпосередньо увиразнюють, підсилюють повторюваність дії, вживаючись з ітеративними предикатами. Наприклад: «Скільки рвав Ти їм сіті – це так похвально!» (О. Слоньовська); «Скільки раз це **повторялось** тільки в двадцять першій віці!» (О. Слоньовська); «Скільки ж то літ плазував я з кіньми на пановій нивці в поті лиця свого!» (О. Довженко); «Часто Соломія з розгону **натикалась** на куш верболозу» (М. Коцюбинський); «Я знаю – ми будем і ще не раз **бродити** з тобою...» (В. Стус); «Сичі в гаю **перекликались**, Та ясен раз у раз **скрипів**» (Т. Шевченко); «З незвички Серьожка весь час за щось **чіплявся**» (О. Гончар); «Літній дощ **реготався** зухвало, Кільканадцять разів **обертався** – й щораз Від очей його тепло ставало» (О. Слоньовська); „Над головою часом блимне ліхтар» (М. Коцюбинський); «Іноді **бахкає** постріл... другий...» (І. Багрянний); «Микола час од часу **муликав**, підсідав до піаніно, брав акорди» (О. Досвітній).

Конкретизатори, взаємодіючи з ітеративними предикатами, вказують на кількісні, часові та просторові характеристики дії. Відповідно за функціонально-семантичною домінантою конкретизатори поділяємо на кількісні, часові та просторові.

Окрім ітеративних предикатів із семантично властивим значенням повторюваності, функціонують також предикати із синтаксично 'набутим' значенням ітеративності за допомогою відповідних конкретизаторів.

Кількісні конкретизатори виражають у реченні кількісну ознаку повторюваної дії. До них відносимо конкретизатори, які вказують на приблизну, невелику чи неозначено велику кількість актів дії, описаної предикатом: «Зразу писав кілька разів...» (І. Вільде); „*Широко отворились двері, і з шумом **ввійшло кільканадцять молодців** у світличку*» (І. Франко); або «*А стільки років **снились** голоси! Чи то сирен, чи райських птиць, чи віршів!*» (О. Слоньовська); «*Ви стільки разів мою душу тонку **руйнували**, Що я вже давно б уподібнитись мала Ксантипі*» (О. Слоньовська); «*Треба ж ото – на такому холоді Стільки простояти – проговорити!*» (О. Слоньовська). Доповнює групу кількісних конкретизаторів заперечно-неозначене сполучення на зразок *не раз*: „*так увижається не раз...*» (В. Стус); «*Не раз у сні **являється** мені, О люба, образ твій, такий чудовий...*» (І. Франко). Натрапляємо на заперечно-неозначене сполучення ускладненої структури (*і ще не раз, не раз і не два*): «*Протягом дня не раз і не два проходив я цією вулицею*» (В. Домонтович).

В. Акуленко зазначає, що «неозначені конкретизатори типу *не раз, і ще не раз* вказують на неозначено велику кількість повторів дії і характеризуються як мультиплікативні» [5, с. 17]. Ми відносимо їх до ітеративних, оскільки вони вказують на узагальнено невизначену кількість актів дії.

Інколи, завдяки контексту, може непрямо уточнюватися кількість або частота повторів: «*Усталеної норми кількості разів, що я маю пройти повз будинок ч. 37 не було, але я не сумнівався, що чим більше й частіше я там **проходитиму**, тим справа буде певніша...*» (В. Домонтович); «*уже мав нагоду безліч разів **умерти**, і це велике щастя, що він іде цим зеленим, безмежним океаном*» (І. Багрянний).

Окремі конкретизатори цієї групи пов'язані з оцінкою кількісного співвідношення, з певною абстрактно-усередненою 'нормою'. Відповідно протиставляються конкретизатори типу *часто, весь час, раз у раз, знов* (наднормовість повторів дії): «*В лабораторії професора часто **з'являлися** великі й*

стрункі смугляві індуси, маленькі, міцні, в окулярах, брунатно-жовті японці» (В. Домонтович); «Сусід мій увесь час, мабуть, **спостерігав** мене збоку, бо коли я несподівано до нього звернувся, він аж кинувся» (П. Колесник); «І знов уже **сперечається** [Пилип] зі Степаном» (В. Домонтович) конкретизаторам типу інколи, іноді, часом, од часу до часу (кратність дії): «Розгнuzдані коні, інколи **форкаючи**, тихо хрумали обрік» (М. Коцюбинський); «Буває, в неволі іноді **згадаю** Своє стародавнє» (Т. Шевченко); «Часом **заходили** на вечерю сусідні цигани» (М. Коцюбинський); «Од часу до часу вона **кликala** Остапа. **Одповіді не було**» (М. Коцюбинський).

Часові конкретизатори вказують на конкретний часовий період повторюваної дії: «Раз якось увечері затягла його до себе весела компанія. Випили по чарці, **пробалакали** цілий вечір» (І. Нечуй-Левицький); «За вечерею **з'являлась** горілка, вино» (М. Коцюбинський); „Лишень під ранок **прокричить...**» (В. Стус); «Десь цілу ніч **тонкоголосить** мати...» (В. Стус); «Літнім вечором пізенько Сам поет сидів в хатині, Так од ранку цілу днину Він **просидів** в самотині» (Л. Українка).

Просторові конкретизатори виражають повторюваність дії, яка розгортається у просторі: «Перебендя старий, сліпий,– Хто його не знає?– Він усюди **вештається** Та на кобзі грає» (Т. Шевченко); «Он злото сусальне **Сиплють** в калюжі по вулицях всі ліхтарі» (О. Слоньовська).

Поодинокі спостерігаємо в реченні наявність конкретизаторів, які поєднують ознаки часу й кількості, при цьому часова семантична ознака домінує при взаємодії з ітеративним предикатом, тоді як кількісна є імпліцитною: «По ночах йому **не спалось**» (М. Коцюбинський). Однак у деяких випадках кількісна ознака має конкретне кратне значення: «Вона підглядала, говорила примівки, по кілька разів на вечір **бігала** до корів...» (М. Коцюбинський); «Доводиться **заколювати** кільканадцять разів за ніч» (О. Слоньовська); «Зелений протяг **ходить** поночі По всіх помешканнях садів...» (О. Слоньовська) – у наведених прикладах конкретизатори поєднують ознаки часу й місця.

Водночас, уживаючись з не ітеративними предикатами чи предикатами з іншою кратною семантикою, конкретизатори можуть безпосередньо визначати

повторюваність дії або модифікувати кратне значення. Так, наприклад, предикати із семельфактивною семантикою за наявності у реченні конкретизатора можуть виражати повторюваність дії, тобто ітерацію: «Не раз хитнула доля терезами...» (Л. Костенко); «Бо всі жінки за ним не раз ще схлипнуть!» (О. Слоньовська); «Схилив голівку набік і цикнув ще раз» (І. Багрянний); «...і тільки час від часу стукнуло колесо о пеньок або пірнуло по саму маточину в глибокій вибоїні...» (І. Франко); «На річці щось плюснуло... раз, другий...» (М. Коцюбинський). У таких випадках виражено комплексне значення кратного інтервалу: ітеративність семельфактивних дій.

Іншу групу конкретизарів становлять розділові сполучники *то...то, не то...не то, чи...чи, чи то...чи то*. Найбільш нівельовано значення розділовості сполучника *то...то*, бо він спеціалізований на вираженні черговості дій чи явищ (див.: 55, с. 640]: «Хлопець крутився на одному місці, басував, **схилив** голову то на сторону, то униз, буцім справді ситий кінь борсується» (П. Мирний); «Змій кокетує й **хитає** головою то в той бік, то в другий...» (В. Винниченко); «То похитнеться рама в позолоті, То наче тихо **брязнули** ключі...» (Л. Костенко). «Така велика ніч: то сплю, то просинаюсь...» (О. Слоньовська); «А поет усе то грає, То щось **пише** на папері Й роздає писання людям...» (Л. Українка); «Вони то спускалися схилом униз, то підіймалися знову вгору і так зі "становика" на "становик", з кряжа на кряж, як буйне рослинне море, розпливались геть десь у безвість» (І. Багрянний).

Сполучник *не то...не то* надає відтінок невизначеності ітеративній дії: «Не то осінні води **шуміли**, не то вітер **бився** в заламах провалля» (М. Коцюбинський); «Отже вони [селяни] ще більш – не то здивувалися, не то перелякалися, як увечері бородатий прикажчик ходив від хати до хати – загадував, щоб на завтра жінки були той палац мазати» (П. Мирний); сполучник *чи...чи* – послідовність зміни дій у поєднанні з вибором, невпевненістю: «**Поплатив** чи не поплатив за харч, **відложив** чи не відложив що на чорну годину, але в шинку, між товаришами, він був пан» (І. Франко); «Пішли [голова з писарем] до волості; а дорогою все щось один одному говорили: чи то радились, що його робити, чи жалілися, що їм роблено» (П. Мирний); «Чи то праця **задавила** Молодую силу, Чи то нудьга

невсипуща Його з ніг **звалила**. Чи то люди **поробили** Йому, молодому, **Що** привезли його з Дону **На возі додому**» (Т. Шевченко).

Дієслова із суфіксами, які не мають прямої (безпосередньої) ітеративної функції, виявляють ітеративність у контексті, що містить інформацію про кількість суб'єктів чи об'єктів дії, які вказують на повторюваність її виконання: «— **Водили**, та не було того, що тепер, — під тином **здиhaють**, по жидях, мов червиві собаки, **шляються**» (П. Мирний); «Багато з італійців свою трагедію **сприймали** крізь призму сарказму: вони **називали** Муссоліні "марша Тікай-Тікай» (І. Багрянний); «Та бачили ж ви, — не могли не бачити! — і по містах, і по селах на кожному більш-менш вільному майданчику **метушаться** хлоп'ята, — гонять м'яча» (О. Вишня); «Гафійка сиділа на призьбі... Біля ніг її **кружились** кури і **сокотали**, допоминаючись їжі» (М. Коцюбинський).

Синтаксично ітеративність може бути увиразнена редуплікацією дієслівних форм: «дід лише **б'є** та й **б'є** клевцем, **шиє** та й **шиє** дратвою» (С. Пушик); «А полотна **тьмяніють** і **тьмяніють** на світлі...» (О. Слоньовська); «Він **вирвав** з землі навмання якесь коріння й **гриз**, **гриз** і спльовував» (І. Багрянний); «Вони мов з-під землі **вставали** назустріч і вже **махали** руками мовчки, **махали**, **махали**, мішаючись в невиразний сірий туман» (І. Багрянний).

Таким чином, на синтаксичному рівні ітеративність дії виражена конкретизаторами, які у комплексі з предикатами вказують на кількісні, часові, просторові ознаки дії. Кількість або частота повторів може непрямо уточнюватися завдяки контексту, в якому диференціюємо ітеративне значення через додаткову темпоральну характеристику предиката. Окрему групу конкретизаторів становлять розділові сполучники *то...то*, *не то...не то*, *чи...чи*, *чи то...чи то*, значення яких нівельовано, оскільки спеціалізуються на вираженні черговості дій чи явищ з різноманітними семантичними відтінками. Множинність суб'єктів / об'єктів дії є факультативним та додатковим чинником в експлікації ітеративності. Таким чином, конкретизатори виступають ядерними показниками ітеративної дії.

2.5 Семельфактив як різновид кратної семантики дії

У структурі семантики інтервалу семельфактив виступає як один із різновидів кратної семантики. Однократні дієслова позначають виразно одноактність дії. Наприклад: *Він стукнув по столі* – ітеративне дієслово *стукнув* виразно одноактне. Однократність протиставлена за способом та засобом творення усім іншим формам кратного інтервалу, оскільки виражена суфіксами *-ну-*, *(-ону-)*, що вживаються у безпрефіксних дієсловах: *свиснути*, *грюкнути*, *сипнути* (*сипоннути*), *гримнути* (*гримоннути*). Правда, існують окремі обмеження щодо творення однократних форм. Так, від акціональної початкової форми дієслів процесу і стану синтетична форма семельфактива не твориться (наприклад, *спати*, *читати*, *думати*), однак типологічних обмежень для аналітичного творення форм разової дії немає: *мріяти раз*, *кохати раз* і под.

Дослідники по-різному визначають статус семельфактивів. Термін «семельфактив» рекомендований Ю. Масловим для визначення відповідного способу дії [119, с. 77]. Розрізняють однократний (одноразовий) та одноактний (семельфактивний) РДД. Однократний РД визначають як такий, що вказує на виконання дії один раз на відміну від можливого повторення: *поцілувати*, *протрубити*, *привітатися* тощо. Одноактний РДД виражає дію, яка виконується один раз впродовж її тривання і співвідноситься з багатоактною дією. До нього належать дієслова з префіксом *з-* у сполученні з дієсловами різноспрямованого руху або із суфіксом *-ну-* (*збігати*, *злітати*; *смикнути*, *бамкнути*) [174].

На необхідність розрізняти дієслова одноактної та одиничної дії вказують О. Соколов, М. Шелякін: «Одні з цих дієслів можуть позначати дії, виконувані в один прийом, інші – короткочасність, однократність». Для такого усвідомлення, вважають мовознавці, досить мати відповідник у вигляді дієслова багатократного значення або відповідні контекстуальні умови [176; 209].

В. Горпинич зазначає, що однократність дії є додатковим значеннєвим елементом, притаманним дієсловам ДВ [54]. О. Бондарко до одноактних дієслів зараховує всі дієслова з формантом *-ну-*, а також такі дієслова, як *ужалити*, *укусити*, *вколоти* і под. [27, с. 81-82]. Як бачимо, О. Бондарко до семельфактивів

відносить різнотипні грамеми: ті, що мають формальний показник однократності, і ті, що можуть бути визначені як однократні за характером дії, тобто за її лексико-граматичним значенням. В. Барчук зазначає, що «до разових належать ті, у триванні яких початок і кінець виражені одномоментно: *ахнути, свиснути, грюкнути, сіпнути, клацнути, смикнути*, а також *смиконнути, грюконнути* і под. із додатковою ознакою інтенсивності – відповідної сили дії»[17, с. 43].

На думку В. Гайдукова, однократна дія може характеризуватися, з одного боку, як точкова, одноактна, а з іншого боку, як така, що може бути тривалою: точкова одноактна дія виражається в словах на кшталт *махнути, відступити, вдарити* тощо, а також на рівні речення: *Відчинилися двері і увійшов він*; коли йдеться про тривалу однократну дію, враховується зв'язаність у семантиці дієслова ознак обмеженої тривалості та однократності дії, тобто «обмежено-тривала дія на словотворчому рівні може бути представлена лише як однократна», на зразок *погуляти, почитати, продзвеніти* тощо, а тривала однократна дія може бути виражена й на рівні речення: *Учора на зборах він говорив цілу годину* [46, с. 4].

Впадає в око, що В. Гайдуков розширює поняття одноактності дії за межі дієслова та його функціональних модифікацій, залучає не тільки лексичну, а комунікативно-прагматичну семантику для встановлення т. зв. обмежено-тривалої однократності, чим стирає межі разовості, накладає фазовість на квантитативність та нівелює диференціацію семантичних ознак дієвості.

О. Падучева відносить семельфактивні дієслова до моментальних. Розуміння моменту як точки пов'язує з невиокремленням внутрішніх фаз дії та застосовує в тлумаченні дієслів як одноактних [136]. В. Плунгян називає такі предикати точковими, миттєвими: «тривалу (за своєю природою) ситуацію можна трактувати як миттєву, оскільки відрізок чи лінія перетворюються на точку» [149]. Натомість Ю. Апресян слушно зауважує, що «дієслова із семельфактивним значенням не можна асоціювати із дієсловами т. зв. моментальної дії, семантика яких ґрунтується не на кратності, а на референційному змісті одноактності, тобто на лексичній семантиці (наприклад, знаходити, оженились)» (див.: [8, с. 57-58].

Проте, що «уявлення про однократність може не пов'язуватися з певною кількісно-часовою характеристикою дії, а тільки з самим лексичним значенням дієслів», зазначено О. Кардащук [92, с. 5].

В окремих працях вчені зазначають, що неспеціалізованими засобами вираження однократності можуть бути префікси (в-, з-) [157, с. 257]; вживаючись із спеціалізованим суфіксом -ну- (-ону-), можуть увиразнювати семантику однократності, однак у прикладах «*О третій ночі - або і в чотири – вона згоріла...*» (Л. Костенко); «*Тож навезуть возів стонадцять хмизу, **ввіткнуть** меча та як підпалять знизу...*» (Л. Костенко); форманти в-, з- мають вираження іманентної разовості дії, але це не означає, що вона семельфактивна. Дієслова з префіксами в-, з-, на нашу думку, не виражають разовості дії, яку визначаємо як семельфактивну у системі квантитативних кратних дієслів.

Аналіз концепцій семантики дієслова, яку асоціюють із одноактністю, засвідчив, що треба розрізняти семельфактивність як іманентну квантитативну кратну семантику дієвості та одноактність чи одномоментність як узагальнене значення конкретної дії, що ситуативно, лексично чи прагматично може бути інтерпретована як така, що здійснюється через одиничний акт, виражений як спосіб здійснення дії, її хронологічний проміжок, її зміст. Таке значення є зовнішнім щодо дії, не є інтервальним та не розмежовує ні фазових, ні квантитативних її ознак, оскільки може бути виражене типологічно різними дієслівними грамами інтервалу. Таким чином, як внутрішня квантитативна ознака дії семельфактив у структурі семантики інтервалу творить опозицію ітеративові за ознакою однократність / багатократність дії.

2.5.1 Особливості семельфактивного значення суфіксів -ну-, -ону-

Суфіксація – один із способів вираження квантитативного інтервального значення дієслівних грамем, хоча й менш продуктивний порівняно з префіксацією. Особливості семельфактивного значення суфікса -ну- (-ону-) визначаються дослідниками по-різному. Г. Павський вперше охарактеризував семантичні особливості дієслів з випадним і не випадним суфіксом -ну- в формах минулого часу.

Його думки отримали розвиток в працях Ф. Буслаєва, О. Шахматова і лягли в основу розподілу дієслів з суфіксом *-ну-* на два класи – продуктивний і непродуктивний. Існували різні погляди з приводу того, яку з цих двох форм вважати продуктивною (оскільки не всі дієслова у формі минулого часу мають суфікс *-ну-*). Л. Юрчук зазначає, що «продуктивну групу становлять дієслова, до змісту яких суфіксом *-ну-* вноситься відтінок однократності, раптовості» (див.: [174, с. 199-200]).

Однак його семантико-функціональне навантаження розглядають по-різному. К. Городенська вважає, що дієслова ДВ із суфіксом *-ну-* можуть передавати семантику одиничної, раптової або несподіваної дії (*стукнути, клацнути, реготнути*) [44, с. 217-297]. Т. Сидоренко виокремлює в рамках однократного РДД дієслова із суфіксами *-ну-*, *-ону-* на позначення: фізичних однократних дій (*кресоннути*); стану особи з акцентуацією на його короткочасному вияві (*здригнутися, сплакнути*); одного акту мовленнєвої діяльності: (*ойкнути*); одноактних, моментальних дій, що виражають оптичні ефекти: *блиснути* (про зірку); акустичних явищ (звуків або дій, що супроводжуються цими звуками) (*рипнути*) [166, с. 8-9]. В. Барчук зазначає, що суфікс разової дії *-ну-* має обмежену сферу вживання навіть серед ітеративних дієслів конкретної дії (*стукати – стукнути*) [16, с. 6].

З погляду дієслівної членованої квантитативності однократний суфікс *-ну-* протиставлено ітеративним суфіксам *-а-*, *-ва-*, *-ува-(-юва-)*, *-и-*, *-і-*, *-от-і (-от-а)*: *стукнути – стукати* і под., однак указане протиставлення здійснене за співвідносними значеннями інтервалу, а не за результативністю (видом) дії, як стверджують окремі мовознавці [13]. Варто вказати на те, що однократність, яка позначається в англійській мові семельфактивними дієсловами, розглядають як кількісну характеристику дії, яка є специфічною саме для роду дії, а не для видової пари.

Ми вважаємо суфікси *-ну-*, *-ону-* спеціалізованими синтетичними засобами вираження семельфактивного значення кратних дієслів. Функціонування тотожних з погляду експлікації кратності суфіксів *-ну-*, *(-ону-)* зумовлене тим, що через

неможливість префіксації семельфактивних предикатів синтетичне вираження інтенсивності диференціюють зазначені суфікси. Приєднуючись до дієслівної основи, суфікс *-ону-* надає похідним дієсловам відтінку інтенсивності дії: *сікти* – *сікнути* – *сіконути* [54], відтінку посиленої дії [27, с. 224]. Суфікс *-ону-*, що розвинувся на основі суфікса *-ну-* із значенням однократності, до дієслівної семантики вносить відтінок різкості, напруженості, несподіваності раптової дії, а часом, навпаки, послаблення її раптовості; також виступає підсилювальним варіантом суфікса *-ну-* [174, с. 203]. Продуктивність дієслів з суфіксом *-ону-* обмежується деякими особливостями мотивуючих дієслів.

Оскільки дієслова стану та процесу, як і більшість дієслів дії, не виражають однократності синтетично, то суфікс *-ну-* (*-ону-*) не належить до продуктивних. Його вживання зумовлене тим, що стала тенденція до аналітизму в граматиці покрила потреби вираження однократності як кратних, так і некротних за природою дій: *рахувати* (*порахувати, перерахувати*) *раз*, *жити* (*прожити*) *раз* [17, с. 164].

Як уже зазначалось, семантика тривання дії лежить у сфері темпоральності, що ґрунтується на семантиці інтервалу. Базуючись на зазначеній концепції, внутрішню семантику дієслова характеризуємо як реалізацію значення квантитативності, тобто кількісно вираженого тривання чи дієвості.

Навіть однократний з погляду формотворення семельфактивний суфікс *-ну-* відображає різну за характером однократність, що зумовлено тією ж семантикою дієслівної основи і виявляє себе у структурі речення. Для семельфактивних дієслів визначальною є сема 'разовість (одноактність)'. СУМ інформує: «*Однократний, а, е. Який здійснюється, відбувається один раз; одноразовий; однократне дієслово – дієслово, що означає дію, яка виконується за одним разом, моментально, наприклад: блиснути, сипнути, стукнути*» [173, Т 5, с. 635].

Детальний аналіз семантики семельфактивних дієслів дозволив об'єднати їх у підгрупи з вужчою семантичною деталізацією.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує такі грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію: «*Ти кивнула головою, в сінях скрилася...*» (І. Франко); «*Рубець тільки махнув рукою*» (П. Мирний); «*Федько*

стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопав гонами» (В. Винниченко); «*Стукнув* в браму, дожидає...» (І. Франко); «Твоїй раді, тільки радь! Фрузя *плеснула* в долоні...» (І. Франко); «Христя глибоко-важко *зітхнула*» (П. Мирний); «Христя гнівно *глянула* на нього» (П. Мирний); «А потім він несподівано *пчихнув* – і сніжинки порозліталися хто куди» (О. Деркачова); «Розсердився старий, *grimнув* дверима, пішов» (М. Коцюбинський);

2) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Мовчала б, коли сказати не вмієш, – *буркнув* сердито Карпо Петрович» (М. Коцюбинський); «Хотів [пан] щось казати і *белькнув* щось, та задихавсь, і зо всіх чотирьох повалився на діл» (П. Мирний); «Та кат її почав ножа гострить і *крикнув*: „Пар-но там окропи, жінко!» (І. Франко); «Килина одхилила двері і щось *шепнула* до Терлецької» (І. Нечуй-Левицький); «Ох, мамо, сьогодні якби я могла, то *гукнула* б батькам всього світу...» (І. Вільде);

3) дієслова, що позначають оптичні ефекти: «Засвербіла Івасева долоня, щось загурчало. Івась глянув – тільки жовтий слід на долоні, де лежав коник, та перед очима щось *мелькнуло*» (П. Мирний); «Далеко за річкою *блиснуло* щось. Поряд *сяйнуло* знов, а за ним у третьому місці сильно *бухнув* полумінь» (М. Коцюбинський);

4) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): «Євгеній аж *ахнув* при такім несподіванім обороті справи» (І. Франко); «Вугляр узяв у руки свій батіг і *гейкнув* на помучені коні» (І. Франко); «В селі *бевкнув* дзвін на твалт» (І. Нечуй-Левицький); «Але зуби *клацнули*, і заціпилися, і пальці затисли» (В. Стефаник); «– Тільки *свисну* – миттю кінь прилине. За хвилину ми вже в горах будем!» (Л. Українка).

II. Підгрупу «стан людини та її предметна діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) фізичний вплив суб'єкта на об'єкт: «Що сам Господь в хвилину милосердя *Торкнув* губами нас обох у тім'я» (О. Слоньовська); «А інший, яблуко зірвавши над собою, ще надзелень із хрускотом *гризнув*...» (Л. Костенко); «...це грає, певно одна з дочок начальника, і *сіпнула* його за рукав...» (І. Вільде); «–Цабе, сірий! Цабе,

муругий! – крикнув Карпо і **крутнув** батогом над рогатими головами» (І. Нечуй-Левицький); «–Лаяли, били, а це вже знущаються надо мною! – крикнула Мотря й **кинула** об стіл ложкою» (І. Нечуй-Левицький);

2) заподіяти зло комусь, завдати болю, зробити кому-небудь прикрість: «Його в руку штиком **кольнув** якийсь француз» (П. Мирний); «– Та ну-бо, Христе! – **штовхнула** її Марина під бік» (П. Мирний); «Лейба **хвисьнув** батіжком по коневі й поїхав вулицею» (І. Нечуй-Левицький);

3) емоційно-моральний вплив: „Кайдашиха **тикнула** Мотрі дулю й не потрапила в ніс, та в око» (І. Нечуй-Левицький); «Євнухи підтюпцем, євнухи риссю, євнухи **grimнули** на царицю...» (Л. Костенко); «Нехай тендітні пальці етики **торкнуть** вам серце і вуста...» (Л. Костенко).

III. Підгрупа «переміщення у просторі» об'єднує дієслова із значенням рух, зміну положення в просторі: «–Іван ухопив чарку,.. **хильнув** назад головою й так швидко висмикнув чарку зі стуляних губ, що порожня чарка бахнула» (І. Нечуй-Левицький); «Попада, як кішка, **стрибнула** до нього і обома руками загородила йому рота» (П. Мирний); «Він миттю **плигнув** з печі на піл» (П. Мирний).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують такі властивості дії:

1) зміни в явищах природи: «І нараз пропали чари, сонце **глигнуло** в вікно!..» (Л. Костенко); «Осінь розреготалася, **війнула** подолом сукні...» (О. Деркачова); «Сонце вже підхопилось високо, **зазирнуло** промінням скісним у нутро печери...» (І. Франко); «**Сипнув** зелене світло гострий місяць По сизих хмарах, по рясній росі» (О. Слоньовська);

2) зміни у колі істот: «**Здригнувся** лось. Регоче браконьєр» (Л. Костенко); «Кажу кажан. Крилом десь **ворухнув**...» (Л. Костенко); «Щось **пирснуло** в кущах, захихотіло...» (Л. Костенко).

Отже, виразником семельфактивного значення є суфікс -ну-, основне призначення якого – вказівка на однократний вияв дії.

2.5.2 Синтаксичні засоби вираження семельфактивності дії

Семельфактивність в українській мові може бути виражена не тільки синтетично, а й аналітично та синтаксично. Несинтетичні засоби вираження разовості дії аналізуємо разом, визначаючи їх як синтаксичні, оскільки дієслова разом із конкретизаторами семельфактивності (аналітичні форми) в реченні виступають як предикати, конкретизатори не підпали повній граматикалізації та виявляють придієслівну синтаксичну функцію; окрім того на значення дієслова й дієслівного атрибута впливає синтаксичне оточення, контекст. Провести межу між власне аналітичними та синтаксичними чинниками вираження семантики семельфактивності часто складно, тому є сенс під час аналізу об'єднати несинтетичні засоби та визначити їх як аналітико-синтаксичні.

До лексико-граматичних засобів вираження однократності відносимо дієслова з погляду лексико-граматичної семантики та аналітико-синтаксичні морфеми, які визначаємо як конкретизатори членованої квантитативності дії: «*Дай мені Господи побачити хоч раз...*» (В. Стус). У наведеному прикладі конкретизатор *хоч раз* вжитий із дієсловом, яке за характером дії, з одного боку, не підлягає суфіксації (не вживається із семельфактивними морфемами), але з іншого боку, за характером моментальної дії імплікує потенційну семельфактивність (пор.: *глядіти / глянути – бачити-побачити*). Водночас констатуємо, що на рівні контексту і дієслова з формально вираженою однократністю, і дієслова без формальних показників ідентично виконують однократну дію з низки можливо повторюваних. Більшість дієслів дії не виражають однократності синтетично, наприклад: *писати, читати*, але обмежень для аналітичного творення немає: *читати раз, кохати раз*.

Так, на думку О. Бондарка, вираження роду дії не можна відділити від самої дії, а недієслівні показники, по-перше, характеризують дію зі «сторони», по-друге, можуть взагалі не вживатися [27]. В. Гайдуков зазначає, що ідея однократності дії може бути передана і поза дієслівною формою, через сполученість вихідного ЛСВ (лексико-семантичного варіанту) дієслова з лексичним показником цього значення; усі лексичні показники однократності поділяє на два розряди: прямі лексичні показники однократності й непрямі лексичні показники однократності. До прямих

показників належать сполучення зі словом *раз* (*один раз*), *одного разу*, *якось*, *якось раз*, *якось-то*, *одного дня*, *одного вечора*, *раз увечері*, *якось увечері* та ін., які передають одноразовість лише самого факту дії, безвідносно до способу його розподілення в часі. Непрямі показники однократності виражають одноразову дію лише тоді, коли співвідносять дію з одним певним часовим періодом, наприклад: *Щойно слухав прогноз погоди*. До непрямих показників можна зарахувати й такі, як *у цей ранок*, *сьогодні*, *вдень*, *тепер*, *зараз* тощо [46, с. 14-15].

У нашому дослідженні конкретизатори однократності диференціюємо на спеціалізовані та неспеціалізовані.

Спеціалізованим аналітичним засобом однократності, на нашу думку, варто визнати конкретизатор *раз*, оскільки лише він виконує суто граматичну роль, не має повного лексичного навантаження і у структурі дієслова виконує роль аналітичної морфеми: «*..новів раз смичком і почав настроювати*» (П. Мирний). СУМ фіксує вказану функцію цього слова: «**Раз**. 1. У сполуч. із числівником «один» або без нього означає однократність дії» [173, Т. 8. с. 438].

Спорадично зі словом «раз» вживаються модальні частки *хоч*, *тільки*, *лиш*, які увиразнюють значення однократності, надаючи дії винятковості, значущості: «*Найглибший вир, щось **хруснуло** – лиш раз...*» (І. Франко); «*Він кинув, і пугар лиш бренькнув раз...*» (І. Франко); «*Раз, однісінький раз **мацнув** мене вуйко пазуром по нозі і відразу прoder і ходак, і онучу, і ногу аж до самої кості*» (І. Франко); «*бодай хоч раз **пірнути** в самоти*» (В. Стус) – тут предикати мають типову для однократності форму, спеціалізований суфікс *-ну-*; конкретизаторами увиразнюють семантику однократного вияву дії. У прикладах «*Хоч би раз **глянувся**, хоч би **свиснув**, то ні!*» (І. Вільде); „*Не пускає й помислу блудного, Щоб хоч раз до неї **доторкнувся**...*» (І. Франко); „*Зіна запевне знала, що люди соціалістичного ладу будуть **кохати** тільки раз у житті*» (В. Винниченко); «*Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину, Хоч здалека **заглянути** у рай!...*» (І. Франко); «***Вмирають** – тільки раз...*» (В. Стус) – предикати *глянувся*, *доторкнувся*, *кохати*, *заглянути*, *вмирають* ужиті із конкретизаторами *тільки раз*, *хоч раз*, *лиш раз*. Модальна частка *хоч* підсилює однократність бажаної дії; частка *тільки* за семантикою обмежувальна;

указує на 'певне обмеження в кількості, віддалі, величині' [173, Т.11. с. 170]. У наведених прикладах обмеження стосується крат дії і підсилює функцію конкретизатора *раз*.

Конкретизатори однократності можуть формувати у вказаних дієсловах значення семельфактивності із одночасною вказівкою на хронологію дії: «і раз на тиждень **можна признатись** собі...» (В. Стус).

На противагу спеціалізованому конкретизатору *раз* конкретизатор *враз* (*ураз*) наділений обмеженими можливостями виражати однократність дії, оскільки головно вказує на раптовість дії та в більшості випадків його семельфактивна функція залежить від семантики дієслова. Часто його значення синкретичне: «Аж мати враз **промовила** до мене...» (В. Стус); «І враз він **уривається** – твій шлях...» (В. Стус); «Цвітки враз із шовковою травою **Упали** стяті й лан покрили весь собою...» (І. Франко); «Я хтів зловить тебе, ось-ось, Та враз **опали** крила...» (І. Франко); «Йшов чоловік. І враз **напав** на нього Голодний лев...» (І. Франко); «Та враз **почув**, Що те о що впер він ноги, якось ворушиться...» (І. Франко); «І враз я радість **вчув** і люту муку...» (І. Франко); «І враз... ніби щось надвоє **розкололося** в ньому...» (І. Вільде); «враз **винірне** з води...» (В. Стус). В останньому прикладі конкретизатор однократності посилює разовість дії, вираженої дієсловом у формі майбутнього часу, який функціонує як теперішній. Вказана транспозиція є засобом експлікації раптовості дії.

За нашими міркуваннями, конкретизатор *враз* (*ураз*), що зафіксований із семантикою «*раптом, відразу, зненацька*» [173, Т. 1. с. 757], можна віднести до неспеціалізованих аналітичних засобів однократності дії.

Варто зауважити, що семельфактивне значення реалізують і конкретизатори *раптом* (*раптово*), виражені прислівниками із синонімічною семантикою «*враз, відразу; зненацька*...» [173, Т. 8. с. 453]: «Толя раптом **стрибує** з вікна...» (В. Винниченко); «- Що...що... - Міла **схоплюється**. Раптом в ній щось **розірвалось і вистрілило вибухом**» (І. Вільде); «Та в ніч, коли зацвів гіркий мигдаль, **погладив** раптом **рябомизу самку**...» (Л. Костенко).

Іншу групу неспеціалізованих аналітичних засобів однократності дії становлять словосполучення типу *тиждень тому, одним махом, в одну мить, одного дня, одного разу* та слова, що виконують функцію обставин часу *врано, уранці*, які використовуються для вказівки на певний момент якоїсь конкретної події; варто наголосити, що конкретизатори здебільшого означають дію, лексико-граматична семантика якої імплікує однократність: «*такі тиждень тому були викинули в універмазі „Україна»* (В. Стус); «*Скочив Лис з одного маху, Бач, і впав посеред шляху...*» (І. Франко); «*І в одну мить розстебнув кожух»* (П. Мирний); «*„Одного дня ще вдосвіта Кайдашиха збудила Мелашку і загадала їй місить діжу, а сама поралася коло печі»* (І. Нечуй-Левицький); «*Одного разу ухопив він парубка молодого, та й давай періщити, а той репетує»* (О. Вишня); «*Збудився врано синій-синій птах...*» (В. Стус); «*я **вийшов** уранці за ворота...*» (В. Стус) – одноразову дію підсилюють конкретизатори *тиждень тому, одним махом, в одну мить, одного дня*; у окремих прикладах часові конкретизатори *врано, уранці* вказують на момент здійснення однократної дії.

Доповнюють групу конкретизатори *щойно, зразу*, за допомогою яких актуалізується значення однократності дії і які виражають одноразову дію лише тоді, коли мовець співвідносить її з часовим періодом, що виявляє одноактність дії: «*щойно **вийшовши** з трамвая...*» (В. Стус); «*Так уже мужиком і буду. Будьмо здорові. – І він зразу **перехилив** чарку»* (П. Мирний).

Однократні дії можуть бути маніфестовані дієслівними формами без аналітичних формальних показників, дія трансформується в однократну в контексті: «*У Загнибіді! – **випалив** Рубець»* (П. Мирний); «*Він нестямно **схопився** за голову»* (П. Мирний).

Таким чином, найчастотнішими спеціалізованими аналітичними засобами семельфактивності дії є словоформа *раз*; увиразнюють значення однократності модальні частки *хоч, тільки, лиш*, надаючи дії винятковості, значимості. Серед неспеціалізованих аналітичних засобів вираження однократності найуживанішим є конкретизатор *враз (ураз)*; спорадично функціонують темпоральні конкретизатори, виражені прислівниками та іменниково-прийменникові комплекси.

2.6 Мультиплікатив як різновид повторюваності дії

У комплексі акціональних значень особливе місце належить мультиплікативності. Щодо поняття мультиплікативності вчені застосовують різні підходи. В. Храковський пропонує власну класифікацію семантичних типів множинності ситуацій. У цій класифікації поряд з дистрибутивним та ітеративним типами предикатної множинності виділяє мультиплікативний; для мультиплікативів характерні дві ознаки: на відміну від ітеративного типу, повторення відбувається в один, певний відрізок часу; на відміну від дистрибутивного, в повторюваних мікродіях беруть участь одні й ті ж актанти; мультиплікативами називає такий акціональний клас дієслів, які позначають дії, співвідносні з неоднократним вживанням семельфактивів, тобто виражають серію ідентичних повторюваних квантів [200, с. 15-33]. На думку М. Шелякіна, багатократна дія «має внутрішні часові інтервали, вона репрезентує сукупність нерозчленованих у часі, тим не менш дискретних короткочасних (моментальних) актів, серію „мікродій”, інакше: так званих „квантів”» [209, с. 211]. О. Ремчукова вважає, що такі дієслова називають складну дію, здійснювану в кілька прийомів, розчленовану на однорідні акти, кожний з яких може дорівнювати або певній частині дії, або дії в цілому, що зумовлює вираження повторюваності [152, с. 54]. О. Грекова розкриває це поняття як процес відтворення однієї й тієї самої дії [59, с. 40]. За словами О. Ачилової, внутрішня багатократність за характером і засобами вираження не є однорідним явищем. Вона може бути експліцитною й імпліцитною, а найважливішим критерієм внутрішньої багатократності є наявність співвідносної одиничності дії (див.: [12, с. 33]). Л. Рощина тлумачить мультиплікативність як аспектуальне значення, яке виражає неоднократне відтворення дії в часі й просторі, безвідносно до числа повторень [155]. За словами М. Іванович, мультиплікативність – акціональне значення та «мультиплікативами не виражаються додаткові параметри перебігу дії в часі, а постійна ознака розчленованості певних дій» [86, с. 214]. Дослідниця стверджує, що мультиплікативи часто не входять у класифікації родів дії, які базуються переважно на формальних, словотвірних критеріях, з одного боку, а з іншого боку, у тих самих класифікаціях регулярно відображені семельфактиви, які,

будучи одиничними корелятами мультиплікативів, є вторинними номінаціями, оскільки утворюються від мультиплікативів за допомогою суфікса *-ну-*, і тому формально марковані [86]. У цьому зв'язку В. Барчук констатує, що мультиплікативна дія багатократна іманентно (внутрішня ітерація) [17, с. 165].

У нашому дослідженні вказуємо на те, що мультиплікативи мають не лише певні семантичні, а й формальні ознаки, що дозволяє розглядати їх у рамках категорії акціональності, водночас акціональне значення мультиплікативності є складовою значення самого дієслова. Семантика тривання дії лежить не у сфері аспектуальності, а у сфері темпоральності, що ґрунтується на семантиці інтервалу. Відповідно внутрішню семантику дієслова характеризуємо як реалізацію семантики інтервалу, тобто кількісно вираженого тривання чи дієвості. відповідно.

Центральна позиція мультиплікативів у структурі категорії інтервалу зумовлена їхньою морфемно-семантичною структурою. Вони виступають семантичною основою у формуванні дистрибутивного значення. Мультиплікативи позначають такі ітеративні дії, квантитативність яких виражається як визначена множинність дії; дії регулярно повторюються через невеликі проміжки часу й залишаються тотожними собі впродовж всього періоду здійснення. Мультиплікативність визначається семантикою дієслівної основи. Для експлікації мультиплікатива необхідна вказівка на багатократність дії, відповідно мультиплікатив вказує більш ніж на одну ітерацію, тобто є подвійною (чи більше), наприклад: *блискати* – ітеративна дія, *поблискувати* – повторювана ітеративна дія зі значенням ‘час від часу’. Диференційною ознакою семантики подвійної «ітерації» є інтервал як денотативний компонент семантичної ознаки темпоральності, а також як диференційна ознака значення дії [19, с. 131].

Засобами вираження мультиплікатива в межах дієслівної словоформи в українській мові традиційно вважають префікси. Мультиплікатив синтаксично виражений конкретизаторами (за таких умов мультиплікативні дії позначають дієслова будь-яких семантико-граматичних груп).

2.6.1 Префікси *по-*, *попо-*, *під-*, *від-*, *ви-*, *при-* як найголовніші виразники мультиплікативної семантики

Засобами вираження мультиплікатива в межах дієслівної словоформи в українській мові традиційно вважають префікси *по-* (*покращувати*, *поколювати*), *попо-* (*попоходити*, *попоміркувати*), *під-* (*підмішувати*, *підчитувати*), *від-* (*відкошувати*, *відділяти*), *ви-* (*викочувати*, *вискакувати*), *при-* (*притупувати*, *пританцьовувати*).

Здійснюючи типологічний аналіз мультиплікативів, ми виокремили лише ті грами, у яких префікси вносять у семантичну структуру похідного дієслова сему 'множинність, перервність дії'.

У структурі дієслів префікси *по-*, *попо-*, *під-*, *від-*, *ви-*, *при-* виражають, з одного боку, семантику мультиплікативності, з іншого боку, це значення, експліковане цими префіксами, може набувати різних експресивних відтінків або додаткових кількісних, часових чи просторових характеристик; відповідно відображати різну за характером багатократність, що зумовлено тією ж семантикою дієслівної основи і виявляє себе у структурі речення.

Для мультиплікативних дієслів визначальною є сема 'множинна повторюваність (багаторазовість, перервність)'. Словник інформує: «Багатократний, а, е. Який повторюється багато разів; Глухий гуркіт грому, повторений багатократною луною, здавалося, перекочувався по крилах літака (Вадим Собко); Багатократне „ура”» [173, Т. I, с. 81].

Щодо семантичних особливостей зазначених префіксів існують різні погляди. Так, російські дієслова з префіксом *по-* визначали як «глаголы продолжительные прерывистые» (Г. Павський) [134, с. 13], «продолжительные дальние» (О. Потебня) [148, с. 23], «глаголы длительно-прерывистые» (О. Шахматов) [206, с. 192-193]. І. Ковалик зауважував, що «префікс *по-* як афікс-ітеративізатор вносить в деяких типах дієслів значення так званої „дистрибутивізації” чи „сумаризації” прояву» [97, с. 158], тобто вказував на повторюваність дії (ітерацію) як основну семантичну ознаку префікса *по-*. О. Бондарко, розглядаючи роди дій, дієслова з префіксом *по-* не відносить до єдиного роду дії, а, диференціюючи їх за різними семантичними

ознаками, вказує на відповідні роди дії [27, с. 70-83]. К. Городенська зазначає, що префікс *по-* вказує на внутрішньо необмежені дії, процеси, стани [44, с. 237]. Л. Кіндей стверджує, що у сучасній українській мові квантитативна семантика префікса *по-* не характеризується різноманітністю відтінків. До схеми кількісного значення входять багатократні малоактантні дієслова з багатократною повторюваністю та багатократні дистрибутивні дієслова [94]. Отже, дослідники в переліку семантичних ознак префікса *по-* однотайно вказували на повторюваність дії.

Репрезентують мультиплікативність дії утворення похідних з префіксом *по-* і суфіксами *-а-*, *-ува-* (*-юва-*). Такі префіксально-суфіксальні форманти модифікують значення, змінюючи або інтенсивність дії, або характер її протікання в часі. На думку О. Бондарка, «префікс *по-* й ітеративний суфікс *-ува-* вказують на перервність і неповноту дії, а також на її нерегулярну кратність» [27, с. 83]. На «неодноразове виконання дії через певний інтервал, час від часу» префікса *по-* і суфікса *-ува-* вказує К. Городенська [44, с. 241].

Визначальним у цьому випадку є значення повторюваності багатократної дії, що здійснюється з певними часовими перервами (перервність), тобто перервність дії є невід'ємною умовою її повторюваності. Аналізуючи семантичні особливості мультиплікативних одиниць, багатократність трактуватимемо широко: як багатократність дії (*поблискувати*); багатократність дії-стану (*посміюватись*); багатократність процесу (*пописувати*).

Встановлено, що показником мультиплікативної дії є префікс *по-*. Детальний опис семантики мультиплікативних дієслів дозволив об'єднати їх у підгрупи з вужчою семантичною деталізацією.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що позначають зміну стану суб'єкта /об'єкта: «Він стояв, **покусував** свій лівий тоненький, як шнурок від черевиків, вусик, як стояв і **покусував** його двадцять років свого життя» (Ю. Смолич); «Зірки **попивали** мартіні з оливками і насолоджувалися життям» (О. Деркачова);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Офіцер **поклінав** на Максима очима, а тоді сердито сплюнув і нічого не сказав» (І. Багрянний); «Але він тільки спідлоба **поглядав** на товаришів і мовчав» (В. Винниченко); «Сопкін обдивився її [квітку] теж зверху і зісподу, **понюхав, повертів** у руках і передав назад Ясочці» (С. Васильченко);

3) дієслова, що означають розумову діяльність: «І тут Ровицький на хвилину замовкне, **подумає, похитає** головою, болючого бо місця торкнувся» (У. Самчук); «Що було до писання – рахункові задачі, німецькі задачі, – те **попишемо**» (І. Франко);

4) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Шура возиться з Імочкою, каже, що пише мало, і навіть **поговорює**, що, мовляв, писати їй взагалі не варт, до чого воно і т. п.» (Л. Українка); «– Рист! Рист! – **покликують** і собі вівчарі...» (М. Коцюбинський).

5) дієслова, що позначають оптичні ефекти: «[Харитон:] Ось-ось полле [дош]... Тільки погриміло та **поблискало**...» (М. Кропивницький); «Під молочним промінням тьмяно **полискували** численні дахи, куполи» (О. Гончар);

6) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): «– Що з тобою, чоловіче?! – гукнув кінний, а піший **поцмокав** язиком і покрутив головою» (І. Багрянний);

7) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: «Вони [дівчата] **полюбляли** Юрка за товариську вдачу, за буйний, але завжди справедливий норов, за вміння грати на всякому інструменті» (М. Стельмах); «І хлинули сльози. **Поплакав** сердега, утер рукавом» (Т. Шевченко).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «Дід буде нести дрантиву чорну верітку на плечах і буде **покашлювати**» (В. Стефаник); «Я тобі скажу одверто, товаришу командир, гості ми недовгі на цьому світі, підбилися всі й **похворіли**» (Ю. Яновський);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: *«Коли та дурниця забавляє нас, тішить, то чом же й не **потішитись** нею?»* (П. Мирний); *«Тільце ж хоч сховати, воно ж дух почне давати ... Вони ж обоє **побожеволіють**, як іще одну ніч посидять»* (В. Винниченко);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: *«Ідучи на нинішній подвиг, звичаєм всіх злодіїв, **помастився** [Ленько] сильно дегтем [дбогтем], щоби змити нюх собак»* (І. Франко); *«Він так **помарнів** і змінився на обличчі, що його трудно було впізнати»* (І. Нечуй-Левицький);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: *«Уляна **поплескує** його по плечі й чисто по-материнськи **погрожує**»* (І. Вільде); *«Кажуть дівчата, певно дівку в Колодрівці залишив, що так нашими дівками **помітує**»* (В. Стефаник); *«Підкрався Чортик, віхтиком хвоста **полоскотав** лякливого за вухом...»* (Л. Костенко);

5) емоційно-моральний вплив: *«**Погримала** на його Мотря, налякала, що боза битиме, коли таке буде робити»* (П. Мирний); *«Так було тільки часом забуду, де що покладу: пані трохи мене **полає** та й перестане»* (І. Нечуй-Левицький).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єктів / суб'єкта *«Минулий раз вона ж метушилася з концертом, то вже на сей раз нехай би ще інші **побігали**»* (Л. Українка); *«— Сама, не бійсь, краща: тільки й того, що ніс, як той димар, а пранці так і кишать! — огризнулася рогожка і **почимчикувала** через улицу на другий бік»* (П. Мирний);

2) рух, зміна положення в просторі: *«Вона побажає йому гарного вартування і **пострибає**, немов маленька дівчинка, бруківками міста»* (О. Деркачова); *«Як прочинила двері Дарія Олександрівна, **поманили** її руками в сіни»* (В. Барка).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в органічному процесі природи: *«Сніжинки лежали на таці і лиш час від часу **поблискували** своїми красивими бочками»* (О. Деркачова); *«Прилетіла Ворона, бачить, що одної дитинки нема, **покракала, покракала**, та й перестала, бо що мала робити?»* (І. Франко); *«**Поскрипує** під ногами вчорашній сніжок від морозу»* (О. Слоньовська); *«Такий собі*

обачний і облесний. *Поцяпотить* – мовляв, й нема» (О. Слоньовська); «*Покашлює гроза*» (О. Слоньовська); «*Бурундук зіскочив на стежечку, щось поворожив, пройшов сюди-туди і враз, тривожно цикнувши, стрімголов вискочив на кедрину*» (І. Багряний).

Мультиплікативну дію виявляють дієслова з префіксом *ви-*. На особливості кількісної семантики у дієслівних похідних із префіксом *ви-* указує В. Ільїн: «певний обсяг дії передбачає наявність великої кількості об'єктів, на які вона поширюється, тобто багатоактантність або дистрибутивність» [90, с. 31]. К. Городенська зазначає: «кількісне значення префікса *ви-* у похідних дієсловах характеризує «множину об'єктів, на які поширюється дія» [53, с. 27]. На думку Л. Кіндей, кількісне значення префікса *ви-* у похідних дієсловах характеризує повноту виконання дії і має розгалужену систему значень, з-поміж яких називає багатократні малоактантні дієслова, що виражають дію, зосереджену на суб'єкті або дію, спрямовану на об'єкт та багатократні дистрибутивні дієслова із значенням дії, зосередженої на суб'єктах або направленої на об'єкти; дослідниця також стверджує, що дієслова обох груп уживаються здебільшого у певному контексті [94].

Нами виявлено такі семантичні особливості дієслів із префіксом *ви-* на позначення мультиплікативності дії.

I. Підгрупа «**конкретні дії та процеси**» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «*І він буде випорпувати далі з охотою і з більшою силою*» (В. Стефаник); «*і посивілі хмари висмикує Бог з бороди...*» (Л. Костенко); «*Щоби не забути один одного, вирізують свої імена по деревах*» (І. Вільде);

2) дієслова, що позначають фізичну дію бз зміни стану суб'єкта / об'єкта: «*Статуї спогадів наче з граніту витесую*» (О. Слоньовська); «*Лиш дідок старесенький, кропив'яний, блискавки визбирує в траві...*» (Л. Костенко);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «*Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий*» (В. Стефаник); «*Став [Тимоха] просити трьох [карбованців], – батько його вилаяв*» (Г. Квітка-Основ'яненко);

4) дієслова, що позначають оптичні ефекти: *«По небу тільки **виблискували** зорі та земля світила своїм білим снігом»* (П. Мирний); *«Запалена піч розгоряється й тріщить, червоне полум'я грає на віконечку, з пічних розколин **виходять** струмки диму»* (М. Вовчок);

5) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): *«Від змоченої блузки і сорочки Марисі було холодно, і вона **видзвонювала** зубами»* (І. Вільде); *«Десь у гірських глибинах глухо **вигримував** бій»* (О. Гончар); *«Він **вистукав** [щітками] і **висвистів** з надзвичайною вправністю ще один мотив, потім раптом почав швидко чистити мені черевики»* (Л. Смілянський);

6) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: *«Він пригортав її і **виптирав** сльози»* (О. Деркачова); *«Всюди стрічала [Анна] його ім'я, чула щось про нього, чула, як його **вихвалювали**»* (О. Кобилянська).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *«Його тіло **вихуділо**, його волосся за тих кілька днів побіліло, як сніг»* (І. Франко); *«- Чого тобі ображатися? Хіба ти не виріс.. Он який **вибехкався**»* (П. Загребельний);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: *«Буде, не буде, не буде» – **вистукувало** у скронях»* (О. Деркачова); *«Багато довелося пережити й **вистраждати** Доростолу від імператорів римських»* (О. Стороженко);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: *«Побіг [Карпо] за Іваном собі на берег, стрибнув на пісок, перекинувся раз, удруге, втретє, **вимазався**, як чорт»* (П. Мирний); *«Парубок як на Великдень **викрасився** – сорочка в його була вишивана та вимережана»* (М. Вовчок); *«З усього було видно, що так вишукано вона **виряджалась** не на роботу»* (Ю. Збанацький);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: *«...а очіпок, се вже вранці, клоччям **вимошчала**, щоб не знать було, що стриґа»* (Т. Шевченко); *«[Солоха:] Звір то, а не чоловік!.. чи й є на світі клятіші вітчими, як оцей Тиміш? А що він **вимучив** сердешну Марту, Логвинову матір!...»* (М. Кропивницький); *«– Одарко! – гукнув він в пекарню. – Хто це **витолочив** квітки?»* (І. Нечуй-Левицький);

5) емоційно-моральний вплив: *«Войцехова рано була десь там на хрестинах, вернула аж об одинадцятій.. Потім поки **висварилася** з чоловіком, потім поки розпалила огонь і зварила бульби до борщу, то й перша минула»* (І. Франко).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): *«Вистрибом **вибігали** діти надвір, топтали бузковий верес, трусили на голови хвощ...»* (Л. Костенко); *«На Орелі... На Ладозу так гурти за гуртом **виганяла** та цареві болота гатила»* (Т. Шевченко);

2) рух, зміну положення в просторі: *«І вже за півгодини дівчинка **вистрибувала** між Мартою та Вікою»* (О. Деркачова); *«Із юрби стали **виблигувати** на рельси робітники»* (В. Винниченко).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в органічних процесах природи: *«Серпневі рясні зорепади **викрешують** іскри У небі, в воді»* (О. Слоньовська); *«Вітри **вигравали** в тростині дзвінкий ритурнель...»* (Л. Костенко).

Щодо функціонально-семантичних особливостей префікса *попо-*, то аргументованими є визначення семантики дієслів із цим префіксом В. Русанівського, К. Городенської. Вчені називають ці дієслова оригінальним утворенням тільки української мови. К. Городенська зазначає, що дієслова з префіксом *попо-* вказують на багато разів здійснювану, повторювану дію. Її називають багатократною або ітеративною [44, с. 238]. В. Русанівський називає їх як такі, що вказують на ітеративні завершені дії [157, с. 235].

У структурі дієслів редуплікований префікс *попо-* вказує на повторне здійснення дії багато разів: *попоїздити, попокричати, попочесати, пооблукати* та ін. В основному дієслова з цим префіксом мотивуються безпрефіксними дієсловами. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: *«Зрівнявши, Марина розділила його [волосся] на дві половини, ще **попочесала**, а потім заплела в коси»* (П. Мирний); *«Праця то неабияка. Справжня*

праця, не робота. Робота то щось там собі як – орати, сіяти... А це праця. Як **попогунаєш** цілий день від світання до смеркання півпудовим ломом, або великим трембом-молотом, то не бійсь...» (У. Самчук); «Натягаєшся ящиків на токах, **попогнеш** спину на буряках – де та й врода дінеться...» (В. Симоненко);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Далекий шлях, пани-брати, знаю, його, знаю!.. **Попоміряв** і я колись – щоб його не мірять!...» (Т. Шевченко); «А Леонід тут **поповиглядав** тебе з Васильком» (О. Гончар); «Ох, **попобачила** я того світу, **попобачила**, бодай його ніколи не бачити!» (Д. Мордовець);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Це пісня дідова Остапова. – Дідова, кажеш? – звів голову дід Остап. – Ай правда. **Попоспівали** ми її» (А. Головка); «Ви, Прокоповичу, його мало знали, а я то чималенько з ним **попоговорив**» (А. Іщук);

4) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): «–Що вже **попокричав**, що **попостогнав** уві сні, так бодай і не згадувати...» (О. Вишня); «Остяк заскрипів й увесь похитнувся. – Скрипиш?.. Скрипи! Ще **попоскрипиш**, поки змилюється над тобою вітер та кине об землю, а на людську ласку не покладайся» (Л. Яновська).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «А мало його **попобили** і батько й мати, вернувшись з корчми п'яні або роз'ятрені гірким бідуванням?» (М. Коцюбинський); «Гайдамака зробив рух, мовби хотів устати з коня. – Сідай на моє місце! Отоді й знатимеш. **Попогибієш, попотрусишся!**» (А. Головка);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: «Провела його за село, того чоловіка, **попоплакала**... Минуло з тиждень» (М. Вовчок); «І дівчата її слухали, і дуже її любили: вона ж було з ними скільки раз на день і **попосміється**, і посвариться кілька раз, і обійметься...» (М. Вовчок); «Знайшовши ті чотири пісні, що він записав від слуги, взяли [жандарми] їх з собою. **Попомлів** же він тоді за них душею, **попоболів** серцем...» (П. Мирний);

3) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «— Я на своєму віку доволі **попов'язала** ран козацьких, да й Леся моя до сього діла здатна» (П. Куліш); «Не без того, щоб часом не посварив [чоловік], не раз було і **попоб'є**; а все ж я за ним лиха не зазнала» (Л. Українка);

5) емоційно-моральний вплив: «Дочка покриткою стала.., а Оришка.. трохи **пополаяла** дочку.., а далі сказала: —...На те воно вже йшлося» (Г. Григоренко); «**Попомучившись** тиждень, вона таки насмілилась просто піти до його» (І. Нечуй-Левицький).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «Післязавтра тобі доведеться добре **попоїздити** по лісах» (М. Стельмах); «**Попоходили** [дівчата] укупі по гаю, послушали, як листя шумлять, як вода точиться, та й додому прийшли» (М. Вовчок);

2) рух, зміну положення в просторі: «—Як вийдуть оце вперше косарі на поле та як покосять день, то увечері і поперека не розправлять — так болить, а **попомахують** косою день-два, то вже з піснями додому йдуть» (Л. Яновська); «Немало було промахів, немало **попоблукав** [Мурашко] навпомацки в пітьмі...» (О. Гончар).

Дієслів із префіксом *попо-* «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)» нами не виявлено.

Прозоре мультиплікативне значення виражає префікс *під-*. На думку С. Соколової, префікс *під-* може виконувати якусь дію певний час [178, с. 232]. Встановлено, що префікс *під-* додає до загальної семантики мультиплікативності відтінок часткового й пом'якшувального характеру перебігу дії, подекуди з експресивним відтінком.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «[Химка:] Нема краще, як своя буде [хата]. Як я біля неї буду ходити? І **підмету**, і **підмажу**» (П. Мирний); «[Демко:] Він давав мені ... **підписувати** якісь

бумаги» (М. Кропивницький); «Він ходив собі поза стогами та **підгрібав**, що набили, перекладаючи хліб на вози» (П. Мирний);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Її вистерігали, **підглядали**, шептались при ній. Чого? Вона не розуміла» (М. Коцюбинський); «Купив малесеньку ялиночку з дерев'яними колечками, санчатами та дзвіночками, що радісно **підстрибували** на ялинці, коли Володимир ніс її» (О. Деркачова);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Спогадував [Павло] різні дотепи, **підспівував** різні пісні, та раз у раз споминав Олесю» (Л. Українка); «— Ти йому не мовчи, коли він тебе б'є, і ти його бий, — **підговорює** Грицько Галю» (П. Мирний);

4) дієслова, що позначають оптичні ефекти: «Дівчата були вже поважні, а парубок здавався гордим від тої постави з піднятими на дівочі плечі руками, усміхався, як переможець, та **підморгував** товаришам» (Л. Українка); «Довго не вилазить [Левко Іванович] звідти, хлопець йому туди ще й електричною лампочкою **підсвічує**, бо під бульдозером уже темно» (О. Гончар);

5) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): «Тільки одного разу... хазяїн не долічивсь свого ліку і зняв бучу: уззав і злодієм, й пройдисвітом, і голотою; а хазяйка собі підказує та **підгукує**, та пищить, та верещить» (М. Вовчок); «Навіть Юрчик не чіпав Марусяка, лиш їхав собі ззаду та **підсвистував**» (Г. Хоткевич);

6) дієслова на позначення оцінних характеристик почуттів, сприймання: «Слухає Явдоха такі речі та **підхвалює** “доброго молодця”, що не забув науки» (П. Мирний); «Він було Івася й **підохочує**: “Ану-ну, синку! Учися змалку: на старості — як нахідка буде!» (П. Мирний).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «[Іван] Їсти не хочу, по дорозі заходив до Юхима, і він мене **підгодовував**, спасибі йому» (М. Кропивницький); «Невсипна грижа **під'їдала** за роботою Іванову душу, і першої суботи, дорвавшись грошей, він

... очутився в шинку» (І. Франко); «Невсипна грижа **під'їдала** за роботою Іванову душу, і першої суботи, дорвавшись грошей, він ... очутився в шинку» (І. Франко);

2) зміна емоційного (душевного) стану суб'єкта: «**Підмішує** в метелиці дурман Зима, мене караючи любов'ю» (О. Слоньовська);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «Він перестав **підстригатися** і запустив довгу чуприну» (П. Колесник); «Усі **підживилися, підбадьорились** після доброї порції вина» (І. Нечуй-Левицький);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «Укриває [чоловік] його [коня] в мороз, **підковує** його для дороги, щоб не розбивав собі копит» (І. Франко); «До половини **підкопала** [дівчина] стіну, Підклала кулю розривну під неї, А потім добула вогню і запалила» (Л. Українка); «Згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, **підчистити** лозу» (М. Коцюбинський);

5) емоційно-моральний вплив: «По-твоєму, коли щиро кохаєш, то хоч би сто нагод і сто гріховних «предметів» на день **підсувати**, ти однаково не зловишся на них» (І. Вільде).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «Чим ближче **під'їздив** Андрій до села, тим серце його билось скоріше і сильніше» (М. Коцюбинський); «Ще ближче **підвеслував** – аніні» (О. Донченко);

2) рух, зміну положення в просторі: «Мов різнобарвні метелики, пурхають дівчата по зеленому моріжку, а хлопці **підбігають** до них» (М. Коцюбинський); «Бере [Іван] Хамку за руку і **підводить** до панича» (П. Мирний).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують такі властивості дії:

1) зміни в явищах природи: «А зорі **підстрибували** та дружелюбно **підморгували** котам, коли ті випадково зачіпали їх вусами, лапами, хвостами» (О. Деркачова); «Чахне дерево, в якому Черв'як коріння **підгризає**» (І. Франко);

2) зміни у колі інших істот: *«Той самий чад, ті ж самі казани, лиш інший диявол дрова **підкидає...**»* (Л. Костенко); *«Русалка **підпливає** близьенько, хапає за руку, заглядає в вічі»* (Л. Українка).

Виразником мультиплікативної семантики є префікс *від-*. На повторно виконувану дію префікса *від-*, яка тісно пов'язана з часовою указує В. Русанівський [157, с. 255]. В. Ільїн зазначає, що «префікс *від-*, подібно до інших префіксів, що постали із прийменників, великою мірою зберігає семантику цих прийменників» [90]. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «**конкретні дії та процеси**» об'єднує грамами:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта об'єкта: *«Віки з віками в небуття **відцокали...**»* (Л. Костенко);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни суб'єкта об'єкта: *«Коло другого дому лазила по драбинці дівчина, **відкривала** віконниці»* (П. Мирний);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«Дві молодиці.. сіли біля печі і пильнували, щоб ніхто й не підходив, і не дививсь пильно на піч, а коли що, так зараз і, **відговорювали**»* (Г. Квітка-Основ'яненко); *«Сьома кавалерійська пішла, отже, Сиваш для кінноти прохідний, **відбалакуватись** їм більше нічим...»* (О. Гончар); *„Треба було, не спиняючись, **відтарабанити** лекцію слово в слово»* (З. Тулуб);

4) дієслова, що позначають оптичні ефекти: *«Очі в його [діда], правда, **одблискують**, як луска, проте допитливі й проникливі»* (С. Васильченко); *«Пухнасті сніги **одсвічувались** рожевими і малиновими бризками зорі»* (М. Стельмах);

5) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): *«Уже й “достойно” **оддзвонили**, Уже додому люде йдуть, – не йде Настусенька, не чуть»* (Т. Шевченко); *«Собака, впізнавши сусіда, ласкаво **відстукав** своє привітання хвостом по дошках помосту»* (Ю. Смолич);

6) дієслова із семантикою відокремлення частини від цілого: *«Коли втомлювалися стрибати, **відламували** від ночі шматки і, потомлені, падали на*

хмари» (О. Деркачова); «Ковтав [Джузеппе] .. дрібненькі рибки і **одкушував** ноги у молодого спрута» (М. Коцюбинський).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «Витягли Веклу зовсім мертво..., на руках **відкачали**» (Г. Квітка-Основ'яненко); «Вже ж вона мене й годує! **Одгодовує!**» (Л. Українка); «Коли діждалася в хаті молока, стала щедро.. **відпоювати** сина» (О. Гончар);

2) зміна емоційного (душевного) стану суб'єкта: «Оля ще не наважується **тріумфувати**, але на її обличчі вже **віддзеркалюється** внутрішня радість» (І. Вільде); «Отож: Тебе щосили за-бу-ва-ю, Немов живцем від серця **відри-ва-ю**, Аж з болю непритомніє душа» (О. Слоньовська); «Ой, живу, впівголоса, впівсили. **Відкладаю** щастя – на коли?...» (Л. Костенко);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: „Парубок як на Великдень **викрасився** – сорочка в його була вишивана та вимережана» (М. Вовчок); «Швидко метнувся до шафи, повикидав звідти бабусин одяг і почав **виряджатися**» (Л. Смілянський);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «Ми ділимося яблуком, **відкушуєм** хрумко по черзі...» (О. Слоньовська); «Давно вже кортить мені **віддубасити** тебе, та рука не здіймається» (М. Кропивницький); «Люди силоміць **відтягли** від воза і держали» (В. Стефаник);

5) емоційно-моральний вплив: «Войцехова рано була десь там на хрестинах, вернула аж об одинадцятій.. Потім поки **висварилася** з чоловіком, потім поки розпалила огонь і зварила бульби до борщу, то й перша минула» (І. Франко).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова із семантикою:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «Запоріжці й козаки **од'їжджають** і з останніх човнів **стріляють** на яничар» (І. Нечуй-Левицький); «Вони [танцюючі] усе **прискорювали** темп, вабили один одного руками й очима, **припливали** й **одпливали**» (М. Коцюбинський);

2) рух, зміна положення в просторі: «Дівчата махають їм руками, кидають квіти, хлопці на танках **відмахують** їм весело» (І. Вільде); «Хлопці вже зважилися, і підбігали, як щенюки, і били по ногах, і **відбігали**, і знов били» (В. Стефаник).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «Була свята неділенька, під осінь уже, саме коли гречки **відцвітали**» (І. Франко); «**Відшумували** білим шумом переповнені келихи садів» (О. Гончар).

Прозоре мультиплікативне значення має і префікс *при-*. Нами встановлено такі семантичні особливості дієслів із цим префіксом.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «Все йому хотілося пурнути з головою; і він то **присідав**, то **прилягав**, допитуючись в матері – чи видно його голову» (П. Мирний);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без змін стану суб'єкта / об'єкта: «**Притупували** всі водночас і знову кидались у вихиляси...» (В. Шевчук);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Дай вам, господи, і з роси, і з води, – **приговорювала** Мартоха, кланяючись» (Л. Українка); «Ось вона, володарка полігона, – казали про неї бійці, а мати голубливо **примовляла**: – Ясочка наша» (О. Гончар);

4) дієслова, що позначають оптичні ефекти: «Та ось у новому місці щось моргнуло. Світло блискавки **притьмарилось**» (М. Коцюбинський);

5) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): «Василь, сіпаючи за коси Галю, **прицмокує** та **пригукує**. Крики її, муки братів такі радісні йому» (П. Мирний); «Від радості, що зараз закурить, враз пожвавішав [Кузьма]: **притупував** чобітьми, **приахкував**, **прицмокував** і навіть пересмикував плечима» (Г. Тютюнник).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «Чого ви, мамо? .. Чогось ви такі сьогодні зранку виморені. Чи, може, **прихворіли**?» (М. Стельмах);

2) зміна емоційного стану суб'єкта: «[Храпко:] **Прибадьорись** лишень, Василю! попорядкуй у своїй голові» (П. Мирний);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «*Журилася [дівчина], На шлях битий дивилася. Квітчалася, **прибиралась**, Що день божий сподівалась*» (Т. Шевченко);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «*Козаки в портах **пристрілять** своїх коней*» (О. Гончар); «[Ганна:] *Кажуть, що якось Самрось вернувся п'яний додому, роздяг тебе до сорочки, а косу забив кілком у лаву, та як почав тебе катувати?... [Зінька:] І косу **прибивав**, і до стовпа налигачем **прив'язував**...*» (І. Карпенко-Карий);

5) емоційно-моральний вплив: «— *Помовч, — **приgrimнув** на наймичку дід, — не твоя засипалось...*» (О. Гончар); «*І хоч скільки **припрошував** дівчину піти з ним у танець — завжди відмовляла йому*» (М. Стельмах); «*Вона у мене вже таздиня, — **прихвалювала** Тимофіїха*» (М. Черемшина).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «*Вже парубки з двору **прибігли** за нею: — Іди хутко в двір*» (М. Вовчок); «*Але хто те місце знає, де трухлявий пені і мох, той **приходить** і волає або й тихо каже: „Ох!“*» (Л. Українка);

2) рух, зміна положення в просторі: «*Одних **приставили** до стінки, а інших вбили крадькома*» (Л. Костенко).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в органічних процесах природи: «*На вулиці **пританцьовували** сніжинки*» (О. Деркачова); «*На буреломах сходять мухоморчики, яскраві **приміряють** ковпачки...*» (Л. Костенко); «*Бджоли безперервно **прилітали** пити воду*» (Ю. Яновський); «*Весна березам **приміряє** згарди*» (О. Слоньовська).

Водночас дієприслівник і дієприкметник також здатні виражати квантитативність, хоча функціонально менш частотні в тексті, однак у багатьох різновидах засвідчено доволі широко. Варто зазначити, що інфінітив тотожний особовому дієслову у вираженні інтервального значення, оскільки інтервальне

значення дієслів у словниках подано у формах інфінітива, а приклади подані переважно у формі особового дієслова. Це важливо, оскільки є думка, що дієприслівник повністю адвербіалізувався, однак саме його здатність виражати інтервальні квантитативні значення визначає його як дієслівну форму: *«Видзвонюючи, пройшов перший трамвай (О. Донченко); «—Еге, чм, еге! – воркотів івн під носом, підкручуючи свої сивіючі вуса і не зводячи з мене ані на хвилинку своїх блискучих малих очей» (М. Коцюбинський); «Олександра, приспівуючи та пританцьовуючи, побігла до своєї торбини й сіла полуднувати з сапальницями» (М. Коцюбинський).*

До неспеціалізованих синтетичних засобів вираження мультиплікатива відносимо префікси з подвійною інтервальною функцією, які у полісуб'єктних предикатах забезпечують вказівку на мультиплікативність разом з іншим значенням інтервалу в предикатах мовлення, звучання, руху та дії, а також стану та процесу.

Засобами вираження мультиплікативної семантики є фазові префікси *за-*, *про-*. Семантика починального префікса *за-* накладається на мультиплікативне значення основи, при цьому кратне значення основи не втрачається і таку модель можна схарактеризувати як початок повторюваної дії, тобто як таку фазову точку, що є відправною для подальшого розвитку кратної дії або завершальною: *«...аж склади скла і порцеляни задеренчать їм од крещендо...» (Л. Костенко); «На риштуванні Чортик позіхнув і, опустивши дзеркальце блискуче, затарабанив ратичками стиха...» (Л. Костенко); «Йому видалось зразу, що сьогодні народне свято, що ось-ось раптом загра катеринка і загойдаються на гойдалці люди» (М. Коцюбинський); «Всі повернули до Панаса обличчя, а чужий раптом замовк, поклав руки на стіл і заклінав очима» (М. Коцюбинський); «Жду та жду самовара, аж очортіло вже ждати, – забубонів сердито Клопотовський» (І. Нечуй-Левицький); «Три дні тебе, три ночі вітчим твій пропивав...» (Л. Костенко); «Сто чорних псів прогавкало» (Л. Костенко).* У вказаних прикладах мультиплікативність дії контамінує з лімітністю. Конкретизатори лімітності актуалізують семантику множинності, що виявляє дію, розгорнуту в часі, тобто повторно многократну.

Отже, спеціалізованими засобами вираження мультиплікативної семантики є префікси *по-*, *попо-*, *ви-*, *під-*, *від-*, *при-*. Особливістю функціонування цих префіксів є функція подвійної ітерації, тобто вказує на повторюваність дії, кваліфікує повторюваність дії на основі додаткових кількісних, часових та просторових характеристик і подекуди є емоційно маркованим. Неспеціалізованими синтетичними засобами вираження мультиплікатива становлять префікси з подвійною інтервальною функцією *за-*, *про-*. Щодо цих префіксів, то домінантними тут виступають не повторювані ознаки цих афіксів, а початок повторюваної дії (префікс *за-*) а також суб'єктно-об'єктні, оскільки низка дієслів має значення повторюваної суб'єктом дію, спрямовану на самого себе або на інший об'єкт (префікс *про-*).

2.6.2 Синтаксичні засоби вираження мультиплікативної дії

Загалом мультиплікатив спрямований на предикатне вираження, тобто на синтаксичний рівень. На цьому рівні різні префіксальні засоби (а також безпрефіксні форми) виявляють у контексті здатність виражати подвійну ітерацію самим введенням предиката у мультиплікативну ситуацію.

Мультиплікатив як кількісно-інтервальний тип темпоральності може позначатися безпрефіксними дієслівними формами (без інтервальних префіксів), які представляють предикатами, що в реченні вжиті в полісуб'єктній чи поліоб'єктній позиції. Експлікація полісуб'єктності чи поліоб'єктності синтаксично не є необхідною (диференційною) ознакою мультиплікативів, однак полісуб'єктність та поліоб'єктність сприяє вираженню кількості актів дії, компенсуючи функціональне навантаження відсутніх морфем, зокрема, й у безпрефіксних дієслівних формах: «Всі **танцюють**, Галайда Не чує, не бачить» (Т. Шевченко) – множинність суб'єктів; «Далі їли ковбасу, сала кусочками **нарізали** і крашанок **облупили** і **порізали** на тарілочці» (Г. Квітка-Основ'яненко) – множинність об'єктів.

Варто зазначити, що коли при дієслові з відповідним префіксом є конкретизатор, то він тільки увиразнює, актуалізує, доповнює роль синтетичного, однак домінантою виступають все-таки синтетичні форми. Наприклад: «А бабці-

дрибці, котрі «што» і «как», Тут кожен день **вигулюють** собак» (О. Слоньовська); «Взялися за руки й крутились у танку, повільно, м'яко, зграбно похитуючись, тугі їхні перса **поблискували** раз у раз перед його розширеним зором, і він уздрів стрункі ноги, туго обтягнуті молодого золотистою шкірою « (В. Шевчук); «Панталаха... **відсидів** ...вісім літ за крадежі [крадіжки]» (І. Франко).

Синтаксично значення багатократності може бути зумовлене або посилене наявністю конкретизаторів. Як уже було зазначено, конкретизатори поділяємо на кількісні, часові та просторові.

Кількісні конкретизатори вказують на конкретно визначену кількість актів дії, описаної предикатом. Сюди зараховуємо:

1) сполучення, у складі яких є числівник (*три дні, три дні підряд; зо три, зо чотири днів (три зо днів, зо чотири); друге; одне...друге; четвертий день*): «Мій ясний пане, я Вас так кохала – Три дні Вам вслід метелиця **мела!**» (О. Слоньовська); «...**юшить** вода – три дні підряд...» (В. Стус); «Ці яблука **тримала** у руках моя дружина. Зо три, зо чотири, напевне, днів» (В. Стус); «Другу ніч уже, другу – **не спиться**. Жовкнуть у вікні ліхтарі...» (В. Стус); «...і там, ніби свічки, запалює очі спочатку **починає жевріти** одне, потім друге...» (В. Стус); «–Четвертий день ти, ледащо, **приносиш** по одиниці! Коли ти вже порадуєш мене п'ятіркою?» (О. Вишня);

2) прислівники (*двічі, тричі, вперше, вдруге (удруге), втретє, вчетверте*): «А я, тебе чекавши, устигла народитися і двічі **померти**...» (В. Стус); «...тільки щоб двічі в тиждень мене **провідувати**» (І. Вільде); «Тричі крига **замерзала**, Тричі розтавала; Тричі наймичку у Київ Катря **провозжала** [проводжала] Так, як матір» (Т. Шевченко); «Страх як тяжко удруге **розминутися** мені...» (В. Стус); «– Кланяйся, Христе, від мене матері, хоч я її й не знаю... Скажи, що гроші за службу не пропадуть... Чуєш? Так і скажи. Не він віддасть, сама верну... Чуєш же? – утрете **допитується** Загнибідиха» (П. Мирний); «– А налий ще, – **сказав** Загнибіда уже вчетверте. – Мов і солоного не їв нічого, а чай добре п'ється» (П. Мирний).
Доповнює групу прислівник *все*, який підсилює повторюваність окремих дій суб'єкта: «Кайдашиха **лаялась** та все **подивлялась** набік, чи часом не вглядить де

знайомих людей» (І. Нечуй-Левицький); «Прийшов під Новий рік чоловік до кума в гості. А кум **частує** його та все припрошує...» (О. Вишня).

Часові конкретизатори передають регулярно повторювані, визначені в хронологічному порядку, переважно календарні періоди часу або нерегулярно повторювані часові періоди. Сюди відносимо:

1) прислівники із семантикою багаторазової повторюваності дії (щодня (щоднини, щодень), щовечора, щоночі): «Один не дуже кмітливий, але побожний чоловік щодня молився богу так...» (О. Вишня); «Щоднини ставши до світ сонця ти молиш, Господи благий...» (В. Стус); «Простити можна, та щодень прощати – Цинічна забаванка кровопивць» (О. Слоньовська); «Щовечора співають солов'ї...» (В. Стус); «А тепер вона щоночі, пославши свій аеростат високо-високо вгору, **стежить** за ним, до апаратури придивляючись та прислухаючись, **стежить і ловить** летючого ворога» (О. Вишня); «Там, де сходять щоночі і зоряним медом, і соком Над землею спокути м'які, як атлас, небеса?» (В. Стус).

Семантично близькими є займенниково-іменні сполуки (кожний день (каждодня), кожну ніч): «...здається, кожен день до мене **йдуть** листи...» (В. Стус); «І каждодня вертаюся в витоки...» (В. Стус); «...бо кожну ніч порипують бори...» (В. Стус), а також займенниково-іменні сполуки у комплексі з прийменниками (в кожен слід, з кожним днем): «З кожним днем **переконуюсь**: то був довгочасний гіпноз!» (О. Слоньовська); «...і в кожен слід **ступає** тінь...» (В. Стус).

2) прислівники, які вказують на певний часовий проміжок (вдень, вночі, увечері, вранці): «Цвіркун **поселиться** в нього на веранді, **підспівуватиме** йому вдень і вночі...» (В. Шевчук); «Увечері **везли** віолончель...» (В. Стус); «Вранці **сліпить** очі його [моря] **блакить**...» (М. Коцюбинський).

Блиькими за значенням є прикметниково-іменні сполуки (цілий день, цілий тиждень, цілий рік): «Скорив остаточно Галю дощ. **Дріботів** монотонно усю ніч, не даючи їй заснути, **дріботів** монотонне й цілий день» (В. Шевчук); «Вона **хилиталася** цілий день...» (В. Стус); «Вже цілий тиждень **обживаю** хату...» (В. Стус); «**Возводив** храми себто цілий рік...» (Л. Костенко).

Доповнюють прийменниково-іменні сполуки (з *тиждень*, *під ранок*, *день у день* (*день за днем*), *ніч у ніч*): «— Вони вже з *тиждень*, як **топцюються** біля двору. Все питають, чи пана немає?» (П. Мирний); «*Лишень під ранок прокричить...*» (В. Стус); «*Із новоріччя дощ ллє день у день!*» (О. Слоньовська); «*День за днем тяг* злиденне життя, проїдаючи останнє своє добро» (П. Мирний); «*Ніч у ніч я сновигаю в пам'яті...*» (В. Стус).

Просторові конкретизатори вказують багаторазовість дії, яка розгортається у просторі (кілька *ступнів праворуч*, *по всіх западинцях*): «...він **зробив** кілька *ступнів праворуч...*» (В. Стус); «**Виводив** (Лаврін) *попід руки свою Мелашку по всіх западинцях до півночі*» (І. Нечуй-Левицький).

Спорадично спостерігаємо в реченні наявність конкретизаторів, які поєднують ознаки часу й кількості. Часова семантична ознака домінує при взаємодії з мультиплікативним предикатом, тоді як кількісна є імпліцитною (*сьогодні... вранці*, *нині – втретє*, *весь ранок...справа*): «...*сьогодні вранці* **снився** брат Іван» (В. Стус); «*Нині - втретє я цвіту*, а все-таки діждала...» (В. Стус); «*Весь ранок сонце світить справа...*» (В. Стус).

Актуалізують значення багатократності розділовий сполучник *то...то* у комплексі з часовим конкретизатором: «*Щоразу то спане, то загасне...*» (В. Стус). Використання двох і більше конкретизаторів вказують на одночасні багатократні дії різних суб'єктів: «...*Удруге* кульбаба в долині **пророста**, шпориш *удруге* **попри стежку пружиться**» (В. Стус).

Мультиплікатив може бути виразнішим завдяки повторенню: «...*щодня-щоночі* **позирай** назад...» (В. Стус); «*Ти снишся щоночі, щоночі – всі ночі підряд!*» (О. Слоньовська); «*Щоночі і щоднини* **ввижається** притьмарене вікно...» (В. Стус); «*Тобі молюся, Боже, щоднини і щочасно...*» (В. Стус); «*За роком рік* **росте** твоя тюрма, *за роком рік* підмур'я в землю **грузне...**» (В. Стус).

Аналіз аналітичних засобів вираження мультиплікативності дії засвідчив, що продуктивними засобами є кількісні (*три дні*, *двічі*, *тричі*) часові (*щодня* *щовечора*, *щоночі*) та просторові (*кілька ступнів праворуч*, *по всіх западинцях*) конкретизатори.

Активно функціонують як маркери кратності займенниково-іменні (*кожний день*), прикметниково-іменні (*цілий вечір*) та прийменниково-іменні (*день у день*) сполуки.

2.7 Дистрибутивність як різновид кратної семантики

Проблему дистрибутивності розглядали на матеріалі різних мов. В українському мовознавстві Н. Мединська розглядає структуру семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії і зазначає, що дієслова розподільної і багатократно-дистрибутивної дії утворюються за допомогою префіксів *пере-, по-* та подвійних префіксів (*пороз-, пови-, понад-, пос-, повід-, пооб-, поу-, попере-, пона-, поза-, попри-*), які вказують на розчленування дії, поширеність її на кілька об'єктів, повторюваність, тривалість її перебігу та ін. [123]; Л. Іванова досліджує семантико-граматичну структуру речень із дистрибутивними предикатами і під дистрибутивною дією розуміє таку, що неоднократно повторюється в один безперервно тривалий проміжок часу й виконується набором актантів, у якому як мінімум один актант є сукупним, і в кожній повторюваній ситуації поданий одиничний представник цього сукупного актанта [85]; в зарубіжній лінгвістиці В. Дресслер класифікує семантичні різновиди дистрибутивності [218]; на матеріалі російської мови О. Бондарко трактує дистрибутивність як мовну категорію в системі поняття аспектуальності і конкретних виявів семантики способів (родів) дієслівної дії [27]; В. Храковський аналізує дистрибутивні типи множинності ситуацій [200]; Ю. Хартунг визначає групи способів дієслівної дії [198]. В цьому зв'язку В. Барчук зазначає, що дистрибутивна дія багатократна зовнішньо не просто через кратність, а через розподіленість за суб'єктами чи об'єктами і вказує, що розподільні дієслова відрізняються від семельфактивних та мультиплікативних тим, що мають облігаторну дистрибутивно-суб'єктну чи дистрибутивно-об'єктну валентність [17, с. 165].

Як уже зазначалось семантика тривання дії лежить у сфері темпоральності, що ґрунтується на семантиці інтервалу. Дистрибутивність є одним із типів інтервального значення. Дистрибутивною або розподільною називаємо дію, що

кількісно поширена на багато суб'єктів або велику кількість об'єктів, що виступають як кваліфікатори її розгортання. Коли йдеться про дієслова з семантикою дистрибутивності, мається на увазі вказівка на множинність суб'єктів або об'єктів і вказівка на розподіленість у часі, поступовість дії. Тобто при відборі означених дієслів головна увага звертається саме на ці два аспекти їхнього значення. У *Словнику лінгвістичних термінів* подано таку дефініцію: «Дистрибутивний (лат. *distributivus*, від *distribuo* – розділяю, розподіляю). 1. Який означає виконання дії кожним окремо (з групи осіб), приналежність ознаки кожному зокрема і т.д.: Діти взяли по яблуку. 2. Прикм. до дистрибуція» [48, с. 62].

Власне граматична дистрибутивність виражена префіксами та відповідним контекстом. На відміну від мультиплікативності, у сфері дистрибутивного значення семантика дистрибутивного префікса домінує над значенням основи. Значення дистрибутива в структурі інтервалу орієнтоване на синтаксичний рівень, експлікація полісуб'єктності чи поліоб'єктності синтаксично є необхідною диференційною ознакою дистрибутивів.

2.7.1 Функціонально-семантичні особливості префіксальних морфем як основних засобів вираження дистрибутивної семантики

У сучасній українській мові функцію кількісного вияву дії виконують різні префікси, більшість з них характеризуються полісемантичністю. Аналіз фактичного матеріалу дозволив виокремити морфemi – носії семи дистрибутивності, основною функцією яких є позначення множинності та розподільності вияву дії. Засобами вираження цієї семантики виступають префіксальні морфemi, зокрема: подвійні префікси з першим компонентом *по-*, префікси *пере-*, *роз-*, *об-*, *ви-*, *по-*.

Здійснюючи аналіз квантитативних дієслів, виокремили лише ті графemi, у яких префікси вносять у семантичну структуру похідного дієслова сему «розподільність (розподільна множинність) вияву дії»; переважно вони мають додаткові семантичні відтінки, тобто дієслова конкретизуються якісними, кількісними, оцінними характеристиками.

Для дистрибутивних дієслів визначальною є сема «множинна роз подільність» (зв'язок дії із багатьма чи всіма об'єктами або суб'єктами)', наприклад: «*Повитирати, док., перех. Витерти все або багато чого-небудь, усіх або багатьох*» [173, Т. 6, с. 662].

Існують різні погляди щодо семантичних особливостей дистрибутивних префіксів. На думку В. Барчука, синтетично дистрибутивність прозоро виражена лише подвійними префіксами, першим компонентом яких є префікс *по-* та префіксами *пере-, роз-*. Префікси *ви-, по-*, без контексту дистрибутивність виявляють неоднозначно [17, с. 168]. К. Городенська зазначає, що «подвійні префікси *пороз-, пови-, поз-, попри-* вказують на виконання дії багатьма або всіма суб'єктами, поєднуючись із дієсловами різноспрямованого руху» [44]. В. Ільїн вказує на «особливо відчутне значення префікса *по-* в подвійних префіксах, який не тільки означає множинність актів вияву дії або стану, але значною мірою посилює і семантику того префікса, з яким він поєднується» [90, с. 136]. Н. Мединська, аналізуючи префікси як показники багатократно-дистрибутивної і розподіленої дії, стверджує, що префікси *пере-, по-* та *пороз- пови-, понад-, пос, повід-, пооб-, поу-, попере-, попо-, пона-, попри-*, з одного боку, виражають розчленування дії, поширеність її на кілька об'єктів, повторюваність, тривалість її перебігу, з іншого – називає префікси *по-, пере-* словотворчими [123]. Синонімічними вважаються префікси *по-, пере-* (*побруднити – перебруднити*), коли ознака почерговості не є основною [55, с. 434]. Для дистрибутивних дієслів з постфіксом *-ся* найбільш уживаними є конструкції із займенником в О. в. (з усіма, з багатьма, між собою), а також можливе поєднання дієслова із сполученням *один одного* (у різних відмінкових формах) для підкреслення значення взаємності, наприклад: «*Куховарки та економки вже поверталися з базарів... і добродушно перелаювалися з двірниками та швейцарами*» (Ю. Смолич).

У нашому дослідженні дистрибутивність є граматичним значенням, відповідно їхня словотворча функція накладається на граматичну. Порівняймо: дієслово з префіксом *пере-* (*переписати*) має словотворче значення, означає «зробити наново дію», але водночас в поєднанні із поліоб'єктністю (*переписати усі*

прізвища) *пере-* вказує на повторюваність. В одному випадку *пере-* виражає словотворче значення, в іншому – суто граматичне. Використання кожного з формантів зумовлене особливостями актуалізації того чи того чинника у вираженні дистрибутивної семантики. Визначальним у цьому випадку є значення множинності та розподіленості дії, тобто розподіленість дії є невід’ємною умовою її повторюваності.

Детальний опис дистрибутивних дієслів з подвійними префіксами дозволив об’єднати їх у підгрупи з вужчою семантичною деталізацією.

I. Підгрупа «**конкретні дії та процеси**» об’єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб’єктів / об’єктів: «До якої премудрості ми дійшли: Солярки **поналивали** в келихи квітів – і меду вимагаємо від бджоли!» (Д. Павличко); «Чимало дір **попрогризали** в нім [у шатрі] миші» (І. Франко);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб’єктів / об’єктів: «І за одним махом зробив порядок: **повідпинав** нашийники від дишля...» (І. Франко); «Тим-то й не диво, що протягом двотижневого побуту в тій казні в звисних лише йому самому схованках назбиралося вже немало шматочків усякого заліzza, яке він тепер **повидовбував**...» (І. Франко);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Ці панни **порозказують** всім у цілому повіті за дикий бал» (І. Нечуй-Левицький); «**Порозпитував** [справник] їх, де і почім хліб купували» (Г. Квітка-Основ’яненко);

4) дієслова, що означають розумову діяльність: «Справив я собі ще й цимбали. **Попригадував** я свої пісні ще парубочі, й сумні, і веселі, і швидкі та дрібні» (І. Нечуй-Левицький); «Прислухався до нової задля нього пісні і сам **повиучував** багацько українських пісень» (І. Нечуй-Левицький);

5) дієслова, що вказують на поведінку: «Він скрізь по хатах **понаписував** мат...» (Ліна Костенко); «Жінка втекла від чоловіка на службу, дітей забрала і між людей **пороздавала**...» (І. Франко);

б) дієслова, що вказують на руйнування, зіпсування чогось: «*А не міг ти вночі отак загримати до дверей, заким той злодій штаби на печі поперерізував?*» (І. Франко).

II. Підгрупу, що характеризує «**стан людини та її предметну діяльність**» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єктів: «*Зараз єго до шпиталю, але що, не було ради, мусив дохтор **повідрізувати** пальці*» (І. Франко);

2) зміна емоційного (душевного) стану суб'єктів: «*Уже не так жураються за батьком, **порозважались** трохи*» (Словник Грінченка);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єктів: «*Квіток, було, назриваєм та **позаквітчуємось**, як молоді*» (М. Вовчок); «*...а мої **понадуваються**, як сичі, що й страва мені не смакує*» (Б. Лепкий);

4) дієслова, які передають значення участі у виконанні дії всіх (або багатьох) суб'єктів: «***Порозпрягали** хлопці коні та й полягали спочивать...*» (Л. Костенко); «***Повідключаєм** мобільники. Загубимось. Пропадем*» (О. Слоньовська);

5) дієслова на позначення раптовості як ознаки швидкої реакції суб'єктів на щось: «*Усі [діти] танцювали на морозі, поки зникли з очей і мати, і брат, а затим **повскакували** у хатку на піч*» (М. Вовчок); «*Молодиці **повбігали** в гостинну за ділом і без діла і вештались по покоях*» (І. Нечуй-Левицький);

б) фізичний вплив суб'єкта (суб'єктів) на суб'єкт (суб'єкти) / об'єкт (об'єкти): «*Два місяці стояли в селі жовніри, що було ліпшого з худоби – **повирізували** та **поз'їдали**, звели нас усіх на нінащо...*» (І. Франко); «*Відколи пан дідич ліси **повирубував**, нема зарібку з кіньми в зимову пору*» (І. Франко); «*Зося звеліла **повикопувати** всі чисто куці*» (І. Нечуй-Левицький);

7) емоційно-моральний вплив: «*Оті твої подруги такі, що ти їм нічого не кажи, бо зараз **порозбріхують***» (Словник Грінченка).

III. Підгрупу «**переміщення в просторі**» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух багатьох суб'єктів: «...і боячися, щоб вона не побігла в ліс та не попала там під град, **порозбігалися** по лісах, шукаючи Мирона» (І. Франко); «Вибори скінчились. Селяни **пороз'їздилися** по домівках» (П. Мирний);

2) рух, зміну положення в просторі: «Добре, що ви свої діти **порозкладали** по городах, а мої всі накупі» (І. Франко); «Сторож був удівець, діти, які мав, **пороздавав** людям на виховок...» (І. Франко).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)».

Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «...а тільки над ранком лягти на сон, коли ясне сонце **порозганяє** криваві хмари» (І. Франко); «Очерети вигинались лисячими спинами, і були такі місця, де вони **попримерзали** до льоду, утворивши затишні печерки» (Г. Тютюнник).

Типовим дистрибутивним префіксом є *пере-*. Специфіка квантитативної семантики префікса *пере-* у дієсловах відзначається багатьма мовознавцями. «Дія охоплює велику кількість об'єктів або суб'єктів, роз'єднаних у просторі або та часі, відбувається по черзі, одна за одною. Це значення найяскравіше виражене в префікса *пере-*» [54]. К. Городенська вважає *пере-* типовим виразником кількісного значення у формальній структурі дієслів, формальним представником предиката-кваліфікатора кількісного вияву дії, що вказує на її кратність, зокрема, на її повторне здійснення над об'єктом [23, с. 28]. Кількісний відтінок «повторюваності дії» у префікса *пере-* відзначає В. Ільїн [90, с. 124]. На думку І. Ковалика, префікс *пере-* позначає поновлення, повторення дії-стану, сполучаючись із формою одноразових дієслів (*перебудувати, перемалювати*), чи поновлювання, повторювання дії-стану, поєднуючись із багатократною формою дієслів (*перебудовувати, перемальовувати*), якщо це дозволяється основним матеріальним значенням дієслів [98, с. 168-171]. С. Соколова зазначає, що «окремим аспектуальним значенням префікса *пере-* є дистрибутивне, обов'язковим є актант, що вказує на множинність об'єктів або суб'єктів» [178, с. 146].

Встановлено, що префікс *пере-* належить до основних виразників дистрибутивної семантики. Нами виявлено такі семантичні особливості дієслів з цим префіксом.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єктів / об'єктів: *«Як нависла, вона кидається то до чайника, чи не поспів ще чай, то стакани **перемиває**, бо на денці щось чорніє таке»* (П. Мирний); *«...можливо, її пальці тремтять, коли вона **перебирає** сушені фрукти...»* (О. Деркачова);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єктів / об'єктів: *«У дверях на летовищі стояла, **Перевіряла** авіаквитки...»* (Д. Павличко); *«Пан староста вхопив книжку і почав **перегортати** картки, але на його чолі знов почала набігати гнівна жилка»* (І. Франко);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«Ми **переговорили** все, що могло цікавити його, та швидко обоє наткнулися на такі теми, про які не хотілося говорити»* (І. Франко); *«Дівчата на кручі посідали ... Весело з хлопцями **перекликалися**»* (А. Головка);

4) дієслова, що вказують на поведінку: *«[Кукса:] Як це Антон постеріг, що я **переховував** гроші! Добре, що після того ще раз їх переховав!»* (М. Кропивницький); *«Коли **переручкалися** і сіли, Ярослава зацікавлено спитала: – Чим я заслужила на такий візит?»* (В. Минко);

5) дієслова, що позначають руйнування чогось, знищення когось: *«Слуги кинулися до воза, палашами **перерізували** міцні мотузи, стягали товсті попони і знімали баклаги й барила»* (О. Довженко); *«А ми й зустріли їх і всіх – Княжат, панят і молодих – Всіх **перерізали**»* (Т. Шевченко); *«Молодші (молдувати) нахвалялися не пустити ворогів на виноградники, **перестріляти** з рушниць»* (М. Коцюбинський);

6) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: *«Він ніжно **перецілував** кожний її пальчик і притулив до себе»* (О. Деркачова);

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *«Батько Івана Марковича свого часу був дяком у ковалівській церкві. Славився своїм неперевершеним басом і вмінням **перепивати** на хрестинах чи похоронах всіх гостей»* (Ю. Збанацький);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: *«Можна все **переплакати**. Перебути. Свій жаль **перешарпати**»* (О. Слоновська); *«Життя стужив і друзів **пережив**, і умирав зажурено і просто»* (Л. Костенко);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: *«Коли б ви [гуси] тільки захотіли... Ми б панича сього якраз **перемастили**»* (Є. Гребінка);

4) дієслова, які передають значення участі у виконанні дії всіх (або багатьох) суб'єктів: *«Обі сторони ховають убитих та **перев'язують** ранених»* (І. Франко); *«...визначається губерніяльна комісія, котра на місці спірнім має все розглянути, **передивитися** документи, **переслухати** свідків і видати остаточний засуд»* (І. Франко);

5) фізичний вплив суб'єкта (суб'єктів) на суб'єкт (суб'єкти) / об'єкт (об'єкти): *«...кілька разів жиди підсиляли своїх робітників, щоб нищили цямриння, засипали ями, **перерізували** линви»* (І. Франко); *«Якби кайдани **перегризти**, То гриз потроху б»* (Т. Шевченко);

6) емоційно-моральний вплив: *«Дівчата ... стояли окремою купкою, лускали насіння і **пересміювались**»* (І. Нечуй-Левицький); *«Вулицею не пройти дівчині, Соломія з Тетяною за тинами **перемовляються** – хлопець перелюбив дівчину – додивляються, примічають – чи не виповнився, часом, дівочий стан»* (К. Гордієнко).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух багатьох суб'єктів: *«Всі вони потаємно **перебралися** через границю, а я, виїхавши за паишпортом, застав їх, уже зібраних у Кракові...»* (І. Франко); *«Там, деє хлопці побігли на вигін, **перебігають ся**»* (І. Франко);

2) рух, зміну положення в просторі: *«Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею й **перестрибував** через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу»* (В. Винниченко); *«З тихим плеском, таємничо Плине човник. **Перевозять** нас дівчата»* (Л. Українка).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: *«А білий день*

проміння **перелічує**» (О. Слоньовська); «Масу дерев **поперевертало** з корінням, а купи граду скрізь були перемішані з оббитим листям та обламаним гілляками» (І. Франко).

Варто зазначити, що префікс *пере-*, на відміну від префікса *по-*, акцентує увагу на черговості поширення дії на кожен об'єкт зокрема: «Я ж їх **перевішаю**, я ж їх **переріжу**, я ж перед ними на коліна стану...» (Л. Костенко) і подекуди потребують відповідного контексту: «**Перекидали** все в скрині, а намиста нема!» (І. Нечуй-Левицький).

До засобів вираження дистрибутивності належить префікс *роз-*. С. Соколова зазначає, що «значення поширення дії на певній поверхні або дистрибутивне значення (багато об'єктів) притаманне префіксу *роз-*» [178, с. 225-240]. В. Русанівський вказує на те, що просторове значення префікса *роз-* невіддільне від об'єктного: він вказує на розчленування якогось об'єкта з одночасним поширенням його на певній поверхні [157, с. 265].

Встановлено, що виразником дистрибутивності є префікс *роз-*. Детальний опис дозволив об'єднати їх у підгрупи із близькими семантичними ознаками:

I. Підгрупа «**конкретні дії та процеси**» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єктів / об'єктів: «Колись у дитинстві я також пробувала пограти в осінь, винесла на вулицю гуаш і **розмалювала** кущ з трояндами» (О. Деркачова); «Чомусь (він ніколи такого не робив!) починає **розскубувати** траву і землю носком черевики» (О. Деркачова);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єктів / об'єктів: «За ложками до мене люди з-за двадцятої границі ходять і, що тільки нароблю, зараз **розхапують**» (І. Франко); «Квітки ти свої **розгубила** по дорозі» (П. Куліш);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «В неділю вона ходила в ліс, де стояли готові зруби, оглядала ... матеріал, розмірковувала і **розпитувала** про ціни в лісників» (М. Коцюбинський); «Стара бабуся було **розказує** нам, дівчаткам, прядучи вовну, а ми, звісно, наче тобі душею всяке слово вбачаємо, як то колись було» (М. Вовчок);

4) дієслова, що означають розумову діяльність: *«Але він не встиг того всього розкумекаати – він реготав»* (В. Шевчук); *«Так, так, вам дають цілком точні дані, а вже ваша справа розписати їх на дошку»* (В. Собко);

5) дієслова, що вказують на поведінку: *«Тим часом його брат, не викараскавшись з нужди, вмер, дрібні діти розійшлися по світі, батьківщину розшарпали чужі люди...»* (І. Франко); *«Тепер не ходять більше по землі добрі феї, щоб роздавали б людям гроші...»* (І. Вільде);

6) дієслова, що вказують на руйнування чогось, знищення, позбавлення життя когось: *«Уже й хату розкидали І сволок з словами На у гілля попалили!...»* (Т. Шевченко); *«А он розпинають Вдову, за подушине, а сина кують»* (Т. Шевченко);

7) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: *«Любов Максимівна розцілювала дівчат і Андрійка, а Іванові потисла руку міцно й приязно»* (В. Собко); *«Вони ту фальш роздерли, розтоптали, і аж збіліли, так вони сплелись...»* (Л. Костенко).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єктів: *«[Солдат:] Не йдіть. Ніхто вас слухати не буде. Народ роз'ярився»* (О. Корнійчук);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єктів: *«[Горпина:] Розтривожили ви мене піснями. Плачу я, що мене моя рідня цурається»* (І. Нечуй-Левицький);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єктів: *«Потім почала [жінка] спокійніше розмальовувати все обличчя»* (Л. Українка);

4) фізичний вплив суб'єкта (суб'єктів) на суб'єкт (суб'єкти) / об'єкт (об'єкти): *«Взяла рискаль і копає, раз попри раз корчі розриває»* (В. Стефаник); *«Він розкидав усі речі, шпурляв чемодани, висував шухляди»* (Ю. Смолич);

5) емоційно-моральний вплив: *«Ясна річ, роздзвонила про все сама Тоська і то через дурний Бронин язик, бо вона таки пожаліла вголос отого її мізерного Льоньку, навіть сказала, дурна, що могла б його до себе забрати»* (В. Шевчук).

III. Підгрупу „**переміщення в просторі**” утворюють дієслова, які вказують на рух багатьох суб’єктів: *«Довго ще так правувались, Щохвилини розбігались...»* (І. Франко); *«Мало не ввесь наш гурток цієї осені **роз’їжджається** із містечкової школи вчитись далі»* (С. Васильченко).

IV. Підгрупа «**зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)**». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в органічному процесі природи: *«А в цей час срібний місяць по білих покоях **розбризкує** ртуть...»* (О. Слоньовська); *«Осінній вітер шумів і свистів по вузьких вуличках Борислава і **розмітував** мокру глину, свіжо за дня видобуту з ям»* (І. Франко).

Прозоре дистрибутивне значення властиве префіксу *об-*. На думку С. Соколової, «префікс *об-* передає значення охоплення об’єкта (рідко – суб’єкта) дією з усіх боків» [178, с. 225-240]. Своєю чергою В. Русанівський зазначає, що просторове значення префікса *об-* поєднується із дистрибутивним, вказуючи на поширеність дії на багато об’єктів [157, с. 260].

Встановлено, що показником дистрибутивної семантики є префікс *об-*. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «**конкретні дії та процеси**» об’єднує грамеми:

1) дієслова, які вказують на фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб’єктів / об’єктів: *«**Обтрясаєш** від снігу мене і себе й нарешті, Відмикаючи двері, знеможено кажеш: „Прийшли!»* (О. Слоньовська); *«Вона підвелась, поставила вечерю на припічку, **обмила** ложку й миску та й полізла на піч спати...»* (П. Мирний);

2) дієслова, які вказують на фізичну дію без зміни стану суб’єктів / об’єктів: *«Він **обмацував** очима незграбну постать зятя і думав, мабуть, про щось дуже далеке»* (В. Симоненко); *«Ольга прискіпливо **обдивилася** чи не кожну пелюстку і вернулася до альтанки з порожніми руками»* (В. Симоненко);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«Доки йому пани годили та робили яку вигоду, він їх хвалив; як же тільки вони не давали йому ніякої вигоди, він їх лаяв, метався і **обговорював**, скільки було сили»* (І. Нечуй-Левицький);

4) дієслова, що означають розумову діяльність: *«Була ся наймичка людина розсудливая: все **обміркує**, усе виважить»* (М. Вовчок);

5) дієслова, що вказують на поведінку: *«Голова.. почав з писарем потроху **обкрадати** громадський скарб»* (І. Нечуй-Левицький); *«[Антон:] Нащо ж ви мене **обдурюєте**? Бачите, як я перед вами викладаю всю свою душу»* (М. Кропивницький); *«Так ось який він, боєць армії-визволительки... Десятиліттями його **оббріхували**. Десятиліттями народам світу говорили про нього неправду»* (О. Гончар);

6) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: *«Мелашка **обцілувала** маленьких братів і сестер, розв'язала хустку з гостинцями»* (І. Нечуй-Левицький); *«Алексі, божок мистецького світу, той самий, якого на сцені жінки **обкидали** квітами...»* (І. Вільде).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єктів: *«**Обчісую** я свої діти щосуботи, та й сорочки їм перу щотижня, та й пускаю старі сльози за водою, - відповідала баба»* (В. Стефаник);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єктів: *«**Обпечеш** гарячими руками, Душу виймеш поглядом сумним»* (О. Слоньовська);

3) зміну зовнішнього вигляду багатьох суб'єктів: *«Люди були немов наркотизовані, – вони ходили від ятки до ятки,.. **обкидали** один одного паперовою січкою»* (Л. Українка);

4) фізичний вплив суб'єкта (суб'єктів) на суб'єкт (суб'єкти) / об'єкт (об'єкти): *«Таким димком мій батько вулики **Обкурював**, як брав меди...»* (Д. Павличко); *«Вона однією рукою тримала квітку, а другою **обскубувала** зів'ялі листочки»* (І. Вільде); *«Ти з друзями – біля воріт, окремо: **Обстрілюєте** сніжками дівчат!»* (О. Слоньовська);

5) емоційно-моральний вплив: *«Їх знов почали обносити та **обмовлять** по київських салонах»* (І. Нечуй-Левицький).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух багатьох суб'єктів: «Саме те місце, де вони жили, зробилося якимсь страшним, – стали його **оббігати**...» (П. Мирний); «Він двадцять років плавав по морях і океанах і **об'їздив** усі світові порти» (Ю. Смолич);

2) рух, зміну положення в просторі: «Вона знайде... людей; оддасть їм усі свої гроші... і з ними **обшукає** плавні та знайде Остапа» (М. Коцюбинський); «...мов риби, тягнуть голови в глибіню і **обдивляють** видом ластовинним правічний світ і вік правічний свій» (В. Стус).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в органічному процесі природи: «Вона мовчить, **обкльовує** бурульки...» (Л. Костенко); «І потік береги **обнюхує**, як стривожений фокстер'єр» (О. Слоньовська).

Як уже зазначалось, дистрибутивні подвійні префікси з першим компонентом *по-*, префікси *пере-*, *роз-*, *об-* можуть виступати структурними елементами дієприслівника та дієприкметника, який описує сукупний об'єкт (-ти) і входить у структуру дистрибутивного компонента: «Асфальтова дорога була вся мокра від **поналиваної** води, **понаношеного** не знати від якого ще часу болота та харкотиння» (І. Франко); «Панталаха, **порозрізувавши** штаби, що оперізували піч, у найбільшій тихості здійняв верхню половину печі та поклав її на помості...» (І. Франко); «**Переслухано** всіх в'язнів, чи не чули підозреного гарчання, але тут директор сам наперед був певний, що всі переслухи зовсім даремні...» (І. Франко); «...він почав шарити руками по своїм тілі, **роздавлюючи** множество тих насікомців...» (І. Франко); «Аж ось зненацька щось велике шугонуло біля вашого човна й почепилося на кузі, **обхопивши** лапами кілька стеблин одразу» (О. Вишня).

Периферію синтетичних засобів вираження дистрибутива становлять префікси з подвійною інтервальною функцією (префікси *ви-*, *по-*), які у моносуб'єктних предикатах забезпечують вказівку на мультиплікативність разом з іншим значенням інтервалу: («*Лиш* дідок старесенький, кропив'яний, блискавки **визбирує** в

траві...» (Л. Костенко); *«Нарешті остогидло йому порядне життя, і раз перед торговим днем як забрався вночі на ринок, то повідмикав усі склепи і всі брами, **повиймав** із лед усі дрібні гроші, мідяки та срібняки, та **посіяв** по ринку»* (І. Франко)).

На подвійну функцію цих префіксів вказують мовознавці. Так, В. Русанівський зазначає, що, крім значення повторюваності дії префікса *ви-*, характерне і розподільне значення [157, с. 254]. К. Городенська вважає, що в українській мові дистрибутивні дієслова утворюються «за допомогою префікса *ви-* (який завжди зберігає на собі наголос)», і додає, що «цей тип має чітко виражене значення всеохопності з відтінком інтенсивності» (див.: [94]). На думку С. Соколової, «окремим аспектуальним значенням префікса *по-* є результативно-дистрибутивне» [178, с. 235]. За даними аналізу, семантичний потенціал префіксів *ви-*, *по-* не завжди дозволяє передбачати форму множини об'єкта або суб'єкта за умов відсутності мінімального контексту, відповідно не можуть виражати самостійно значення дистрибутивності дії.

Найповніше і найглибше семантика дистрибутивності дієслів з префіксами *ви-*, *по-* розкривається у контексті. Префікси *ви-*, *по-* вживаються як показники дистрибутивної дії тоді, коли похідні з цими префіксами вказують на множинність суб'єктів дії або на множинність об'єктів дії. Наприклад: *«Захар Беркут ще раз обстав за тим, аби впустити монголів у тухольську кітловину і тут, обскочивши їх, **вирізати** або **виморити** всіх до ноги»* (І. Франко); *«За Дніпром гайдамаки піднялися – одну панську сім'ю **вирізали**, другу – **вивішали**, третю разом з добром спалили»* (П. Мирний); *«Чіпка людей **порівав**... усю Хоменкову сім'ю виполонив»* (П. Мирний); *«**Постріляти** б захоханих! І поетів, і професорів!»* (О. Слоньовська) – множинність суб'єктів *«Усі нишпорки, усі глухі кутки **виїздили** та **виходили**, – немає, нігде немає?»* (П. Мирний); *«Я й рівчаки **покопав**, і людей змобілізував...»* (О. Вишня); *«По селі білі вузенькі стежки всі хати докупи **пов'язали**»* (В. Стефаник) – множинність об'єктів.

Семантика розподільності виразно простежується й у тих випадках, коли дієслова з префіксами *по-*, *про-* мотивуються безпрефіксними дієсловами зі

значенням дії, спрямованої на декілька об'єктів або виконуваної кількома суб'єктами: «дивився в шкельце, наче кібець, гостро, і **поціляв у гвинтики й зубці...**» (Л. Костенко) – множинність об'єктів; «**Пропила я з кумами всі гроші, що заробила, а далі почала пропивати одержу в скрині**» (І. Нечуй-Левицький) – множинність суб'єктів.

Таким чином, синтетично дистрибутивність прозоро виражена дієсловами з спеціалізованими подвійними префіксами (першим компонентом яких є префікс *по-*: *повиходити*, *порозбігатися* і под.), префіксом *пере-*: *перемолотити*, *перемити* і под. Прозоро виражають дистрибутивну семантику префікси *роз-*, *об-*. Неспеціалізованими синтетичними засобами вираження дистрибутивності становлять префікси з подвійною інтервальною функцією *ви-*, *по-*, оскільки без контексту дистрибутивну дію виявляють неоднозначно.

2.7.2 Синтаксичні засоби вираження дистрибутивності дії

Значення дистрибутива в структурі інтервалу цілком орієнтоване на синтаксичний рівень, оскільки дистрибутивність тісно пов'язана із об'єктно-суб'єктною валентністю предиката. Дистрибутив як кількісно-інтервальний тип темпоральності може позначатися безпрефіксними дієслівними формами (без інтервальних префіксів), які виражені предикатами, що в реченні вжиті в полісуб'єктній чи поліоб'єктній позиції. Синтаксично експлікація полісуб'єктності чи поліоб'єктності є необхідною диференційною ознакою дистрибутивів: «**Несуть тобі три царіє со дари...**» (В. Стус); «**І душ четвірко б'ється на ножах...**» (В. Стус) – множинність суб'єктів. Або: «**Ах, Це дощ, що на кожну вію нанизує по алмазу!**» (О. Слоньовська); «**Сніг голубам небесну булку **скришить**, Як чародій**» (О. Слоньовська) – множинність об'єктів. Особливістю їх значення є специфічне вираження дії як повторюваної через часовий проміжок та розподіленої між багатьма суб'єктами або об'єктами у певній послідовності.

Реалізація значення дистрибутивності в конкретній мовленнєвій ситуації представлена ускладненою структурою, певним набором компонентів-сем, об'єднаних інваріантною ознакою та домінантним значенням. У мові це значення

реалізується на семантико-синтаксичному рівні як результат взаємодії дистрибутивного предиката із конкретизаторами: кількісними, часовими та просторовими.

Складовими конкретизатора дистрибутивності є значення сукупності (суб'єктів чи об'єктів). За значенням дистрибутивного конкретизатора у реченні будемо розрізняти такі дистрибутиви:

- 1) суб'єктний дистрибутив: *«Йдуть три циганки розцяцьковані, три грації і три покори, **вистукують** по бруку кованими підборами...»* (В. Стус);
- 2) об'єктний дистрибутив: *«Кайдашиха лупила кочергою горшки на полиці, Мелашка **частувала** миски рогачем на миснику»* (І. Нечуй-Левицький);
- 3) суб'єктно-об'єктний дистрибутив: *«Але люди не могли заспокоїтись, вони **ходили** поміж почорнілих хат, розкидали недогорілу соломку...»* (В. Винниченко);
- 4) часово-просторовий дистрибутив: *«Зелений протяз **ходить** поночі По всіх помешканнях садів»* (О. Слоньовська).

Залучення конкретизаторів у комплексі із префіксальними дієсловами увиразнює дистрибутивність дії: *«...всі шість пелюсток **порозпростав**...»* (В. Стус); *«...він жив у душі в Спориша і там вів далі своє ремесло – помалу, але ненастанно цигукав та **перепилював** одна за одною ті живі нитки, що в'язали Спориша з життям»* (І. Франко); *«Кожне місце довкола тих млинівок, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і **обнишпорювали** ми зовсім докладно»* (І. Франко).

Як уже зазначалось, конкретизатори поділяємо на кількісні, часові та просторові.

Кількісні конкретизатори (виражають точну або приблизну кількість суб'єктів або об'єктів): *(в стоси три, сто дверей, в сто люстерок, в три ціпи, з усіх боків, стонадцять бід, по порядку, кісточка за кісточкою): «...і все **жбурляє** в стоси три...»* (В. Стус); *«Вбери пречисту сукню **розпукни** в сто люстерок...»* (В. Стус); *«В три ціпи нас чорт **не змолотить**...»* (В. Стус); *«Він тільки тямив, що все круг нього заворушилось і якась сила раптом ухопила його; що його з усіх боків **штовхають**, що над ним важко дихають»* (М. Коцюбинський); *«**Пройди** крізь сто дверей, устяж прочинених, **здолай** стонадцять моторошних*

бід...» (В. Стус); «*На жінок отих марних Кождий глипнув по порядку...*» (І. Франко) «*...і витягаєш ту урну з глибокого закутка душі, відчиняєш і перебираєш кісточку за кісточкою...*» (І. Франко).

Часові конкретизатори вказують, що дія повторюється в один тривалий проміжок часу (*щохвилини, за кілька хвилин, цілий тиждень*): «*Довго ще так правувались, Щохвилини розбігались...*» (І. Франко); «*Вони **перебігали** все небо за кілька хвилин і ховалися десь там за лісом, а за одним табуном вилітав із-за Ділу другий, третій*» (І. Франко); «*Цілий тиждень Терезка **прала, прасувала** білизну, **штопала, перешивала** одяг*» (М. Томчаний). «*Я мала таку норму: щовечора перелущити два снопи квасолі*» (С. Пушик).

Ситуація механічного переміщення (розміщення) істот, предметів одних щодо інших у певному напрямку і в середовищі представлена **просторовими конкретизаторами** (*скрізь, всюди, по кімнатах, по всіх усядах*): «*А всюди довкола **порозсідалися** гори, покриті чорним смерековим лісом*» (І. Франко); «*– Пропаща справа! Тепер Борух, як сорока на хвості, **рознесе по всіх усядах** про весілля!*» (І. Нечуй-Левицький); «*Молода Вийшла мовчки з хати, Та й пропала. Скрізь шукали, До світу шукали, Та не найшли*» (Т. Шевченко); «*Взяли ночі („Хоч з-під перини!“) **Шукали. Рили. Скрізь. До дна!***» (О. Слоньовська); «*Скрізь шукала дитину мати*» (Т. Шевченко); «*Рудяво-сивий, великий, як костистий старий віл, важно **ходить** старий граф по кімнатах*» (В. Винниченко).

Отже, синтаксично дистрибутивність дії виражена за допомогою конкретизаторів. Найчастіше вживаються просторові конкретизатори (*всюди, скрізь*). Менш уживаними є кількісні та часові. Дистрибутив може позначатися безпрефіксними дієсловами із семою кратності дії, які вжиті в реченні в полісуб'єктній чи поліоб'єктній позиції.

Отже, підкатегорія кратності дії характеризується чіткою, водночас полісемічною структурною організацією. Спільною (родовою) є сема 'повторюваність дії'. Іманентно вона знаходить вияв у всіх дієсловах підкатегорії кратності дії та є інтегральною, що об'єднує усі інші семи, які відносяться до диференційних: 'повторюваність (неозначена, узагальнена', 'разовість

(одноактність)', 'множинна повторюваність (багаторазовість, перервність)', 'множинна розподільність' (зв'язок дії із багатьма чи всіма об'єктами або суб'єктами)'.

Продуктивну підгрупу становлять дієслова, що позначають конкретні дії та процеси. Активно функціонують дієслова на позначення стану характеристик суб'єкта, його предметної діяльності. На динаміку переміщення (розміщення), пересування в просторі вказують дієслова руху. Рідше вживаються дієслова на позначення зміни у природному середовищі.

Кожній групі властиві засоби її вираження; відповідно дієслова з префіксами *по-, попо-, під-, від-, ви-, при-, за-, про-, пере-, роз-, об-*, подвійними префіксами; суфіксами *-а - (-я-), -ва-, -ува- (-юва-), -і-, -и-, -от-, -ну- (-ону-)* постфіксом *-ся (-сь)* характеризуються складною семною структурою; залучення конкретизаторів увиразнює, підсилює роль синтетичних засобів або вживаються з метою реалізації значень кратності дії, що відображає багатоманітність способів вираження кратності дії.

Отже, семантика дієслів кратної дії у межах різних семантико-граматичних груп аналізованої підкатегорії кратності дії має варіативний характер з погляду членованої кількості, модифікуючись залежно від специфіки позначуваних явищ.

РОЗДІЛ 3

ПІДКАТЕГОРІЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

3.1 Інтенсивність дії в структурі категорії інтервалу

Дослідження семантики інтенсивності здійснювали на матеріалі різних мов, зокрема: англійської (К. Суворіна, О. Шейгал, І. Убін, І. Туранський, О. Шевченко), німецької (М. Гурко, І. Сущинський, С. Денисенко), французької (Л. Воробйова), польської (У. Рис), російської (В. Мусієнко, С. Родіонова, О. Полянський, В. Акуленко). В україністиці цю проблему вивчали Н. Бойко, Т. Хомич, О. Попенко, Л. Дідун.

Інтенсивність належить до основних логічних понять, що відбивають у нашій свідомості різноманітні зв'язки реальної дійсності і базується на категоріях кількості та якості. Уведення цього поняття в науковий обіг почалося із праць Ш. Балі, І. А. Бодуена де Куртене. Серед учених немає єдиної думки щодо лінгвістичного статусу цієї категорії. Так, Ш. Балі розглядав інтенсивність дуже широко і вказував, що «...кількісна різниця або різниця в інтенсивності є однією із тих загальних категорій, у які ми вводимо будь-які об'єкти нашого сприйняття або нашої думки» [14, с. 203]. І. А. Бодуен де Куртене стверджував, що «інтенсивність є величиною, яку можна кількісно виміряти, а також зазначає, що будь-яка якість базується на кількості» [25, с. 323] та пов'язується із загальною категорією кількості. Е. Сепір розглядав інтенсивність з позицій категорії градуальності [165]. Учений виділяє первинність саме категорії інтенсивності як такої, що виражає приблизну кількість, яка й піддається градації: «...градування як психологічний процес передусім виміру та рахунку» [165, с. 43]. Є. Шейгал зазначає, що «категорія інтенсивності, позначаючи приблизну кількісну оцінку якості, є окремим проявом категорії кількості, а саме тієї її сторони, що характеризується як недискретна (неозначена) кількість...» [207, с. 6]. На думку І. Туранського, «категорія інтенсивності – це семантична категорія, в основі якої лежить поняття градації кількості в широкому розумінні цього слова. Інтенсивність є кількісною мірою оцінки якості, мірою

експлікативності, показником змісту комунікації» [189, с. 7]. «Інтенсивність – це ступінь або кількість якості, ознаки, що вказує на зв'язок інтенсивності з категорією кількості. Отже, інтенсивність як кількісна відмінність може розглядатися як частковий вияв категорії кількості, або як просторово-часове буття якості у формі ступеня» зазначає К. Суворіна [180, с. 42]. Категорію інтенсивності або «мовне підсилення» В. Матезіус трактує як «вираження високого ступеня якості або більшої інтенсивності дії або стану, які виходять за межі звичайного, вносячи при цьому поняття про особливе, виняткове, надмірне; велике, глибоке, повне, абсолютне щодо просторових характеристик» [117, с. 228].

Звертаючись до поняття «інтенсивність» чи «категорія інтенсивності», окремі дослідники розглядають їх як «компонент семантики слова» чи виділяють своєрідні «системні і мовленнєві інтенсифікатори», «градуальні слова», «градуальні характеристики» та ін. (Ю. Ткаченко, Д. Ігнатенко, Д. Болінджер, І. Туранський). На думку С. Родіонової, «проблемність трактування поняття інтенсивності насамперед пов'язана з тим, що ця категорія, не маючи власних формальних засобів вираження, послуговується засобами вираження інших лінгвістичних категорій і через це часто змішується з ними, а саме, з одного боку, з такими «об'єктивними» категоріями як кількість, якість, міра ознаки, градуальність, а з іншого, – з такими суб'єктивно-прагматичними категоріями як експресивність, емотивність, оцінність та образність» [154, с. 305].

У дослідженнях з проблем інтенсивності указується і на безпосередній зв'язок цієї категорії з явищем експресивності, оцінності, градуальності, гіперболізації тощо. Співвідношенню інтенсивності та експресивності (на матеріалі англійської мови з російськими паралелями) приділив свою увагу І. Туранський. Дослідник визначає «експресивність як якісну характеристику тексту, інтенсивність – як її кількісний вимір» [189, с. 15]. На думку О. Шейгал, «між інтенсивністю та експресивністю існують причиново-наслідкові відношення (інтенсивність не входить до експресивності, а зумовлює її)» [207, с. 13]. М. Лойко вважає, що це виявляється в тому, що, з погляду логіки, «інтенсивність є різновидом оцінки, оскільки оцінка може характеризуватися як у кількісному, так і в якісному аспекті»

[113, с. 10]. О. Вольф зазначає, що в більшості випадків емотивність як аспект оцінки є невіддільною від позначення властивостей об'єкта, ставлення суб'єкта до об'єкта і наголошує, що емотивність властива усім оцінним висловлюванням, оскільки відображає наявність у них суб'єкта [45]. В. Телія стверджує, що метафора є актуалізацією своєрідного образного уявлення, яке здійснюється на основі або «звичайних асоціацій», або «особистих тезаурусів». Співвідносність метафори з індивідуальним рівнем мовної спроможності власне пояснює роль у ній людського фактора та її орієнтацію на антропометричність [182, с. 185].

У цьому зв'язку С. Родіонова правомірно вказує на те, що «інтенсифікацію потрібно відрізнати від гіперболізації, що є навмисним перебільшенням, підсиленням експресивності, що надає висловлюванню емоційний характер. За своїми функціями це близькі явища, але інтенсифікація не містить того свідомого, явного, ірреального перебільшення, яке виявлене при гіперболізації» [154, с. 305].

Про взаємозв'язок інтенсивності та градуальності говорить Д. Ігнатенко: «і категорія інтенсивності, і категорія градуальності характеризують оцінку ступеня прояву певної ознаки, однак інтенсивність, яка послуговується тими ж одиницями, якими оперує категорія градуальності, є окремим її проявом, виражаючи інтенсифіковане значення в цілому. Тобто кількість, якість, їхній баланс, який виражається мірою, є об'єктивною сутністю, а їхнє сприйняття, оцінка є суб'єктивними. Таким чином, градуальність є властивістю позначуваного (предмета, явища, дії, процесу, стану та ін.) змінюватися кількісно, градуватися, а інтенсивність реалізує цю властивість за допомогою різних мовних засобів» [89, с. 87]. З цього приводу слушною є думка Ю. Ткаченко, яка зазначає, що «категорія градуальності дуже близька до категорії інтенсивності, проте не ідентична їй. Відмінність їх у тому, що категорія інтенсивності визначає ступінь вияву ознаки в лексеми, яку розглядають (інтенсифіковане значення), а категорія градуальності визначає місце лексеми на шкалі градації, тобто встановлює послідовність розміщення лексем у напрямку наростання або спадання міри вияву ознаки. Для категорії інтенсивності важливо зіставити слово зі значенням інтенсивності з умовною нормою» [185, с. 30].

Своєю чергою У. Рис подає таку дефініцію: «інтенсивність – це мовна категорія, складовими якої є емотивний і/або оцінний компоненти, що підсилюють, збільшують, напружують кваліфікативно-оцінну характеристику суб'єкта, предмета чи явища, яку репрезентують різнорівневі засоби вираження» [153].

Досліджуючи інтенсивність, більшість науковців дійшли висновку, що вона є вираженням підсилення ознаки і становить її кількісну характеристику (під ознакою мають на увазі ознаку ознаки, ознаку стану, дії). В усіх випадках мова йде про міру кількості, яка може бути представлена і лексично, і граматично. Отже, мовна категорія інтенсивності має узагальнений та всеохопний характер: вона може характеризувати дії, стани, ознаки, предмети і представлена в семантиці іменників, прикметників, дієслів, фразеологізмів та інших мовних одиниць. Категорія інтенсивності знаходить вияв на всіх мовних рівнях.

У граматиці інтенсивність ознаки представляє сферу імен. Інший аспект значення інтенсивності виражає дієслово, а позначувана ним дія має варіативний характер з погляду її сили, нечленованої кількості модифікуючись залежно від специфіки позначуваних явищ. Об'єктивне підґрунтя інтенсивності дії виявлене в її характері. Так, інтенсивність мовлення, і ширше – звучання, розгортається й оцінюється в основному за шкалою гучності; роботи – за шкалою докладання зусиль; руху – швидкості; часу перебігу дії – тривалості; почуттів – гостроти, глибини та ін.

Лінгвісти відзначають різноманіття засобів вираження категорії інтенсивності. Науковці досліджували різні частини мови, які виступають у ролі інтенсифікаторів, а саме: структурно-семантичні особливості інтенсифікаторів процесуальної ознаки відображені І. Удовенко [191], префіксація як словотвірний засіб створення градації досліджено Л. Марчук [116], фразеологічні одиниці із семантикою інтенсивності розглянуто Л. Дідун [67]; дієслівну вербалізацію градуальної семантики з'ясовано Ю. Ткаченко [185].

В українському мовознавстві поняття інтенсивності досі трактувалося у зв'язку з розглядом граматичної семантики родів дієслівної дії (І. Вихованець, А. Грищенко, А. Загнітко, В. Русанівський та ін.). Як окрему функціонально-

семантичну категорію дії розглядає інтенсивність О. Попенко (див.: [145]). Одні вчені розглядають її з позиції функціонально-семантичного поля (І. Вихованець), інші – визначають як поняттєву категорію, яка втілюється в лексико-граматичні категорії і виражається засобами різних рівнів мови (О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський) [23]. О. Бондарко визначає функціонально-семантичну категорію як «особливий тип мовної категорії», розкриває принцип її виявлення «від семантичних категорій до формальних засобів їх вираження» [28, с. 5].

Особливий інтерес викликає реалізація категорії інтенсивності дії в структурі дієслівної грами. Специфіка її репрезентації виявляється в тому, що кількісна характеристика закладена в семантиці українського дієслова як темпоральна ознака, що виявляє один із аспектів дієслівної квантитативності – нечленовану кількість та представлена як різновид семантики інтервалу.

Хоч українська граматична традиція дієслівну кількість (і членовану, і нечленовану) трактує через вид (пор.: «за допомогою категорії виду передається одна з найголовніших властивостей дієслова як частини мови – вираження динамічної ознаки дії в процесі її розгортання, становлення або як цілісного комплексу, повністю реалізованого чи спрямованого на повну реалізацію в процесі виконання» [181, с. 53]), уважаємо, що статичне результативне значення доконаного виду не виявляє безпосереднього впливу на реалізацію дієслівної квантитативності. Так, мовні засоби, які служать для вираження виду дієслова, нерідко є й виразниками інтенсивності (*горювати* – *нагорюватися* – достатність дії; *хвилюватися* – *розхвилюватися* – надмірність дії). Отже, ці категорії не перебувають між собою у відношенні семасіологічної залежності.

Категорія дієслівної квантитативності може бути належно представлена як кількісний аспект тривання дії, тобто як кількісно актуалізоване значення інтервалу. У структурі ж категорії дієслівної квантитативності інтенсивність, що актуалізує лише один аспект кількості – нечленовану кількість – постає як підкатегорія.

Незважаючи на низку праць, присвячених питанням дієслівної інтенсивності, все-таки спостерігаємо фрагментарність в опрацюванні граматичного рівня. Семантика інтенсивності контамінує з іншими значеннями інтервалу, зокрема

кратністю. Значення інтенсивності виступає як ситуативно зумовлене, орієнтоване на ускладнення базової ітеративної, тобто кратної, семантики дієслова. Функціонально-семантично значення інтенсивності дії зорієнтоване на предикатний (синтаксичний) рівень. Достатньо виразно інтенсивність позначена у дієсловах мультиплікативної та дистрибутивної дії. При цьому варто зазначити, що семантика інтенсивності і кратності послідовно виражена як формами доконаного, так і недоконаного виду: *підмочити* – *підмочувати*, *підстелити* – *підстелювати*, *наддерти* – *наддирати*, *притрусити* – *притрушувати*. З огляду на те, що семантика квантитативної початкової форми інтервалу вказує на повторюваність, тобто кратність дії (ітератив), базовою семою квантитативності є саме кратність. Інтенсивність є зовнішньою, ситуативною ознакою дії й виступає в семантиці предиката факультативно.

Таким чином, у граматиці категорія інтенсивності є структурним компонентом дієслівної категорії інтервалу та відображає різний вияв некротної кількості дії (див.: [17, с. 162-174]). Дієслівна квантитативність є компонентом значення тривання – інваріантної семантики морфологічного класу дієслів; вона має два різновиди: кратність та інтенсивність [там само, с. 41-145]. Саме такий підхід до трактування дієслівної інтенсивності та встановлення її семантичних різновидів, на нашу думку, є продуктивним у сучасній граматиці.

3.2 Типи значень інтенсивності дії

Як уже було зазначено, особливий інтерес викликає реалізація категорії інтенсивності дії в структурі дієслівної грами. Специфіка її репрезентації виявляється в тому, що дієслово, позначаючи дію, вказує на різний ступінь її вияву.

Квантитативність як вияв сили дії виражена інтенсивністю. Кількість дії контамінує в межах кратності та інтенсивності, наприклад, *семельфактиви крикнути*, *стукнути*, а також *сіпонути*, *стуконути* іманентно наповнені ознакою адекватної інтенсивності (сили) дії, тобто синкретично поєднані із достатністю. Науковці розглядали питання інтенсивності дії, визначаючи ступені її вияву та належні їм ті чи ті виразники. Зокрема О. Потебня вважав, що «формування

ступенів тривалості треба уявляти як складний процес розвитку абстрактних понять про дію» [147].

Ще у філологічних спостереженнях Г. Павського було виділено як видові значення три ступені кількісної і якісної видозміни того самого дієслова (перший, середній та останній: *прочитать, почитывать, читывать*). У подальшому ця концепція була уточнена К. Аксаковим, М. Некрасовим, проте й дотепер викликає дискусії багатьох учених. Насамперед спостерігається розбіжність у трактуванні кількісних і якісних ознак дії. Зокрема поняття ступеня кваліфікувалося як поєднання кількісно-часових і просторових ознак дії (Г. Павський) або як поєднання кількісно-часових і якісно-часових ознак (К. Аксаков), якісно-часових ознак і сили, й енергії дії (М. Некрасов) [134, с. 6].

Щодо ступенів вияву інтенсивності відомі й інші міркування. Наприклад, на думку О. Полянського, у свідомості носіїв мови (вчений досліджував категорію інтенсивності ознаки на матеріалі російської мови), «існує система мір, яку мовець підсвідомо накладає (проекує) на ознаку і виявляє її відповідність або невідповідність «нормі». Науковець зазначає, що „надлишкова міра вказує на те, що ознака більша за «норму», а недостатня – на те, що ознака менша за «норму» [143, с. 7]. Л. Марчук серед безвідносних ступенів вияву ознаки виділяє високий, середній і низький; розрізняє три бінарні опозиції: високий (великий) – низький (малий) ступені, повний – неповний; достатній – недостатній [116, с.14]; С. Родіонова виділила такі види кількісної характеристики ознаки: точно виміряна величина, порівняна величина, достатня або надмірна величина, гранично можлива величина та істотна величина [154]. Ю. Ткаченко у своїй дисертаційній праці розглядає низький, достатній, середньо-високий, високий та найвищий ступінь вияву ознаки дії [185]. Підходи до кваліфікації ознаки дії дають можливість сформулювати і градацію сили дії.

У цьому зв'язку В. Барчук обґрунтовано виділяє такі ступені вияву інтенсивності дії:

-недостатність дії: *недописати, недосолити, недопити, недочитати, недоробити* і под.;

-помірність дії: *підбілити, притрусити, надломити*, а також *підбілювати, притрушувати, надломлювати*. Помірність дії виражена меншою за норму (норма достатність) кількістю дії. Сюди ж належать *поспівати, пожуритися*;

-достатність дії: *находитися, наспіватися*, а також *проспівати, пробайдикувати* (тобто синкретичні: інтенсивність + лімітність). Лімітні дії, що дослідники відносять до суто фазових, фактично складають перехідну групу між акціонально-кількісними та кількісно-акціональними;

-надмірність дії: *пересушити, перебрати, перемастити*, а також *розбалакатися, розходитися* [17, с. 140-141].

В українському мовознавстві є традиція визначати найнижчий рівень інтенсивності недостатнім [44, с. 239]. Проте, на думку В. Барчука, «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах: *присолити, підкосити, надсипати, надщербити* (префікси *під-, над-, при-*); при збільшенні інтенсивності дії її мети не буде досягнуто. Об'єктивно цей рівень інтенсивності дії визначаємо як помірний: «*Я послухався, підмалював Йосифові вуха й подався з портретом додому*» (Р. Іваничук) – дія помірна, однак з погляду суб'єкта достатня для реалізації мети» [17].

Помірна дія може набувати ознак мультиплікативності та часової (хронологічної) дистрибутивності: *покрикувати* (невелику кількість разів, але час від часу, циклічно), *похмикувати, погрюкувати* і под. Ознака дистрибутивності, оскільки лише оперта на семантику інтервалу і є похідною, додатковою в характеристиці дії, виявляє себе в усіх різновидах інтервалу (крім, звісно, семельфактива): *позацвітати, повідцвітати* (фазово-дистрибутивне значення); *поспівувати, переспівати, попереспівувати, поперепиватися* (квантитативно-дистрибутивне значення).

На нашу думку, запропонована типологія різновидів інтенсивності дії дає змогу об'єктивно та послідовно здійснити опис форм, засобів та способів вираження квантитативної семантики дієслова. Важливо урахувати і таку особливість квантифікації сили дії: якщо ад'єктиви виражають градацію у ступенях порівняння

чи у формах безвідносної міри ознаки більшого вияву за норму (початкову форму), то дієслівна сила дії представлена грамемами, що виражають меншу за норму інтенсивність дії (недостатність), співвідносну із нормою (помірність) та більшу за звичайний вияв сили дії (достатність і надмірність). Отже, квантитативність дії репрезентує ширший спектр та більшу варіантність форм і значень інтенсивності дії. Систему типологічних різновидів інтенсивності дії показано на рис. 7.

3.3 Способи і засоби вираження інтенсивності дії

Продуктивними способами вираження граматичного значення інтервалу в українській мові є синтетичний та аналітичний. Кількісний компонент дієвості, виражений як інтенсивність дії, має чотири різновиди: недостатню, помірну, достатню та надмірну дії.

В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії, до яких належать спеціалізовані синтетичні засоби, зокрема префікси, суфікси, постфікси, аналітичні – конкретизатори із різним рівнем експлікації «сили дії», а також семантико-синтаксична структура речення, ядром якої є дієслівний предикат зі значенням інтенсивності дії.

Категорія інтенсивності у реченнях виражається експліцитно (через конкретизатори-інтенсифікатори) або ж імпліцитно (через інтенсифікати). Під мовними засобами вираження категорії інтенсивності, конкретизаторами-інтенсифікаторами, ми розуміємо частково чи повністю десемантизовані слова, які служать для вираження різного вияву ступеня інтенсивності дії, позначених початковим дієсловом (із немаркованим значенням інтенсивності). Інтенсифікати – слова, які імпліцитно містять у своєму значенні сему інтенсивності. Варто зазначити, що контекст відіграє важливу роль у вираженні значення інтенсивності дії, адже в одному контексті певні мовні засоби можуть мати функцію інтенсифікації дії, а в іншому – ні.

Як відомо, дієслівні префікси характеризуються виконанням певних функцій, які зумовлюються особливостями та значенням цих морфем, а також історією закріплення його домінантної функції під час використання. Дієслівний префікс

додає до дієслова семантичний відтінок (часовий, кількісний або просторовий), тому поряд із словотвірною-структурною і граматичною префікс виконує функцію семантичного диференціатора. Щодо неї О. Соколов зауважив: «Префікси, які виступають семантичними диференціаторами стосовно до окремих складників дієслівної семантики, є або лексично неінформативними (слабоінформативними), або лексично інформативними» [176, с. 101].

На нашу думку, твердження О. Соколова, що інформативний префікс не лише інтегрує дієслівну основу, але й має певний склад лексичних поширювачів, тобто своєрідне синтаксичне оточення [176, с. 109], – вагомий аргумент у характеристиці префікса як засобу впливу на семантику твірної лексеми.

Як зауважують дослідники, префіксальні дієслівні основи поділяються на основи з просторовим, кількісним, темпоральним та об'єктним значеннями, причому кожна з груп основ характеризується обов'язковою паралельною вживаністю ряду префіксів [174].

Інтенсивність, як правило, виражена не «чисто», а в контамінації з іншими інтервальними значеннями. Так, префікс *пере-* може вказувати на завершальність (*перешуміти*), повторне виконання дії (мультиплікатив) (*переадресувати*), дистрибутивність (*передивлятися*), інтенсивність (надмірність дії) (*пересолити*). У деяких формах значення інтенсива невіддільне від значення кратності: *поспівувати*, *наспівувати*, *приспівувати*, *підспівувати* – мультиплікативність та помірний інтенсив.

На синтетичному рівні недостатній ступінь вияву дії універсально репрезентує подвійний префікс *недо-*. Дієслова, у складі яких є морфема *недо-*, вважають одними з найпродуктивніших експлікаторів сили дії, такими, що є спеціалізованими для вираження недостатньої семантики інтенсивності дії. Для них контекст суттєвої ролі не відіграє, ці одиниці зберігають семантику недостатності поза мовним оточенням.

Засобами вираження помірної інтенсивності дії є префікси *по-*, *при-*, *над-*, *під-*; суфікси *-ува-* (*-юва-*). Продуктивним є префікс *по-*; дещо рідше вживаються дієслова з префіксами *при-*, *під-*, *над-*, для однозначного виявлення семантики помірності дії переважно потрібен контекст.

Продуктивними засобами вираження достатньої інтенсивності дії є префікси. До спеціалізованих належать префікси *на-* та *ви-*, оскільки можуть виражати достатню інтенсивність самотійно. Частотним, але не облігаторним є використання разом із префіксом *на-* постфікса *-ся* (*-сь*). Префікси *об-*, *роз-*, *до-* є поліфункціональними, інтервальну семантику достатності самотійно не експлікують, здебільшого вживаються разом із конкретизаторами.

Спеціалізованими засобами вираження надмірної інтенсивності є подвійні префікси та префікси *пере-*, *роз-*, *об-*. Через неможливість префіксації семельфактивних предикатів синтетичне вираження надмірної інтенсивності диференціює суфікс *-ну-* (*-ону-*). Вживання конкретизаторів здебільшого є факультативним, оскільки семантика надмірності виявляється у значеннєвій структурі дієслова, зокрема у префіксах, реалізується у самому дієслові. Зауважимо, що семантичний відтінок надмірності не типовий для дієслів із префіксами *про-*, *за-*, *по-*, тому їх зараховуємо до неспеціалізованих.

Аналітичні засоби вираження інтенсива – це напівграматикалізовані адвербіальні словоформи із подвійною функцією: формотворення і поширення дієслова-присудка.

Щодо морфологічного вираження конкретизатори ділимо на прислівникові (адвербіальні), що прилягають до дієслова-предиката, та іменні (субстантивні) – однослівні чи словосполучення, які у ролі об'єкта керовані дієсловом-предикатом чи пов'язані зв'язком координації у суб'єктній позиції.

Адвербіальні конкретизатори є найчастіше власне прислівниками способу чи міри, що об'єктивно орієнтує дієслово-предикат на вираження квантитативної семантики. С. Родіонова відносить інтенсифікатори типу *дуже*, *неймовірно* як експліцитні чинники квантитативності до лексичних засобів, характеризуючи інтенсивність як семантичну категорію (див.: [154]). Ймовірно, під час аналізу інтенсивності в загальномовному обсязі така диференціація виправдана, однак характеризуючи інтенсивність як граматичне значення дієслівного інтервалу, встановлюємо граматичні засоби формальної репрезентації, серед яких конкретизатори є елементами аналітичної сфери граматики.

За іншого підходу, прислівники-конкретизатори відносять до синтаксичних засобів, оскільки ці слова виступають у ролі обставинних поширювачів (див.: [166, с. 13]). Однак на графемному рівні форми *начитатися* і *читати досхочу* тотожні та відрізняються тільки способом експлікації граматичного значення. Л. Марчук визначає прислівники міри і ступеня як «сигналізатори різного ступеня величини ознаки», ділячи на сигналізатори низького, середнього або достатнього, високого та граничного ступеня величини ознаки [116, с. 18].

Аналітична форма недостатньої дії утворюється шляхом поєднання предиката з прислівниками міри і ступеня. Серед адвербіальних конкретизаторів розрізняємо ті, що функціонально активні (*ледве, ледь, злегка*), і ті, що виявляють меншу продуктивність (*мало, небагато, насилу*). Заперечна форма є також однією з форм вияву недостатності дії.

У ролі конкретизаторів на позначення помірної дії вживаються прислівники міри і ступеня *трохи, помалу, поволі*, які є продуктивними в аналізованому матеріалі.

Серед аналітичних засобів вираження достатньої дії виокремлюємо конкретизатори адвербіальні зі значенням способу та міри та субстантивні в об'єктній чи суб'єктній функції, які за будовою бувають однослівними та словосполученнями, що виступають як семантично неподільні структури, до складу яких входять означальні графеми квантитативної семантики (наприклад, *увесь, цілий*). Частки як морфологічні аналітичні форми узагальненої семантики є додатковими засобами та кваліфікуються як граматичні індекси. На синтаксичному рівні вираження достатності дії також може бути досягнуто за допомогою повторів слів та метафори.

Надмірний вияв дії реалізується через прислівники міри і ступеня *дуже, зовсім, безмірно*. Функцію конкретизаторів надмірності виконують іменні адверби (*над життя, усією душею, до очманіння*). Частки як аналітичні синтаксичні морфеми виконують функцію конкретизатора. Доповнюють групу засобів компаративні конструкції.

Таким чином, завдяки значній кількості суфіксів та валентно варіантній потенції префіксів українські дієслова є продуктивними щодо актуалізації якісного чи кількісного складника акціональності дієслова в різних модифікаціях семантики інтервалу. Водночас функціонально-семантичне значення інтенсивності дії зорієнтоване і на синтаксичний рівень, оскільки його експлікацію синтетичні засоби повністю не забезпечують. Значення інтервалу інтенсивності дії можуть увиразнювати аналітичні засоби або контекст.

3.4 Недостатня інтенсивність дії

Інтенсивність – ключова ознака дієслівної дії. Квантитативна семантика інтенсивності корелює із квантитативною семантикою кратності. Інтенсивність – кількісна ознака, що характеризує дію з погляду повноти її здійснення та виявлена як нечленована кількість дії.

Недостатність дії – це один із різновидів інтенсивності дії, дієслівна форма якого вказує на дію, зорієнтовану на недостатнє, неповне виконання та є малочисельною в структурі інтенсивної семантики інтервалу.

Форми недостатньої інтенсивності дієслівної дії репрезентують синтетичний та аналітичний способи репрезентації граматичного значення.

Недостатність дії виражена як відсутність звичайної міри дії порівняно із умовною нормою, квантитативністю дії, меншою, ніж потрібно, згідно з певними вимогами, нормами, що необхідна для повної її реалізації): *недорахувати* – *недораховувати* і под.

3.4.1 Префікс *недо-* як основний засобів вираження недостатності дії

Визначення типологічного різновиду недостатності дії та, відповідно, синтетичного засобів її творення, на наш погляд, є дискусійним. К. Городенська зазначає, що «значення недостатньої інтенсивності або неповного вияву дії утворюється за допомогою префіксів *під-*, *при-* та *над-* переважно від дієслів конкретно фізичної дії: *підсипати*, *притерти*, *надломити*» [44, с. 239].

В. Русанівський указує, що «значення недостатньої інтенсивності виражають префікси *на-*, *під-*, *при-* разом із суфіксом *-ува-* [157, с. 241-242]. Проте, на думку В. Барчука «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах» [17, с. 169].

Отже, значення недостатності дії об'єктивно має виражати її найменшу інтенсивність та експлікувати як таку, що реалізована частково, тобто з погляду мовця мала б мати більш інтенсивний вияв. Наприклад, у дієсловах *підтримувати*, *притримувати* виражено дію, для здійснення якої невеликої, тобто помірної інтенсивності достатньо; більша інтенсивність є зайвою та перешкоджає здійсненню дії. Тож у цих дієсловах визначати недостатність дії некоректно.

Недостатню інтенсивність універсально виражає подвійний префікс *недо-*, який надає дієсловам значення неповної дії [17, с. 170], наприклад, дієслово *недоїдати* означає 'погано харчуватися, систематично не наїдатися' [173, с. 333]: «Для кого ж я побиваюся? Хліба **недоїдаю**, ночей **недосипляю**?.. все ж для вас... для сім'ї» (П. Мирний).

Ядерна сема, що об'єднує дієслова цієї групи, – це 'менше, ніж звичайно потрібно'. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як неповна з погляду типової реалізації, послаблена, ледве здійснена чи здійснювана. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

За результатами аналізу, кількісно найменшу групу становлять квантитативні дієслова із семантикою 'недостатності дії', тому ми не класифікували їх у підгрупи з однаковими або дуже близькими семантичними ознаками.

1) дієслова, що позначають фізичну дію: «*Великі втрати маємо. Пудів по шість, а то й по сім **недобираємо** з кожної десятини!*» (Л. Юхвід); «*Не всі витримували муку. Коли б старшина не зупинив їх.., то, напевно, зараз вони **недорахувались** би з-поміж себе багатьох*» (О. Гончар); «*Натякала [свекруха] на якусь сотню рублів, що з мандрами сина **недолічилися** старі*» (П. Мирний); «*Люди мовчки, як гриби в траві, прислухалися до Хворостенкових вивержень і не могли второпати, чого вони **недовиконали***» (М. Стельмах);

2) дієслова, що вказують на поведінку: *«Купив [дядько] пуд борошна і спочатку подумав: обманув його купець – **недоважив**»* (М. Стельмах); *«Хіба ми не знаємо, як ви **недодаєте** грошей, годуєте нас собачим м'ясом або здохлятиною та пацюками?»* (І. Нечуй-Левицький); *«Ще раз поміряв кронами і, вже впевнений, що **недоміряв** собі, почав орати далі, хоч його і відмовляла жінка»* (М. Стельмах);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«Часом думаю, що занадто замовчувати і **недоговорювати** те, що можна зовсім просто і щиро сказати, теж не слід»* (Л. Українка);

4) дієслова, що позначають фізичний стан суб'єкта: *«Цілий вік отак жилося; Все життя **недосипав** [батрак]: Кожен рік його волосся Сивиною обсипав»* (Ю. Гойда); *«Взимку Микулі з Вістою довелося дуже важко. Вони **недоїдали, голодували**»* (С. Скляренко); *«Вона була вже не молода, біля шістдесяти років жінка – очі вже **недомагали**»* (М. Коцюбинський).

5) дієслова, що позначають емоційний стан суб'єкта: *«Меншої дочки генеральша **недолюблювала**»* (П. Мирний);

6) дієслова, що позначають зовнішній вигляд суб'єкта: *«– Ти вже й справді став старий та ще й **недобачаєш**»* (І. Нечуй-Левицький);

7) дієслова, які позначають зміни в навколишньому середовищі: *«**Недовесніло. Будні байдужі кочують**»* (О. Слоньовська).

Менш численну групу утворюють дієслова із префіксом *недо-* та постфіксом *-ся (-сь)*, з-поміж яких найбільшу продуктивність демонструють дієслова конкретної фізичної дії: *«Але, по правді кажучи, бувало й **недоїється**, а все відложилось якусь там часточку за про слабість та старість...»* (І. Франко); *«Щоранку **недораховувалися** полковники по кільканадцять козаків»* (З. Тулуб).

Увиразнюють недостатність дії кілька формально тотожних грамам із відповідними афіксами. Такий прийом у рази посилює значення інтенсивності дії, а також інтенсивну тональність висловлення загалом: *«От вона поневіряється із своїм старим в убогій хатині, **недоїдає** й **недосипає**»* (І. Нечуй-Левицький); *«Купець той багато неправди робив: мірявши – **недомірював**, важивши – **недоважував**, дурих людей...»* (Г. Григоренко).

Оскільки категорія інтервалу об'єднує дієслівний клас, то недостатню інтенсивність виражають відповідні дієприслівники та дієприкметники: *«День і ніч Антон і Катерина **недосипаючи** та **недоїдаючи**, мов пекельні, товклися на своєму шматку поля»* (С. Чорнобривець); *«Але, розриваючи купу, жандарм побачив, що під старим циганом не було вже невиправленої кінської шкіри, на котрій він спав: **недогризені** кусники тої шкіри найшлися...»* (І. Франко); *«ані батька, ані матері, ані жадного з **недорізаних** братів він ніколи вже в житті не бачив і не чув...»* (І. Франко); *«Співи, колись **недоспівані**, знову прокидалися в природі, хвилювали Шуру»* (О. Гончар); *«Збившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клаті **недокошеної** пшениці»* (С. Васильченко); *«При місяці білів холодний попільць,.. либонь отой, хто сей вогонь палив, **недопаливши**, кинув і залив»* (Л. Українка).

Отже, значення недостатнього вияву дії універсально репрезентує подвійний префікс *недо-*. Його функція полягає в оцінці вияву дії відповідно до норми. Дієслова, у складі яких є морфема *недо-*, вважаються одними з найпродуктивніших експлікаторів, такими, що є спеціалізованими для вираження недостатності дії. Для них контекст суттєвої ролі не відіграє, ці одиниці зберігають семантику недостатності поза мовним оточенням.

3.4.2 Синтаксичні засоби вираження недостатності дії

Українське дієслово багате не лише на різноманітні морфологічні форми і категорії, а й на синтагматичні зв'язки. Здатність творити аналітичні сполуки дозволяє дієслову виражати недостатній вияв інтенсивної дії на синтаксичному рівні. До таких сполук належать як власне аналітичні із граматикалізованими компонентами (із грамемною функцією), так і ті придієслівні компоненти, які зберігають синтаксичну спроможність, тобто є припредикатними поширювачами. Їх об'єднуємо разом як синтаксичні засоби експлікації недостатності дії. Різноманітні форми конкретизаторів є основними засобами для вираження недостатності дії при префіксальних та безпрефіксних дієсловах.

Недостатній ступінь вияву інтенсивності дії представлений доволі широким рядом конкретизаторів. Л. Марчук до них відносить прислівники *«злегка, ледь-ледь, небагато, насили, декілька, мало, майже, зовсім (не)»* [116]. Л. Дідун додає слова *«дещо, заледве, ледве, не дуже, не надто, тільки та ін* [67]. Засобами недостатньої інтенсивності дії В. Барчук вважає «аналітичні форми із часткою-префіксом *не* та будь-якими інтервальними префіксами (окрім *на-*): *не добігти, не відлюбити* і под.: *«Я тебе не відлюбив, не випив, навіть ти казала – недопив»* (В. Стус)» [17, с. 170].

Залучення конкретизаторів увиразнює реалізацію значень недостатності дії. Продуктивну групу засобів вираження недостатньої дії становлять прислівники міри і ступеня. Функціонально-активним конкретизатором є прислівник *ледве*. За СУМ *ледве*: '1.3 великими зусиллями, з трудом; насили; 2.Майже непомітно або нечутно; слабо' [173, Т.4 с. 468]. Конкретизатор *ледве*, займаючи переважно препозицію щодо предиката, увиразнює значення дієслів різних семантико-граматичних груп: *«А із Криму чоловік Ледве ноги доволік. Воли поздихали, Вози поламались»* (Т. Шевченко); *«— Сідайте, дочки, — ледве шелестіли старі Демидові вуста»* (О. Довженко); *«Череп'яний каганчик... ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота»* (П. Мирний); *«— І справді, чудна та Польща, — промовив п. Мойсей, — сама лежить зв'язана, скручена, ледве дише, а ще такі простягає руки, щоб щось наше загарбати собі»* (І. Нечуй-Левицький); *«...люди ледве тягнули з роботи»* (І. Франко); *«Через місток ледве чимчикують дві літні жінки...»* (А. Крижанівський); *«Ледве Валя закінчила перев'язувати Миронові ноги, дві баби скромно зайшли в хату»* (О. Копиленко); *«Поїхав я в ліс — ледве дотяг ті дрова — не коня дали, жеребну дали»* (Ю. Збанацький).

Словоформа *ледь* передає значення прислівника *ледве*, однак виступає з більшим ступенем виразності: *«Від Дніпра ледь повівав теплий низовий вітер»* (С. Скляренко); *«Ледь облетів з нього [жита] ніжно-золотий пил цвітіння, і колос уже тужавіє й дзвенить налитим зерном, похитуючись на гнучкому стеблі»* (І. Микитенко).

В інтенсифікації кількісної дії можливі повтори конкретизаторів-інтенсифікаторів з метою підсилення недостатнього ступеня вияву дії, названого

дієсловом: «Насовувалась на землю вечірня мла, і в пітьмі тій ледве-ледве було запримітити, як одномірно **колихалися** списи й шапки» (М. Старицький); «Вітерець заснув, і гілочки по садкам [садках], дрімаючи, ледве-ледве **колишуться**» (Г. Квітка-Основ'яненко); «**Припорошило** ледве-ледве-ледь» (О. Слоньовська); «Ледь-ледь вітер **повіє**» (М. Черемшина); «Плине білий човник, вітер ледве **дише**, Ледве **повіває**» (Л. Українка).

Спорадично функцію недостатньої сили дії виконують прислівники *мало*, *небагато*, конкретизуючи значення дієслів емоційного стану та руху. За СУМ *мало*: 'недостатньо, менше, ніж треба' [173, Т.4, с. 608]: «[Любов:] Ти мало **любиш**, ти **мушиш**, **мушиш**...умерти і я мушу тебе любити, бо я твоя, твоя!» (Л. Українка); «Я так мало, небагато **Благав** у Бога» (Т. Шевченко); «Небагато **пройшли** вони селом, як почули позад себе кінський тупіт» (М. Стельмах).

Модальний прислівник *майже* використовується в значенні 'так, що трохи не вистачає до чого-небудь' [173, Т.4, с. 598]: «Робота вже майже **доходить** кінця, коли Орфей раптом перестав грати» (Л. Українка).

Заперечне значення є однією з форм недостатнього вияву дії. Зрідка трапляється випадки, коли лексичний повтор дієслівних форм репрезентує достатній ступінь вияву дії, однак предикатна структура вказує на недостатність дії (*не налюбилалась* = *недолюбила*): «**Люблю, люблю, люблю**, не налюбилалась. Ані полів, ні гір, ні рік, ні міст...» (О. Слоньовська). Заперечну форму дієслова із префіксом *на-* формально можна віднести до одного з варіантів вираження достатньої інтенсивності дії (див.: [17, с. 170]). Однак можна вважати, що заперечна частка *не* при предикативі, вираженому дієсловом достатньої інтенсивності дії (наприклад, *наговоритися*), трансформує його значення достатності, а предикатна структура презентує недостатність дії: «—Горпино, серце, зажди на хвиличку! Ми ще й **не наговорилися**...» (І. Франко) (*не наговорились* = *недоговорили*). Це свідчить про об'єктивність виокремлення в структурі дієслівної інтенсивності внутрішніх бінарних опозицій достатність / недостатність, помірність / надмірність.

Кількісне значення накладається на заперечення і, в цьому випадку, послаблює ступінь вияву сили дії: «**Не роздивитися** до кінця, **не розгледіти**

повністю. Катря аж лицем притулилась до скла, щоб розглянути, а може, й пізнати...» (А. Головка); «Обов'язок вдячності так був глибоко вкорінений в наших рицарських предків, що й Тугар Вовк **не міг** від нього **виламатися**» (Іван Франко); «Олекса довго **не міг витолкувати** старому, що, властиво, не по гроші йшов сюди» (Г. Хоткевич).

Таким чином, аналітична форма недостатності дії утворюється шляхом поєднання предиката з прислівниками типу *ледве, ледь, злегка, мало, небагато, насилу, майже*. Серед адвербіальних конкретизаторів розрізняємо ті, що функціонально активні (*ледве, ледь, злегка*), і ті, що виявляють меншу продуктивність (*мало, небагато, насилу, майже*). Заперечна значення є однією із сторін недостатньої інтенсивності. Конкретизатори-інтенсифікатори, виконуючи своє пряме призначення, природно інтенсифікують кількісну семантику грамеми, з якою поєднуються.

3.5 Достатня інтенсивність дії

Достатність дії – базова ознака її інтенсивності, оскільки ця інтервальна форма дієслова вказує на дію, зорієнтовану на повну її реалізацію та є найчастотнішою в структурі інтенсивної семантики інтервалу.

Форми достатньої інтенсивності дієслівної дії репрезентують синтетичний та аналітичний способи репрезентації граматичного значення.

Достатність дії виражена відповідною із умовною нормою квантитативністю (кількістю дії, що необхідна і достатня для реалізації її змісту): *наговоритися* – *наговорюватися* і т.д.

3.5.1 Морфологічні показники вираження достатності дії

Достатню інтенсивність репрезентують дієслівні префікси, серед яких виокремлюємо спеціалізовані, які є самодостатнім засобом репрезентації значення достатньої інтенсивності, та неспеціалізовані, які виявляють семантику інтенсивності синкретично, тобто водночас указують і на інші семантичні різновиди інтервалу, є поліфункціональними.

Ядерна сема, що об'єднує дієслова цієї групи, – це 'достатність, близька до вичерпності'. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як протяжна, досхочу.

Як було зазначено, у формуванні семантичної підкатегорії інтенсивності дії беруть активну участь морфеми. В. Русанівський зазначає, що префікс *на-* виступає показником лексико-граматичного розряду інтенсивності дії, зокрема вказує на достатність інтенсивно виконуваної дії [157, с. 268-273]. На думку С. Соколової «префікс *на-* у префіксальних дієсловах виділяє результативне значення з відтінком інтенсивності» [178, с. 221]. Своєю чергою В. Барчук зазначає, що «найпродуктивнішим та семантично прозорим засобом вираження достатності дії є префікс *на-*» [17, с. 170].

Якщо префікс *на-* вживається разом із постфіксом *-ся (-сь)*, зворотна форма дієслова дає можливість виразити достатню інтенсивність дії як реалізацію інтенції суб'єкта чи оцінку дії наратором. На думку В. Русанівського, таке поєднання дієслівних морфем вказує на інтенсивно виконувану дію [157, с. 233]. Наприклад: «Сьогодні, *на моє щастя, нічну службу має Спориш, а він як **набалакається** звечора, то потім дріматиме всю ніч*» (І. Франко); «Молодші (молдувани) ***нахвалялися** не пустити ворогів на виноградники, перестріляти з рушниць*» (М. Коцюбинський).

Виявлено, що префікс *на-* репрезентує сему достатності дії – інтенсивність, що вказує на повну її реалізацію. Нами виявлено такі семантичні особливості дієслів із вказаним префіксом.

I. Підгрупа «**конкретні дії процеси**» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну суб'єкта / об'єкта: «Тож ***напився й нажерся** отой упир І підхмелену дівку звалив у січку, Й за той час, поки в замку тривав турнір, Свині з'їли обох! (Страшна смерть без свічки!)*» (О. Слоньовська); «Вже так ***найвся** солодких груш, що може тиждень нічого не брати в рот*» (В. Шевчук); «Батько наділи нову шапку, ***наглянсували** свою медаль і мерцій з хати*» (Л. Юхвид);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни суб'єкта / об'єкта: *«Надивилась я на Прісю за ті два тижні влітку. У неї тільки кавалери в голові»* (А. Головка); *«Ольгу Юліанівну попросила [Леся] прийти одразу ж, як тільки насидишся та нагостюється»* (М. Олійник); *«— Смійтеся, смійтеся з матері, а мати тепер натанцюється, поки ще й весілля настане»* (І. Нечуй-Левицький);

3) дієслова, що означають розумову діяльність: *«[Текля:] Вже вволю начиталися і написалися?»* (М. Кропивницький); *«Міг [Йоганес, пасучи кози] досхочу начитуватися, бо вдома забирали йому книжки і пхали лише шкільні»* (О. Кобилянська);

4) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«—Що вам скажу, Паютко... Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда»* (М. Матіос); *«—Чи підемо, дівчата, до Супруненка колядувати, чи минемо?... — Та ж, кажуть, його Хведора причарувала, — плеще Ївга. — Чого не накажуть»* (П. Мирний); *«— Може, де переборщу, а де не дотну, може, такого набазікаю, що і в шапку не забрати.. — дарма!»* (М. Вовчок);

5) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: *«А чи чула вона, що Олександра нахваляється вигнати її з Гнатової хати?»* (М. Коцюбинський); *«Настогиднув ти мені. Ох, і настогиднув»* (І. Цюпа); *«Як вже бачила, що збився парубок з пантелику, то в живі очі насміхалася з нього!»* (І. Вільде).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *«Ой, бо то й натернівся він усякого лиха, відколи померли його родичі на холеру...»* (І. Франко); *«Не нажились — намучились»* (О. Слоньовська); *«І ми наслужились, назвались біди! Мами повмирали...»* (І. Франко); *«Натомились руки, находились ноги, До землі приляжеш — сон хороший сниться...»* (М. Стельмах);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: *«Ех, що ми ту вже й наговорилися, й наплакали! Боже могутний! А твої братті!...»* (І. Франко);

«**Наспівалися** дружки й світилки, **наплакалась** молода» (М. Стельмах); «— Остап мовчить. Він натовився й **настрашився**» (Ю. Яновський);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «— Говори! — наказує дід, і Максим бачить, що на його шії **набухають** грубі, покривлені жили» (М. Стельмах); «Від тривалого похнюплення Іванові вже **наболіли** шийні м'язи» (М. Рудь); «Зараз після обіду **нарядилася** Христя в стару одежину, замісила глини й почала шпарувати» (П. Мирний);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «**Нашттовхали** й мені боки оті бузувіри та п'янюги» (І. Нечуй-Левицький); «Я **напсував** багато паперу, пишучи драми, поезії, перекладаючи всяку всячину» (І. Франко); «Добра Таки чимало **натворили**, Чимало люду оголили Оці сатрати-ундіра» (Т. Шевченко); «Як вихор, налетів [Наливайко], ганебно мні [мені] щокую шашки боки й спину **нашмагав**» (І. Ле);

5) емоційно-моральний вплив: «**Насмішив** [Радюк] старих своїми веселими оповідями і причарував серце молодії чорними очима й веселою розмовою» (І. Нечуй-Левицький); «Його загадкові слова **настрашили** нас так, що ми не знали, що й думати» (І. Вільде);

6) дієслова, що характеризують стан суб'єкта як неможливість, недопустимість його продовження: «**Набулися** ми — все! Прагнуть душі приручені в клітку» (О. Слоньовська); «Чи ще ж то ви мало **наслужились** Москві і ляхові? Чи ще ж то ви мло **наточились** Братерської крові?» (І. Франко); «Я **набулась** у світі між людьми...» (О. Слоньовська); «**Нап'юсь** води з джерельної криниці, **Надихаюсь** зацвіттям молодим...» (В. Крищенко); «Годі нам, **накупалися!** Одягайся, ідем!» (О. Слоньовська).

III. Підгрупу «переміщення у просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «— Утомилась, сердешна! Одно те, що **набігалася**, я тут поралася. Іди ж лягай спати» (Г. Квітка-Основ'яненко); «**Находивсь** я по білому світу. Бачив багате і бідне життя» (О. Довженко);

2) рух, зміна положення в просторі: *«Там коло льоху Базар люду **насходилося** Та й панства не трохи»* (Т. Шевченко); *«Тисячі **назганяли** [інтервеннти] і старих, і жінок, і дітей - набили людьми повні амбари, ті самі амбари, з яких перед цим повимітали хліб»* (О. Гончар).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)».

Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: *«Теплий відпар свіжої ріллі **насихчував** повітря»* (Я. Качура); *«Забриніли в веснянім повітрі мухи та **набубнявіли** на деревах бруньки, готуючись зеленим листям замаїти гаї та діброви...»* (М. Коцюбинський).

Дієслова із префіксом *на-* на зразок *наробити, насолити, наквасити, намножити* і под., а також із префіксом *до-* і постфіксом *-ся* відносять до результативних [44, с. 241], однак семантика цілісно-результативної дії тільки контамінує у різних квантитативних формах; у наведених дієсловах більш обґрунтовано виділяти значення достатньої інтенсивності: *«...інший **хвалиться**, що вчора з полукіпка пшениці **намолотив** п'ять чверток...»* (І. Франко); *«Якось я **вспокоїла** її, **положила** на постіль, **розговорюю**, **балакаю**, а тут у мене в голові **починають** якісь **нитки** **нав'язуватися**, **починає** **робитися** ясно...»* (І. Франко).

Префікс *ви-*, з одного боку, відносять до екплікаторів достатньої інтенсивності із дієсловами руху [44, с. 239], з іншого, – кваліфікують як неспеціалізований через необхідність залучення контексту для встановлення дієслівного значення достатньої інтенсивності [17, с. 171]. Так, К. Городенська зазначає, що в українській мові префікс *ви-* має чітко виражене значення всеохопності з відтінком інтенсивності, називаючи ретельність дії «якісно-оцінним» значенням, яке реалізується за допомогою префікса *ви-* [22, с. 128]. С. Соколова зауважує, що «значення результативної інтенсивності притаманно префіксу *ви-* і може бути пов'язано з просторовим значенням поширення на певну поверхню та зі значенням виконання дії протягом певного часу, на який вказує відповідний поширювач» [178, с. 202].

Префікс *ви-* реалізує сему достатності дії – інтенсивність, що вказує на повну її реалізацію. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «конкретні дії процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: *«Гляньте лишень на єго мундир! Се він сам собі таке **викравцював!**»* (І. Франко); *«Усі ретельно **вишкребли** миски»* (В. Барка);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: *„Матронка не могла би сказати, чому вона спочатку так довго розглядала жінку, яка **вицілювала** образ...”* (М. Матіос); *«Пани, забувши шляхетський гонор, несамовито **витанцювали** бадьорий мужицький танець»* (П. Наніїв);

3) дієслова, що означають розумову діяльність: *«Монтаг.. виробив з пальців обох рук таку постать, що на білій стіні вийшов старий німець, – як **витовмачив** він»* (І. Нечуй-Левицький); *„Моє застереження хитрючі майстри **витлумачили** по-своєму»* (Ю. Збанацький);

4) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«Швидше **викричиться** [о. Артемій] та й перестане, – сказала до дочки Сусана Уласівна»* (І. Нечуй-Левицький); *«Якось ніяково промовляти секретареві осередку першому. Хай спочатку **вибалакаються** комсомольці»* (О. Донченко);

5) дієслова, що вказують на поведінку: *«Вони жилились тільки тим, що мати день від дня **вижебрала** у багатих сусідок...»* (І. Франко); *«І заким слуги добігли до корими та **випросили** в когось пару лихих шкап, щоб бігти в погоню за злодієм, уже злодія з кіньми й слід застиг»* (І. Франко); *«–Це не дядина, а нишпорка! **Винишпорила** – таки тебе»* (І. Нечуй-Левицький);

6) дієслова, що позначають оптичні ефекти: *«Над дверима Будинку літератури ясно **виблискував** електричний ліхтар»* (О. Досвітній); *«Очі його то наливалися злобою, то танули, мов крижинки, на сонці, то спалахували злістю, то **випромінювали** занепокоєння»* (Ю. Збанацький);

7) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): *«На тій обушниці батько **виковував** обух дуже старанно...»* (І. Франко); *«Капітан бачив, як у квартирі самі розчинялися двері,.. в буфеті тонко **видзвонював** посуд»* (В. Кучер);

8) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання суб'єкта, емпатію: *«– Слухай лиш, Катре, чого-бо ти розгнівалась? Я правду тобі **виказала**, та я ж тобі і*

в пригоді стану» (М. Вовчок); «Цілує її у вічі, руки їй **виціловує** і усе дякує, що й вона його так любить, як він її» (Г. Квітка-Основ'яненко).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «Так **виморились** [хлопці], так знемоглись, що не здужають і поворухнутись» (Г. Квітка-Основ'яненко); «Безсонні ночі, одна й друга, сердечні тривоги, а потім оця гонитва шалена гірськими пляями **виснажила** її [Марусю] до кінця» (Г. Хоткевич);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: «Мені було так тяжко на душі, ... я мусила **виспіватися**» (О. Кобилянська); «Фрузя **виплакалася**, і їй зробилося легше...» (І. Франко);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «Чого тобі ображатися? Хіба ти не виріс.. Он який **вибехкався**» (П. Загребельний); «Побіг [Карпо] за Іваном собі на берег, стрибнув на пісок, перекинувся раз, удруге, втретє, **вимазався**, як чорт» (П. Мирний);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «Тухольці, очевидно, не хотіли дожидати, аж поки вода настільки прибуде, щоб спокійно **витопити** нужденні останки монголів» (І. Франко); «Поліцаї **вибороли** канчуками шістдесятирічного діда Потапа» (В. Козаченко);

5) емоційно-моральний вплив: «Максим **вилаявся**, хрюпнув дверима і пішов з хати» (М. Коцюбинський); «—Гай, гай! — грозив їй раз один хлопчисько, якого **висварила** за нечемні слова» (О. Кобилянська).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «Група вершників звернула з дороги і на скаку **винеслась** на круте узгір'я» (І. Цюпа);

2) рух, зміна положення в просторі: «Але компанія якимсь чудом ловко **видряпувалась** на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову з крижини на крижину» (В. Винниченко); «Коли вже пустився берега, то пливли, **вигрібай** на бистрину» (Ю. Мушкетик).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)».

Дієслова цієї підгрупи характеризують зміна в органічному процесі природи: «*Літом замість трави купками **вибуяла** хистка тростина*» (Іван Франко); «*Се як вода сильна, що колись кручі, береги **виривала***» (М. Вовчок); «*Вишня – її вітер рве на всі боки, хилить і **вигойдує***» (Ю. Яновський); «*Лише море ліниво шуміло Іванові в ногах та німі зірниці насмішувато **виморгували** йому здалека*» (О. Гончар).

Коли дія перехідного дієслова спрямована на множину об'єктів, на значення інтенсивності накладена семантика дистрибутивності; домінантність значення достатньої інтенсивності виявляють конкретизатори, що вказують на повноту здійснення дії: «*Повзуть з хат і діди, і баби, і жінки, і молодиці повибігають, та що то – і дітвора уся **висипле** з хат*» (Г. Квітка-Основ'яненко); «*Усі нишпорки, усі глухі кутки **виїздили** та **виходили**, – немає, нігде немає?*» (П. Мирний); «*Захар Беркут ще раз обстав за тим, аби впустити монголів у тухольську кітловину і тут, обскочивши їх, **вирізати** або **виморити** всіх до ноги*» (І. Франко).

У випадку, коли при перехідних дієсловах вживається одиничний об'єкт, дистрибутивне значення нівельоване, а грамема виражає тільки семантику достатньої інтенсивної дії; префікс *ви-* виступає як самостійний засіб інтенсифікації дії: «*Панталасі видалось навіть, що чує шепіт молитви, якою та «гінча собака» дякує Богу за те, що їй таки вдалось **винюхати** та догонити арештанта*» (І. Франко); «*Тут на сій планеті, скінчився вже твій творчий Sturm und Drang; той надмір сил, і соків, і тепла вже **вичерпавсь**...*» (І. Франко).

На семантику інтенсивності може бути накладене значення фазовості дії, зокрема лімітності, якщо ужито часовий конкретизатор означеної тривалості дії: «*Так **вислужив** Спориш других дванадцять літ*» (І. Франко); «*...відпочиває, опертий на державні дзюбаки. – Злодій вуйко! Три ночі **вимучив** мене*» (І. Франко); «*Я **вистраждала** стільки в грішнім світі, Що більш на цю планету не прийду...*» (О. Слоньовська).

До неспеціалізованих засобів вираження достатньої інтенсивності відносимо префікс *об-*. В. Русанівський зазначає, що дієслова з префіксом *об-* передають різні ступені інтенсивності дії [157]. Префікс *об-*, приєднуючись до основ ітеративних

дієслів, надає граемі подвійної семантики – ітеративності в різновиді дистрибутивності і достатньої інтенсивності: «*Отим-то Ганна взяла собі звичай щовечора **обпоювати** його добре і навіть з собою до комори брала фляшку горілки...*» (І. Франко). Семантика достатньої дії у похідних з префіксом *об-* здебільшого увиразнена конкретизатором – аналітичним засобом, який однозначно диференціює чи підсилює функцію синтетичного: «*Вона **оббігала** вже всі хати по селу, всі закамарки і всі сади...*» (І. Франко); «*Усі свої чотири десятини, розкидані в п'яти руках, **обійшла** (Докія) до смеркання*» (М. Стельмах); «*Тиміш і батько **обнишпорили** все село, а хлопець як у воду впав*» (Ю. Збанацький) – у наведених прикладах формант *об-* виражає достатність дії, яка вичерпана завдяки здійсненню щодо всіх об'єктів, і водночас дистрибутивно-просторове значення.

Синтаксично можуть виражати достатню інтенсивність і предикати із префіксом *роз-*: «*...Як маківка на городі, Ганна **розцвітала**; Як калина при долині...*» (Т. Шевченко); «*Поможіть мені востаннє **розтроюдить** рану...*» (В. Стус); «*Тим часом Яць **розкошувався** тим почуттям, що має мільйон*» (І. Франко). Однак вживання префікса *роз-* із постфіксом *-ся* (*-сь*) в інтервальній функції переважно вказує на надмірність дії.

Як було зазначено, подібно до дієслів із префіксом *на-* трактують дієслова дії та стану із префіксом *до-* та постфіксом *-ся*: «*Довоювався, хай би йому грець...*» (Л. Костенко); «*А місяць жовтим чебуреком **Досмажився**, аж підгорів*» (О. Слоньовська). Виділення семантика достатності дії цих дієсловах має логіко-семантичний характер. Цілісно-результативна семантика, що має лексичний характер, на нашу думку, є супровідною і не становить окремого семантичного типу в структурі інтервалу, оскільки не ґрунтується на іманентній семантичній основі цієї категорії. У дієслів достатньої інтенсивності із префіксом *до-* більш очевидним є не результативний, а фінітивний синкретизм, таким чином, ці граеми складають периферію між акціональними та квантитативними дієсловами.

У ряду мультиплікативно-інтенсивних предикатів кожна форма може набувати значення інтенсивності, зокрема достатнього вияву: «*Її сумне, задумане личко **виногодилося**, заяріло рожевим рум'янцем...*» (І. Франко).

Тотожну спроможність із особовими дієсловами виражати значення достатності дії мають дієприслівники та дієприкметники: *«Праця на заводі ім. Паризької Комуни (мене взяли туди формувальником) виявилася затяжка для мене: наносившись опок, я ледве що міг ходити (так боліла нога)»* (В. Стус); *«Ключник Спориш набалакавшись досита з вартовим жовнером, пройшовся вздовж коридора...»* (І. Франко); *«Не до жартів їм, сердешним, та пісень. Лиш спочити б, наробившись весь день!»* (І. Франко).

Отже, найпродуктивнішими засобами вираження достатньої інтенсивності дії є префікси *на-*, *ви-*, які відносимо до спеціалізованих, оскільки можуть виражати достатню інтенсивність самотійно та поєднуватись із широким спектром семантико-граматичних різновидів дієслівних основ. Префікси *об-*, *роз-*, *до-* є поліфункціональними, інтервальну семантику достатності самотійно не експлікують, тому у функції інтенсифікаторів достатньої дії здебільшого вживаються разом із конкретизаторами. Частотним, але не облігаторним є використання разом із префіксом *на-* постфікса *-ся* (*-сь*).

3.5.2 Синтаксичні засоби вираження достатності дії

Аналітичні засоби вираження інтенсивності не підпали повній морфологічній граматикалізації та виконують роль аналітичної морфеми; вони можуть вживатися як додатковий чи рідше самотійний експлікатор значення достатньої інтенсивності. Ці засоби визначаємо як граматичні конкретизатори. Наприклад: *„Вони, бідні, давно ждуть мене і сьогодні, як навмисно, порозцвіталися в повній красі...»* (І. Франко) – конкретизатор *в повній красі*, уживаючись із дистрибутивним дієсловом *пороцвіталися*, надає йому значення достатньої інтенсивності завдяки двом чинникам: позначенню «сили дії», що забезпечує повноту її здійснення (*у всій красі*) та імплікації цієї ж семантики дистрибутивом, який вказує на реалізацію дії щодо усіх суб'єктів; без конкретизатора семантику достатньої інтенсивності дієслово не виражає.

На синтаксичному рівні конкретизатор як функціонально самотійний засіб позначення достатньої інтенсивності переважно виступає при дієсловах, у семантиці

яких імпліковано типологічний компонент кількості дії. Це найчастіше кратні дієслова мультиплікативної та дистрибутивної дії: *«Тепер – куди не глянь – Скрізь по двору їх вітер **носить**»* (Л. Глібов); *«Всі зорі збігла я, атоми всі в природі **Перешукала** скрізь, тебе ж спіткати годі...»* (І. Франко); *«Ми **переговорили** все, що могло цікавити його, та швидко обоє наткнулися на такі теми, про які не хотілося говорити»* (І. Франко) – на достатній ступінь вияву інтенсивності дії вказують дієслова із префіксом *пере-* в дистрибутивній функції та семантично прозорі конкретизатором повноти дії *скрізь, все*. Або: *«–Ох, ох, ох! Усі кості в крижах **переламані**, кров **обілляла** ціле лице!»* (І. Франко); *«Уся орда **побивалася** коло вбитого товариша й чулися слова: «Не дихає! Мертвий»* (М. Вовчок). Дієслівні предикати наведених прикладів *переламані, побивалася* мають суб'єктно-дистрибутивне значення, а конкретизатори надають їм семантики достатньої інтенсивності; предикатові *обілляла* достатньої сили для повної реалізації інтенсивності дії надає конкретизатор *ціле лице*. Як бачимо, конкретизатори інтенсивності дії можуть бути однослівними (*скрізь, все* – попередній приклад) чи словосполученнями (*усі кості, ціле лице, уся орда* – аналізований приклад), які хоч формально членовані, у функції конкретизатора виступають як семантично нечленовані структури.

Різноманітні форми конкретизаторів мають послідовне використання та є ключовими засобами для вираження достатньої інтенсивності дії при префіксальних та безпрефіксних дієсловах.

Конкретизатори у комплексі із префіксальними дієсловами увиразнюють достатність дії: *«Пожитку з того небагато, бо ціна ложки – дрібниця, а **напинатися** коло неї чимало...»* (І. Франко); *«Місяченьку! Наш голубоньку!... Світи довше в чистім полі. Щоб **нагулятись** [нам] доволі»* (Т. Шевченко); *«[Тетяна:] Заграйте, дідусю, такої, щоб я досхочу **натанцювалася**»* (М. Кропивницький).

Щодо морфологічного вираження конкретизатори ділимо на прислівникові (адвербіальні), що прилягають до дієслова-предиката, та іменні (субстантивні) – однослівні чи словосполучення, які у ролі об'єкта керовані дієсловом-предикатом чи пов'язані зв'язком координації у суб'єктній позиції. Адвербіальні конкретизатори є

найчастіше власне прислівниками способу чи міри, що об'єктивно орієнтує дієслово-предикат на вираження квантитативної семантики, зокрема достатньої інтенсивності. Сюди відносимо *виразно, пискливо, докладно, доволі, досхочу, добре*: «*Поступив крок, другий – іще чути. **Розлягається виразно, пискливо, в прискоренім темпі, лиш не знати з якої казні***» (І. Франко); «*Кожне місце довкола тих млинів, найбільш улюблений терен наших забав, **оглядали і обнишпорювали** ми зовсім **докладно***» (І. Франко); «*Діти поскидали.. свій хутряний одяг і **ласували досхочу** і черешнями, і абрикосами*» (О. Іваненко); «*Перед змаганнями нас **добре ганяли** по стадіону...*» (П. Загребельний); «*Холод зачав **добре заглядати** до буди. Дошкулював він і купцеві, що сидів спереду, і той почав на повільну їзду сердитися*» (Н. Кобринська).

Доповнюють групу прислівникам *достатньо, значно, цілком, чимало*: «*Все це **достатньо вивчив** Саїд Алі за кілька щоденних одвідин чайхани*» (І. Ле); «*Наринський **досить** міцно **стис** протягну до нього руку*» (Ю. Шовкопляс); «*Він [хірург] **цілком поринув** у свою роботу, пристосовуючись до мінливого ритму моря*» (В. Кучер); «*Охрім догадливий був парубійко! Прехорошенько взяв **Підрізав** поли він **чимало**, – Якраз, щоб на рукава стало*» (Л. Глібов); «*Василь сам про себе лаяв одягу, що на його вже не приходилася та **чимало і зносила***» (П. Мирний).

Прислівники *щосили, щомоці*, на перший погляд, виражають значення надмірної інтенсивності, оскільки експлікують максимальне зусилля суб'єкта дії для її реалізації «*Замість відповіді Бовдур ногою **щосили копнув** селянина в живіт...*» (І. Франко); «*Але Бовдур не слухав того гомону, що стояв коло дверей і **щомоці гримав** кулаками*» (І. Франко). Однак 'сила дії', необхідна для її виконання, визначена суб'єктом та є оптимальною для її здійснення, отже достатньої інтенсивності.

З іншого боку, прислівник *мало*, значення якого 'у невеликій кількості; небагато' [173, Т. 4 с. 608] сполучаючись з дієсловом вказує на достатність дії: «*Стародавній фонтан **постраждав мало**, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем*» (М. Коцюбинський) – у семантичній структурі сполуки

мало постраждав спостерігаємо сему ‘недостатності’, але, дія виконана в повній мірі.

Заперечна форма *не мало* дає підстави для виділення експліцитного вираження достатньої дії: «Поки у чорній Івась сидів, розбираючи своє горе, Горпини серце не мало переболіло та перемучилося» (П. Мирний); «Часу не мало було – ціле літо і осінь, – щоб **перекласти** тую решту віршів» (Л. Українка).

Частки, зрідка у комплексі з прислівниками, увиразнюють, підсилюють значення достатньої інтенсивності дії префіксальних дієслів: «Адже ж вона *недаром* покинула задля нього батька й матір, *недаром* **набідувалася так багато!**» (І. Франко); «Тільки з крайньою натугою жандарм **вигромосився** на берег. Був мокрий до ниточки...» (І. Франко). Частки як морфологічні аналітичні маркери, що мають максимально узагальнену семантику, зараховуємо до граматичних індексів.

На синтаксичному рівні достатність дії може бути досягнуто за допомогою повторів слів та метафори. Серед науковців немає єдиної думки щодо кваліфікації повтору як граматичного явища, хоча більшість мовознавців (С. Єрмоленко, А. Коваль, М. Плющ, В. Русанівський) говорять, що саме повтор дієслівних словоформ виступає засобом вираження інтенсивної дії [145]: «Ну **копли**, поганине, **копли**, може, там докоплешия кісточок небіжчиків тата й діда!» (І. Франко); «Іноді уявляю, як прокидаюся, а ти біля мене і **говориш-говориш-говориш** про все...» (О. Деркачова); «Пити зразу не пив, аж відтак почав, як її не стало. Тоді **розпився**, здорово **розпився!**» (І. Франко).

У дієсловах руху можливе накладання додаткового значення міри (фізичної втоми, тривалості в часі тощо): «Уже й живеш притьмом у світі, Але **бредеш-бредеш-бредеш** По цих снігах...» (О. Слоньовська); «**Ідуть, ідуть, ідуть** та спотикаються» (Л. Костенко).

Ще одним засобом вираження достатньої інтенсивності дії є метафора. Метафора пронизує все наше повсякденне життя і проявляється не тільки в мові, але й у мисленні та дії [182, с. 387]. Вона виразно виявляється як стилістичний прийом образного вираження явищ і подій у спосіб перенесення, що ґрунтується на

подібності тих або інших ознак. Метафоричність – це один із засобів надати мові яскравої образності: «*Козацький вітер вишмагає душу...*» (Л. Костенко); «*...бо ж певна річ, що ті вражіння і чуття, що найчастіше повторюються, найглибші сліди витолочують у душі...*» (І. Франко) – на достатній ступінь вияву інтенсивності дії вказує префікс *ви-* в мультиплікативній функції та семантично прозорий конкретизатор повноти дії *найглибші сліди*. Причина підсилення ознаки інтенсивності в процесі метафоризації полягає в тому, що пряме значення представляє у свідомості мовця норму дії, а переносне значення цю норму порушує.

Отже, серед аналітичних засобів виокремлюємо конкретизатори адвербіальні зі значенням способу та міри та субстантивні в об'єктній чи суб'єктній функції, які за будовою бувають однослівними та словосполученнями, що виступають як семантично неподільні структури, до складу яких входять означальні грами квантитативної семантики (наприклад, *увесь, цілий*). Частки як морфологічні аналітичні форми узагальненої семантики є додатковими засобами вираження достатньої інтенсивності дії та кваліфікуються як граматичні індекси. Об'єднуючись у повторі, найрізноманітніші дієслівні форми здатні реалізувати смислові й стилістичні варіанти категорійної семантики інтенсивності дії, інтенційно представленої в структурі змісту дієслова. Причина підсилення ознаки інтенсивності в процесі метафоризації полягає в тому, що пряме значення представляє у свідомості мовця норму вияву дії, а переносне значення цю норму порушує.

3.6 Помірна інтенсивність дії

Помірність дії – це один із різновидів інтенсивності, дієслівна форма якого вказує на дію, зорієнтовану на неповне її виконання (але достатнє для досягнення відповідної мети) у визначених умовах та є частотною в структурі інтенсивної семантики інтервалу.

Форми помірної інтенсивності дієслівної дії репрезентують синтетичний та аналітичний способи вираження граматичного значення. Помірність виражається меншою за норму, але адекватною щодо потреби реалізації, квантитативністю (кількістю сили дії): *підкосити – підкошувати* і под.

3.6.1 Морфологічні показники вираження помірної інтенсивності дії

Серед синтетичних засобів, що спеціалізуються в українській мові на вираженні помірної інтенсивності дії у структурі квантитативних дієслів, домінанту становить префікс *по-*. Формант *по-* може виражати, з одного боку, ‘семантику помірної інтенсивності дії’ [17, с. 170] або ‘неповного, слабкого вияву дії’ [44, с. 28], ‘семантику надмірної дії в складі подвійних префіксів’ [123], трансформуючи достатність у надмірність накладанням одразу двох вказаних значень; з іншого боку, може набувати різних експресивних відтінків, вони встановлюються шляхом порівняння дії з об’єктивно існуючою нормою. В українській мові префікс *по-* може передавати значення обмеженості дії в часі: *посидіти, попрацювати* і т.д. [157, с. 271]. Префікс *по-* є маркером невизначеної граничної тривалості, або вказує на початок дії з відтінком посилення її [150, с. 225-226]. В. Русанівський зазначає, що префікс *по-* виступає показником ступеня вияву ознаки дії, а саме, підсилює значення її помірного вияву [157, с. 248]. Окрім префіксів, значення помірного ступеня вияву дії може підсилюватися відповідними суфіксами. Про це говорить К. Городенська: «дієслова з префіксом *по-* і суфіксом *-ува-* мають значення ‘дія здійснюється час від часу і не дуже інтенсивно’»: *поблискувати, погейкувати* [44, с. 313]. Префіксально-суфіксальні форманти, приєднуючись до твірних дієслівних основ, по-різному модифікують їх значення. Вони змінюють або інтенсивність дії, або характер протікання дії в часі: *кашляти – покашлювати* [174, с. 313].

Значення помірної інтенсивності дії виражається за допомогою префіксів *при-*, *під-*, *над-*, однак для однозначного виявлення ними семантики помірності дії переважно потрібен контекст. К. Городенська дієслівні форми з формантами *при-*, *під-*, *над-* зараховує до найнижчого рівня – ‘неповного, слабкого вияву дії’, тобто недостатньої інтенсивності дії [44]. Ю. Ткаченко також вважає, що префікси *по-*, *недо-*, *при-*, *над-* (*наді-*) вказують на низький ступінь вияву ознаки дії: *поблискати, недоїдати, пригубити, підглядати, надломити, надірвати* [185]. Своєю чергою В. Барчук зазначає, що «у цих формах характер дії не вказує на її недостатність, навпаки, помірність дії зумовлена саме її достатністю у визначених умовах:

присолити, підкосити, надщербити» [17, с. 169], проте зауважує, що коло дієслів, яким він надає цього значення, є обмежене.

Ядерна сема, що об'єднує дієслова цієї групи, – це 'трохи менше за норму, неповний вияв дії'. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як помірна, незначної сили. Виявлено дієслова з префіксом *по-* та суфіксом *-ува-* (*-юва-*) реалізують сему 'неповний вияв ознаки дії'. Детальний опис дієслів дозволив нам об'єднати у підгрупи з однаковими чи близькими семантичними відношеннями.

I. Підгрупа «**конкретні дії процеси**» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: *«От Михайлик сидить і будує хатку з пісочку. **Помочить** його, потім ставить ніжку, і хатка готова»* (І. Сенченко);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: *«— То вже моя річ, — відказав Темера і почав ходити по стражниці та **позирати** крізь вікна...»* (І. Франко);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«З людьми й словечка не промовить [доня], а перед батьком розпускає язика, **побріхує**... Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє»* (М. Коцюбинський);

4) дієслова, що позначають акустичні явища (звуки або дії): *«Під повіткою **подзвонював** вудилами та хрумтів травною виїзний коник»* (Ю. Збанацький); *«Хвора жінка важко дихала і стиха **постогнувала**»* (М. Коцюбинський).

II. Підгрупу, що характеризує «**стан людини та її предметну діяльність**» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *«Дядьки стовбичили на майдані більше години, в них **поболіли** ноги, і деякі відійшли до тополь, щоб лягти або сісти»* (Г. Тютюнник);

2) зміна емоційного (душевного) стану суб'єкта: *«...він злегка, ледве помітно **похмурювався**...»* (В. Винниченко); *«Щодня вона заходила в свою хату.. **Посумує, пожуриється** сама собі, заплаче та й піде»* (П. Мирний);

3) зміна зовнішнього вигляду суб'єкта: *«Його великі, тепер зовсім білі, безкровні уста ще **порушувалися**, немов говорили щось...»* (І. Франко);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: *«Помордувався, помарудився дідусь біля машини, і вона ожила: запчихала, загула, затремтіла...»* (М. Стельмах).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): *«Вернувся [Вітя] до двору, походив, поникав; зайшов у пасіку, ліг горілиць на траві»* (С. Васильченко); *«[Хлопець:] Діду! Піду я по лісу поброжу [поброджу]»* (П. Мирний);

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: *«[Харитон:] Ось-ось поле [дощ]... Тільки погриміло та поблискало...»* (М. Кропивницький); *«Спокійно й умиротворено поспівували у кущах пташки...»* (В. Шевчук).

Дієслова з префіксом *під-* і суфіксом *-ува-* (*-юва-*), експлікують сему 'злегка, не в повну силу здійснювати дію, супроводжуючи іншу дію'. Нами виявлено такі семантичні особливості дієслів.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: *«Виліз [маляр] із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, підмалював, як там швець надрянав»* (Г. Квітка-Основ'яненко); *«Олексина хата уже підгорала, а її стріха завалилася, погрібавши в своїх руїнах бідну Матрону»* (І. Франко); *„Стіна тріснула, розійшлася, балки підгнивали – падали»* (П. Мирний);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: *«Якась стара жінка... підтанцьовує в такт мелодії і плеще в долоні»* (М. Коцюбинський); *«Степанович дістав люльку, підсипав тютюну, притоптав його великим пальцем і закури»* (Л. Юхвід);

3) дієслова, що означають розумову діяльність: *«Підучилася і коло вас, тепер на самотійну роботу пора»* (В. Кучер);

4) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«Бондаренко тихо підказав йому щось, і Гудзій, на часинку зам'явшись, оголосив: – Слово надається від фракції»*

більшовиків Кузнецову» (А. Головка); «Він **підтакував**, ухвально кивав головою, компетентно хмикав і орлом позирав навкруги» (Ю. Смолич);

5) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: «За його спиною **підхихикували**...» (В. Дрозд); «Хай собі! Я їй ще й **підіграю**: Щось яскраве вдягну і нове...» (О. Слоньовська).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «Я переконував Береговенка, що йому необхідно **підлікуватись**, а він наполягав на тому, що повинен вирушати в “далеке плавання» (Ю. Збанацький); «Ще по панських дворах вони [дворові] позивали в горілці киснути, її п'яним хмелем **підсолоджувати** своє гірке життя» (П. Мирний);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: «Серце **підшиптувало** їй недобре» (В. Гжицький); «Все разом не давало Семенові снувати далі чорні думки: йому **підкралася** під серце легенька жалість» (Л. Мартович);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «Було весело й чабанам, що дивились з цікавістю, як вона.. на видноті у всіх **підфарбовується**» (О. Гончар);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «Вертався Іван на Дарусине подвір'я і брався спершу за сокиру: паркан поправити, хвіртку **підлагодити**, дров наколотити» (М. Матіос); «Коли ж ти встиг йому гудзики **підрізати**? – запитали хлопці...» (М. Руденко);

5) емоційно-моральний вплив: «З незвичайної делікатності дідуся дивувались і потроху **підсміювалися**» (М. Стельмах); «Вутанька прудко відскочила від нього вбік. – Бач, як вона від тебе, – **під'юджували** вугруватого з натовпу» (О. Гончар).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «З темряви **підповзали** бійці і зупинялись мовчки навколо, не підіймаючи голів од землі» (О. Гончар);

2) рух, зміна положення в просторі: «Мало не плачучи, стояла тітка Дарка, а за пару кроків од неї... **підскакував** ... підсвинок» (М. Стельмах).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)».

Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «*Сіро і сутно [сутінно] ставало на острові по заході сонця: всі фарби линяли, як в акварелі, що її підмочили*» (М. Коцюбинський); «*[Пастух:] Якби добре сонечко пригріло, то все б таки хоч трошечки підтала [шкляна гора]*» (Л. Українка).

Префікс *над-* є виразником помірності дії. В. Русанівський зазначає, що дієслова зі значенням стану, набуваючи цього префікса, передають значення неповноти вияву ознаки [157, с. 260]. Дієслова з префіксом *над-* реалізують сему 'дія виявляється не інтенсивно, слабо'. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «*Спідниця ще добра, але я з неї виросла... – То нічого, панно! Я надточу*» (Л. Українка); «*Він схопив листа, надірвав обгортку*» (О. Стороженко); «*Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку*» (Л. Українка);

2) дієслова, що позначають дію, яка поширюється не на весь об'єкт, а тільки на його частину: «*Дівчата брали по тістечку, намагаючись узяти найменше, надкушували його несміливо, немов мишка гризнула, і клали поштиво на тарілочку біля склянки з чаєм*» (І. Вільде); «*Вона було пиріжком у неділю наділить, а надломиш у садку вишню, то за чуприну помиче*» (М. Вовчок).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «*Отаман вже й рушити з місця не міг – Його надломила чарчина остання*» (Л. Первомайський); «*Кілька місяців переховування по очеретах і нетрях надломили вже його молоде здоров'я*» (І. Ле);

2) зміну емоційного (душевного) стану об'єкта: «*Туга і горе Глібовому синові серце надриває*» (П. Мирний);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: *«Глибокі морщини на чолі свідчили ясно, що нещастя **надломило** того колись сильного і сміливого чоловіка»* (І. Франко).

III. Підгрупу «**переміщення в просторі**» утворюють дієслова, які вказують на рух суб'єкта (суб'єктів): *«Невідомо, чим би кінчилася ця бійка, коли б не **надбігли** млинарські робітники»* (Ю. Смолич).

IV. Підгрупа «**зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)**». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: *«**Надбігає** [русалка] до болота, бризкає водою з пальців»* (Л. Українка).

Префікс *при-* вживається в двох значеннях: просторовому і міри вияву ознаки [157, с. 249], у більшості випадків його використання зафіксоване в просторовому значенні. С. Соколова зазначає, що «основам зі значенням зміни стану суб'єкта (об'єкта) префікс *при-* надає значення неповноти вияву» [178, с. 36]. Дієслова з префіксом *при-* позначають дію, яка здійснюється 'не в повну силу і супроводжує іншу'.

Встановлено, що префікс *при-* є виразником помірності дії. Нами виявлено такі семантичні особливості особливості дієслів.

I. Підгрупа «**конкретні дії та процеси**» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: *«Чепіжний прикрив її [яму] тоненьким пруттям, зверху **притрусив** сухою травою»* (М. Вінграновський); *«— За здоров'я шановного гостя хоч **пригуб**, — сказала матушка, подаючи дочці чарку»* (І. Нечуй-Левицький);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: *«Яринка стояла за ворітьми і **пританцьовувала** на місці, бо в неї змерзли ноги»* (О. Донченко);

3) дієслова, що позначають мовленнєву діяльність: *«—Дай вам, Господи, і з роси, і з води, — **приговорювала** Мартоха, кланяючись»* (Л. Українка); *«В кімнаті на лежанці сиділа стара, гойдала унука, посадивши в колисці, та **приспівувала** дитячих пісень»* (І. Нечуй-Левицький);

4) дієслова, що вказують на поведінку: «*Надя сиділа мовчки й **прислухалася**, що говорилось в світлиці*» (І. Нечуй-Левицький); «*[Юда:] Учитель мав улюбленців між нами, – ми, зуби зціпивши, їм догоджали, щоб **приподобитись** йому хоч тим*» (Л. Українка);

5) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: «*Груня частує, **припрошує** діда Клима, старий розчулився з тої уваги*» (К. Гордієнко).

III. Підгрупу «**переміщення в просторі**» утворюють дієслова, які вказують на рух суб'єкта (суб'єктів): «*Бив себе [Юр] в груди і знов **приповзав** на колінах до постелі, знов цілував хворій висохлі білі ноги*» (Г. Хоткевич).

IV. Підгрупа «**зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)**». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «*Уже пече, і з небокраню в рубіни сонце криє шлях. По-весняному **примерзає** мутна вода по вечорах*» (В. Сосюра).

Продуктивними формами дієслова в зазначеній функції є дієприслівники: «*Взялися за руки й крутились у танку, повільно, м'яко, зграбно **похитуючись**...*» (В. Шевчук); «*Навіз [корчмар] більше горілки та споював людей, **підсипаючи** до розбавленої водою горілки.. тютюну, щоб міцнішою здавалась...*» (М. Коцюбинський); «*Олександра, **приспівуючи** та **пританцьовуючи**, побігла до своєї торбини й сіла полуднувати з сапальницями*» (М. Коцюбинський).

Отже, засобами вираження помірної інтенсивності дії є префікси *по-*, *під-*, *над-*, *при-*, суфікси *-ува-* (*-юва-*). Основна функція – помірний вияв дії. Продуктивно вживається префікс *по-*. Кількісно меншу групу складають дієслова з префіксами *під-*, *над-*, *при-*, але цілком обґрунтовано розглядати їх як один із засобів творення синтетичної форми дієслів на позначення помірного ступеня вияву кількості дії.

3.6.2 Синтаксичні засоби вираження помірності дії

Мовленнєва діяльність створює цілу низку мовних одиниць для уточнення й позначення різновидів інтенсивної дії.

Конкретизатори у комплексі з префіксальними дієсловами увиразнюють семантику помірності дії, однак домінантна роль належить синтетичним формам:

«Коло скрині поралася Мар'яна: перекладала щось,... роздивлялась до світла й тихо приспівувала» (С. Васильченко); «Степан лежав поруч із Тарасом, зрідка покашлював» (Є. Куртяк); «Він подав Яшкові сопілку, і той пильно почав оглядати її. Узяв у рот і посвистів трохи» (А. Головка); «Щоранку доктор Верходуб за тих давніх часів накладав на припорошені срібною сивиною, але ще бадьоро-чорні, вуса навуслика...Ніс злегка-злегка припудрював» (В. Винниченко); «Фрунзе в задумі злегка постукував пальцями по карті» (О. Гончар).

Продуктивну групу складають прислівники міри і ступеня (*трохи (трошки), злегка, ледь*). Часто використовується прислівник *трохи*. За СУМ *трохи*: ‘до деякої міри; злегка, не дуже сильно’ [173, Т.10. с. 286]: «З досади висунула вона *галушки з печі, всипала трохи в миску, сама сіла вечеряти*» (П. Мирний); «Міністр...*трохи гаркавив, вимовляючи французькі слова*» (Ю. Яновський); «Як дошкулить невітський біль, він [велет] *трохи ворухнеться, по тілу корчі пробіжать, уся земля здригнеться*» (Л. Українка); «Цей дощик *радість всім велика. Земля посохла була от він її змочив; Травицю трохи підживив*» (Л. Глібов); «*Замахала злегка крильми зозуля*» (Л. Мартович); «*Зінько злегка застогнав*» (Б. Грінченко).

Функцію конкретизатора виконують прислівники *помалу, помаленько, поволі, повільно, звільна*: «*Поволі я блудив містом своєї юності*» (В. Стус); «*Вінок уже замовлено, і гроші на нього помалу збираються*» (М. Коцюбинський); «*Кінь, однак, не квапився і, видно, звук уже до штурханців і батогів, волік поволі підірвані ноги по нерівній дорозі*» (Н. Кобринська); «—Де ж ви дістаєте [цигарки]? *Дістаємо помаленьку, — ухильно відповів Оксен*» (Г. Тютюнник); «*Так міркуючи, ключник звільна посувався коридором...*» (І. Франко); «*Карпо йшов помаленьку, скося поглядаючи на Довбишів двір*» (І. Нечуй-Невицький).

Зафіксовано конструкції, у яких вжито по два прислівники-конкретизатори: «*Повільно, не поспішаючи. Юра помалу, обережно брів по воді*» (І. Франко); «*Здоров'я поверталось до Остапа поволі, сили прибували по краплині*» (М. Коцюбинський); «*Читаю помалесеньку, виразно, поважно*» (І. Нечуй-Левицький); «*Капітан помаленьку, смакуючи краплину за краплиною, пив вино зі своєї чарки, щоби показатися супокійним і замаскувати смертельну блідість, що ...*

розливалася по всім його лиці» (І. Франко); «Спочатку **танцювали** повільно, плавно, мов хитались од вітру» (М. Коцюбинський).

Для диференціації семантики інтенсивності у мові використовується словоформа *та давай*: «Хаброня та Марта виступили серед хати, попіднімали руки вгору *та давай* **пританцювувати** одна до другої, *та* **приспівувати** молдаванської пісні» (І. Нечуй-Левицький).

Отже, у ролі конкретизаторів на позначення помірної інтенсивності дії вживаються припредикатні прислівники міри і ступеня *трохи*, *помалу*, *поволі*, *зрідка*, які є продуктивними в аналізованому матеріалі. Із безпрефіксними дієсловами вони виступають як самостійні синтаксичні засоби вираження помірності дії; у комплексі з префіксальними дієсловами є додатковим експлікатором інтенсивності дії, увиразнюють її помірність.

3.7 Надмірна інтенсивність дії

Надмірність дії – один із різновидів інтенсивності дії, дієслівна форма якого вказує на дію, зорієнтовану на надмірний вияв дії, стану, процесу та є частотною в структурі інтенсивної семантики інтервалу.

Форми надмірної інтенсивності дієслівної дії репрезентують синтетичний та аналітичний способи вираження граматичного значення.

Надмірність дії виражена як нечленована квантитативність дії понад норму (кількістю дії, що перевищує силу, необхідну для реалізації її змісту): *пересолити* – *пересоловувати* і т.д.

3.7.1 Морфологічні показники вираження надмірності дії

Морфемно-семантична структура дієслів зі значенням надмірної інтенсивності включає морфеми із різними семантичними відтінками і функціями. Беручи до уваги особливості функціонування дієслівних префіксів у сучасній українській літературній мові, простежимо вияв квантитативних семантичних відтінків, їх типовість, різноманітність і взаємодію. Аналізовані нами префікси *пере-*, *роз-*, *об-* та

подвійні префікси є типовими засобами вираження надмірності дії, при цьому функціонують і як полісемантичні елементи морфемної структури дієслів, виступаючи показниками інших інтервальних характеристик повторюваної дії (оскільки достатньо виразно інтенсивність виражена в дієсловах мультиплікативної та дистрибутивної дії).

Ядерна сема, що об'єднує дієслова цієї групи, – це 'вичерпність, здійснення дії з надлишковою інтенсивністю'. Ця ознака проявляється в тому, що дія характеризується як така, що вийшла за межі звичайного чи допустимого виконання, реалізована понад норму.

Як уже зазначалось, більшість лінгвістів звертають увагу на наявність у префікса *пере-* кількісного відтінку. Наприклад, В. Ільїн визначає його як «повторність дії» [90, с. 124]; К. Городенська вважає *пере-* типовим виразником цього значення у формальній структурі дієслів та зазначає, що у дієсловах української мови префікс *пере-* передає надмірний вияв дії, що відображається префіксально, та вказує на перевищення тривалості дії [22, с. 28], а також «на надмірне виконання дії над чим небудь» [44, с. 240]. Семи 'надмірний вплив на об'єкт', 'реалізація дії понад норму', 'надмірна дія' виокремлює Т. Сидоренко в дослідженні «Кількісні способи дієслівної дії в українській мові» [166]. В. Барчук зауважує, що «надмірна інтенсивність дії синтетично виражена багатofункціональним префіксом *пере-*, але із вузьким значенням надмірності: *перегнути* (загнути деталь забагато), *перевитрачати*, *перевантажити* (понад норму)» [17, с. 171].

Встановлено, що префікс *пере-* є показником надмірності дії. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «*Батько кував та **перековував** кождоу часть по кілька разів...*» (І. Франко); «*Куховарка, мабуть, закохалась, бо все **пересолює** страву, то **перепікає**, то **пересмажує***» (І. Нечуй-Левицький);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: *«Почали дозорці ревізувати казню, **перетрясати** сінники, заглядати до кожної шпарки, до кожної щілинки»* (І. Франко); *«...визначається губерніяльна комісія, котра на місці спірнім має все розглянути, **передивитися** документи, **переслухати** свідків і видати остаточний засуд...»* (І. Франко);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: *«За стаканом пива або чаю вони багато чого **переговорювали** між собою»* (Іван Нечуй-Левицький); *«Здається: ці люди усе вже **перебалакали**; до всього дійшли, на все поєднались...»* (П. Мирний);

4) дієслова, що означають розумову діяльність: *«– Добре. Отже, маєте мені кожний на завтра **переписатися** по 100 раз...»* (І. Франко); *«Лягала й в себе нагорі на «диван» і **перечитувала** (просимо не посміхнутись з недовір'ям), може, восьмий – дев'ятий раз Коцюбинського...»* (І. Вільде);

5) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: *«Найгірше пішло у третього швагра: там чоловік з жінкою так **перегризлися**, що жінка втекла від чоловіка на службу уткнулася...»* (І. Франко); *«**Пересваряться** всі, **перегризуться**, вогнем дишуть одна на одну, усі сердиті ...»* (М. Коцюбинський).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *«– Нема того, щоб хазяїнові піддобритися, може, він **переснав** дуже...»* (П. Мирний); *«Я **пережив**, **переболів** чимало! Було там децю радості, краси. Але найбільше по хребті вдаряло»* (Іван Франко); *«Терпіла вона рік, **перетерпіла** другий, а на третій подякувала за хліб-сіль новій родині та й пішла знову до чужих людей»* (Л. Яновська);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: *«Ще два роки тому вкрай **перехвилювалася**, поки вступила вона [дочка] до університету»* (Василь Козаченко); *«–Тепер яка є вона, одним-одна душею, усе **перестражда**, усе **перетерпить**»* (Г. Квітка-Основ'яненко);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: *«**Перетомилися** всі і **перемокли** на хлющ, так тепер треба спочивати та сушитись»* (М. Кропивницький);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «—Ого! Оце то постріл! Та ви, бачу, голубе, за раз **переб'єте** все наше мисливське поголів'я» (І. Ле); «— Пхе! — сказала Олеся, покуштувавши сухої ніжки. — Килина не догляділа й **пересмажила** й попсувала» (І. Нечуй-Левицький); «**Підіть-бо, мамо, у пекарню, а то Химка там все перепалить та переварить**» (І. Нечуй-Левицький);

5) емоційно-моральний вплив: «[Передерій:] Василь Трохимович?... Самий справедливий законник! [Храпко:] Спасибі вам... Глядіть тільки **не перехваліть**» (П. Мирний).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «Затим-то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи, **переїхав**» (Г. Квітка-Основ'яненко);

2) рух, зміна положення в просторі: «**Перемірював** Україну вже вкотре тими самими шляхам, де колись ще безвусим підкозаком, мандрував то сюди, то туди» (П. Загребельний); «Всі зорі збігла я, атоми всі в природі. **Перешукала** скрізь, тебе ж спіткати годі...» (І. Франко).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «І сад без догляду запустів, **перестарівся** і зовсім вже не родить» (Г. Хоткевич); «Аж поки сонце **перепалить** пруг і сплачуть пільму стріхи тонкосльозі...» (Л. Костенко).

Дієслова із префіксом *роз-* із постфіксом *-ся (-сь)* в інтервальній функції переважно вказують на надмірність дії. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «Він довгенько був волосним старшиною..., купив попереду тридцять десятин землі; а потім **розхазяйнувався** і прикупив ще сто двадцять десятин» (І. Нечуй-Левицький);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта:

«Вона була з тих південних співучих натур, що як почне співать та як **розспівається**, то вже.. ладна доти співать, доки не охрипне» (І. Нечуй-Левицький); «Тільки що **розтанцювалися**, як у відчинене вікно почувся охриплий викрик паничів: “Химо! Химо-о!”» (П. Мирний);

3) дієслова, що означають розумову діяльність: «В останні часи я щось **розписався**, за півроку написав цілий томик» (М. Коцюбинський); «Ідучи додому, він **роздумував**, як його до батька-матері підступити, як їх ублагати» (П. Мирний);

4) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «А ми тут, паніматко, **розбалакалися** з Марком Павловичем про академію та так налякали Килину цими згадками, що вона впустила тарілку та й розбила, – сказав Терлецький до жінки» (І. Нечуй-Левицький); «–Но-но, **розтріскоталася**, сороко куцохвоста! – скрикнула мати» (І. Франко); «Ну чого ти **розгаласувалася**, дочко?» (О. Гончар);

5) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: «Тимко м'яв у руках шапку, а вона димом снарядним пахла. – Прощай, Марку.. Марко захлипав під сосною, а Тимко побіг з автоматом у сніговий крутіж: не в його характері було **розчулюватися**» (Г. Тютюнник); «Вечеря була багата.. Скупа в будні, Навроцька **розщедрювалася**, коли треба було показати себе перед людьми» (І. Нечуй-Левицький).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «Пан Деріжанов з весною щось було дуже **розкашлявся** і змарнів» (Л. Українка); «Так і буде: **розін'ється**, попропивається, попід плотами валяється [парубок]» (Г. Квітка-Основ'яненко); «**Розгорілась** і **рознемоглась** сердешна дівчина» (П. Куліш);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: «Нимидора прокинулася і почувала, що її душа **розтривожилася**» (І. Нечуй-Левицький); «–Сказився хлопець ... – не то **розтривожилась**, не то **розсердилась** мати» (І. Вільде); «– Наші тато, як **розвеселяться**, все люблять про того чумака розказувати, що вперше біля моря опинився та хотів воли напоїти» (О. Гончар);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «Я з братією воюю он як! **Розжиріли**,

розледачили. Ніякого сорому не знають» (З. Тулуб); «Навколо високого чола **розкошлатився** чорний чуб, запали й побіліли смагляві щоки» (М. Стельмах);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «— Ой, паничу, помаленьку злазьте, бо воза поламаєте! — сказав погонич, оглядаючись. — Знов нас батюшка лаятимуть, як лаяли за того воза, що ви **розтрощили** торік» (І. Нечуй-Левицький); «Я сильний, віковічні скали **розторощу**, на землю повалю...» (І. Франко);

5) емоційно-моральний вплив: «Коли б то вона сиділа не в Києві, а десь на українках, то знала б, яка загроза суне з поля і хто її на нас насилає, - вкрай **розсварившись**, крикнув Добислав» (С. Скляренко); «Він дуже добре й розумно розказував свій білет і митрополит **розхвалив** і академію, і професорів, і студентів» (І. Нечуй-Левицький).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «Вже правда, що **розбігалась**, як курка з яйцем, — не дала гаразд і виспатись. Чого ти прибігла в пасіку твалтувати?» (І. Нечуй-Левицький);

2) рух, зміну положення в просторі: «Новаки сипонули врозтіч. Однак Хомі здалося, що вони **розбіглися** не досить прудко. — Е-е, хіба так гвардійці розходяться? Гвардійці **розскакуються**, як пружини!» (О. Гончар).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «Липень **розпахся** медами й імбирами» (О. Слоньовська); «І навіть хрущі — хоча скільки їх там?! — **розгуділись** над дачею» (О. Слоньовська).

Встановлено, що префікс *об-* є показником надмірності дії. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення.

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «Щітку покинь. Ти ж йому всю гімнастюрку глиною **обквацяєш**» (А. Шиян); «Нічого йому не станеться... — меду **обжержся**, тепер

болить живіт...» (С. Васильченко); «Юра, умившись кров'ю, встиг рубанути Івана між очі і **об'юшив** його аж до грудей» (М. Коцюбинський);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Хто це? Спитати? Ні, краще **облежатись**, – може, він говоритиме ще» (І. Микитенко); «Куди подівся ваш Янтарний? Я вже всі відділи **обдзвонила**» (Я. Баш);

3) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: „Він, – кажуть, – **оббрехав** нас справникові, він йому що-небудь підніс, щоб нашим хлібом орудувати..» (Г. Квітка-Основ'яненко);

4) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: «Як же їх [молодих] **обдали** подарками, ... так вони [родичі] і замовкли, і затихли, надіючись і погуляти опісля по закону» (Г. Квітка-Основ'яненко).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «Козак Пампушка, що вже десять років лежав узимку на печі,.. що **обдуся**, як барило, стояв на ногах, як гора» (М. Вовчок); «Одна в приливі гніву **обпарила** своєму окропом босі ноги так, що два місяці не міг встати з постелі...» (І. Франко);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: «Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене **обнік**: я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, навік» (Л. Костенко);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «Дуже **обталапався** на річці, – показав [Максим] очима на штаненята» (М. Стельмах); «Кран засмоктало в болоті, години чотири витягали. **Обмазався**, як чорт» (О. Довженко); «А тепер ворог прийшов і забрати хоче; а тут і вона **обдерлася**, і діти **обносились**» (Б. Лепкий);

4) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: «Якось забрело до Андрія, до шевця, а там взяли та й **обгодували** картопляним хлібом, що всю ніч дитина як в огні горіла» (С. Васильченко); «–Я їм покажу, як заманювати чужих хлопців та **обпоювати** їх зіллям» (П. Мирний);

5) емоційно-моральний вплив: «—Ой, важко стояти близько коло начальства!.. **І обсмалить** тебе огнем, і обпалить» (І. Нечуй-Левицький).

III. Підгрупу «переміщення в просторі» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух суб'єкта (суб'єктів): «Сам собі, було, і обідати варю, і коня напуваю, і чоботи латаю, і ще скрізь **оббігаю** та назирну» (Г. Квітка-Основ'яненко); «Мов сизая голубонька, Село **облетіла** [княжна]. У всіх була, всіх бачила» (Т. Шевченко);

2) рух, зміна положення в просторі: «Ціле село **обгасав** [економ]... та ніхто на роботу не вийшов. Не хочуть жати на нашій ціні» (П. Загребельний); «Тиміш і батько **обнишпорили** все село, а хлопець як у воду впав» (Ю. Збанацький).

IV. Підгрупа «зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: «Вітер.. **обривав** виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній.. річці» (М. Коцюбинський).

У сучасній українській мові подвійні префікси аналізувала Н. Мединська, яка зазначає, що для вираження інтенсивності дії в українській мові використовуються подвійні префікси, а саме найбільш продуктивними є вторинні префікси префікси *по-*, *за-*, *на-*, *пере-*. Біпрефіксація, тобто утворення дієслів за допомогою двох префіксів, – один із продуктивних засобів вираження інтенсивності дії, хоч багатопрефіксні утворення – явище порівняно обмежене [123]. Натомість С. Соколова вважає, що «поліпрефіксація, зокрема у сфері дієслова, широко відома як загальнослов'янське явище, яке має власні особливості у кожній слов'янській мові й зафіксоване з давніх часів» [177, с. 86-93]. Префікс *попере-* виражає граничну розподільну дію в надмірному вияві (дуже сильно, занадто) [150, с. 226]. На думку В. Русанівського, подвійна префіксація стає засобом підсилення нечітко виражених одиничними префіксами лексико-граматичних значень інтенсивності та дистрибутивності дії [157, с. 268].

Надмірну інтенсивність виражають подвійні дистрибутивні префікси з першим компонентом *по-*, трансформуючи достатність у надмірність накладанням одразу двох вказаних значень. При цьому експлікують такі значення:

I. Підгрупа «конкретні дії та процеси» об'єднує грамеми:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта / об'єкта: «Молодиці...**понашивали** од злості таких безконечників, що потім прийшлося їм довго випорювати та розплутувати» (І. Нечуй-Левицький); «Садочок собі зростив [пан Лукаш]; в тому садкові **понасаджував** агрусу та порічок на грядках» (М. Вовчок);

2) дієслова, що позначають фізичну дію без зміни стану суб'єкта / об'єкта: «Бувало, **понакладає** такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки» (В. Стефаник);

3) дієслова, що означають розумову діяльність суб'єктів: «**Понавидумували** всього: танків, гармат, літаків – і все на людину. А хіба їй багато треба? Камінчиком у висок удар – і нема чоловіка» (Г. Тютюнник);

4) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Тепер пояснення треба писати [в редакцію], там же на мене **понаписують**, **понаговорюють**» (П. Автомонов); «Ці панни **порозказують** всім у цілому повіті за дикий бал» (І. Нечуй-Левицький);

5) дієслова, що позначають волевиявлення, бажання, емпатію: «Чекай, покажемо тобі, яких нам забавок **понадаровувала** [Юльця]» (І. Франко).

II. Підгрупу, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» становлять дієслова, які позначають такі особливості дії:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: «**Понапиваються** [запорожці] гарячої смоли, – розказує чорт, – як тії горілки, **позалазять** у печі та й почнуть шпурлять відтіля головешками» (О. Стороженко);

2) зміну емоційного (душевного) стану суб'єкта: «Йосип: Пам'ятаю, як ми тоді всі **поперелякувались**, а ваші маленькі аж заслабли!» (М. Кропивницький);

3) зміну зовнішнього вигляду суб'єкта: «Квіток, було, назриваєм та **позаквітчуємось**, як молоді» (М. Вовчок);

4) дієслова, які передають значення участі у виконанні дії всіх (або багатьох) суб'єктів: «Родички Моссаковського **понапікали** й **понаварювали** й ждали гостей» (І. Нечуй-Левицький); «Писарчуки.. **повскакували** 3-за стола» (М. Коцюбинський);

5) фізичний вплив суб'єкта на суб'єкт / об'єкт: *«Він уже знав, що сяде на танку, наладнає гітару і заграє на ній так, що **порозбуджує** всіх жаб на річці...»* (В. Шевчук); *«Нашим парубкам пики **порозбивають**, оселедці **пообривають**, всі вечорниці розженуть...»* (О. Стороженко);

6) емоційно-моральний вплив: *„Чого тільки вона на мене **не понабрівала!**”* (І. Нечуй-Левицький).

III. Підгрупу «**переміщення в просторі**» утворюють дієслова, які вказують на:

1) рух багатьох суб'єктів: *«**Понаїздили** [в Піски] нові прикажчики та зараз кинулися одбирати місце для панських покоїв»* (П. Мирний); *«А було як **понаходять** з Києва вартові козаки, то.. хоч тікай із села!»* (О. Стороженко);

2) рух, зміну положення в просторі: *«Аж ось дівчата самі **порозбігались**, з реготом плигаючи через калюжі»* (Г. Григоренко).

IV. Підгрупа «**зміни в природному середовищі (у колі інших істот, явищ)**». Дієслова цієї підгрупи характеризують зміни в явищах природи: *«**Позаливала** вода луки, луги, позносила млини, навіть **позаливала** хати, що стояли низько над водою»* (І. Нечуй-Левицький); *«Лісні духи оточили його [озеро] непрохідними колючими кущами, завалили камінням, **позакидали** глибокими мохами і болотом»* (В. Гжицький).

Продуктивними формами дієслова в зазначеній функції є дієприслівники та дієприкметники: *«Гаркуша, **роз'ярившись**, поспішив витурити Тимоху за двері»* (О. Гончар); *«Що б не обрав Ти на цьому тіснім перепутті, Пізно вже – душі в нас **переколисано** – п'яні»* (О. Слоньовська); *«Асфальтова підлога була вся мокра від **поналиваної** води, **понаношеного** не знати від якого ще часу болота та харкотиння...»* (І. Франко); *«Чорні, як земля, нужденні, хати **пообдирані**, старі поперехилювалися на боки...»* (І. Франко); *«...зіпхнув із нього покладені там шматки залізної штаби, що нею була оперезана піч і яку Панталаха, **перепилувавши** в трьох чи чотирьох місцях...»* (І. Франко).

Функціонування тотожних з погляду кратності суфіксів *-ну-* (*-ону-*) зумовлене тим, що через неможливість префіксації семельфактивних предикатів синтетичне вираження інтенсивності диференціюють зазначені суфікси.

«Суфікс *-ону-* виражає відтінок посиленої дії» [150, с. 224]. Проте Л. Юрчук зазначає, що «продуктивність дієслів із суфіксом *-ону-* обмежується деякими особливостями мотивуючих дієслів» [174, с. 202].

Серед суфіксів, що реалізують значення інтенсивності дії, ми його трактуємо як засіб вираження надмірності дії. Суфікс *-ону-*, порівняно з суфіксом *-ну-*, має більшу виражену інтенсивність дії: оскільки на значення разовості нашаровується значення несподіваності, виняткової сили дії, окрім того сам контекст підтверджує домінування надмірної сили дії: *гаркнув – гарконути, лупнув – лупонути, гукнув – гуконути*.

В результаті аналізу виявлено незначну кількість квантитативних дієслів із суфіксом *-ону-*, у яких, крім основного значення однократності, нашаровується значення надмірної інтенсивності дії і характеризують такі особливості дії:

1) дієслова, що позначають фізичну дію, що зумовлює зміну стану суб'єкта: «З усієї сили **лупонув** [управитель виваженою рукою у вухо і [Романа]» (М. Стельмах);

2) дієслова, що означають мовленнєву діяльність: «Він **гарконув** з такою нерозміреною силою, що кинулись зо сну і захиталися на акації гілочки» (С. Васильченко); «Що? – подушне! – різко **гуконув** Грицько, пройшовшись по хаті та вдаривши нога об ногу» (П. Мирний);

3) дієслова на позначення миттєвої і несподіваної дії: «Сірко сердито **зирконув** на піч, його ліва брова ледь зломилася» (Ю. Мушкетик);

4) дієслова, що вказують на раптові зміни в явищах природи: «– Я відразу й не второпав: які дзвони, хто дзвонить? Подався за нею [тіткою Пріською], аж як **гримоне** [грім] (П. Мирний); «І поки не **горгоснули** громи, – сплять оксамитно у корчах соми...» (Л. Костенко).

Варто зазначити, що із суфіксом *-ону-* вживаються конкретизатори, які контекстно підсилюють надмірний вияв дії.

Інколи ми можемо встановити надмірний вияв у семельфактивних дієсловах із суфіксом *-ну-*, у випадку, коли ужито прозорий конкретизатор, наприклад: «...і страшенно хотілося **нявкнути так**, щоб почув увесь світ...» (О. Деркачова); «Протер очі, **вщипнув** себе в лице, аж йому сльози станули в очах...» (І. Франко); «Стрілець аж **зойкнув** з жалю...» (І. Франко); «**Черкнула** блискавка по зелах, аж полягали вони всі» (Л. Костенко); «Грім **тріскає** з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах» (В. Винниченко). Конкретизаторів помірності чи достатності дії із синтетичними формами не засвідчено. Отже, суфікс *-ну-* теж може виражати надмірність у сполученні із відповідними конкретизаторами.

Синкретична інтенсивність між достатністю та надмірністю виражена предикатами із префіксом *про-*, *за-*, *по-* на позначення мутації, набуття ознаки: *пропахнути*, *просякнути* і под. В. Русанівський зазначає, що одним із вторинних значень префікса *за-*, що розвинулося на базі часового, є вираження надмірності дії, здатної викликати негативні наслідки [157, с. 256]. Про значення надмірності дії префікса *за-* з негативними наслідками указує С. Соколова [178, с. 214]; О. Попенко виділяє групу дієслів з префіксом *за-*, які вказують на початок інтенсивної дії та її результативність з негативною оцінкою [145]: «...у Варшаві Наливайка спалили у мідному бичу; з Остряниці жили витягли; з Полуруса живого зідрали шкуру і тисячі ще других **замордували** лютими муками...» (О. Стороженко); «Данилові трусила Марина руку кілька хвилин, а Тосю пообіцяла **зацілювати** до смерті» (Ю. Смолич); «Лютує зима. Валить сніг, кушпелить завірюха. По самі вікна замело, **закучугурило** Кримку» (О. Гончар). Більшість утворень із префіксом *за-* мотивується основами безпрефіксних дієслів, які містять сему інтенсивності (*мордувати*, *кучугурити* та ін.).

Диференціює міру ознаки дії в цьому випадку конотативне значення дієслова як лексеми, підтверджуючи спрямованість інтенсива на синтаксичний рівень: «Нею б до печінок **пропахнути**, в ґрунт вгрузаючи по коліна» (В. Стус); «П'яничка там жив один оглашений, прибрв до рук усі її капітали, все, що батько твій нажив, та й **пропив** собі потихеньку» (Ю. Збанацький); «Бджоли дуже пильні. На смерть **зажалють** ворога» (О. Донченко) – усі виділені предикати виражають надмірність,

відповідно інтенсивного значення набувають префікси *за-*, *про-*. Надмірність дії у подібних випадках увиразнюють конкретизатори міри: «*Тепер тільки сніг і сніг і небо геть до чортиків **прочорнене***» (В. Стус); «*Ви послів і пророків його **Поб'єте все камінням...***» (І. Франко).

Отже, продуктивними та семантично прозорими засобами вираження надмірної інтенсивності є подвійні префікси та префікси *пере-*, *роз-*, *об-*. Через неможливість префіксації семельфактивних предикатів синтетичне вираження надмірної інтенсивності диференціює суфікс *-ну-* (*- ону-*). Вживання конкретизаторів здебільшого є факультативним, оскільки семантика надмірності виявляється у значеннєвій структурі дієслова, зокрема у префіксах, реалізується у самому дієслові. Зауважимо, що семантичний відтінок надмірності не типовий для дієслів із префіксами *про-*, *за-*, *по-*, тому їх зараховуємо до неспеціалізованих.

3.7.2 Синтаксичні засоби вираження надмірності дії

Різнманітні форми конкретизаторів-інтенсифікаторів мають послідовне використання та є ключовими засобами для вираження надмірної інтенсивності дії при префіксальних та безпрефіксних дієсловах.

Надмірність дії синтаксично виражена за допомогою конкретизаторів. За таких умов надмірність дії позначають дієслова будь-яких семантико-граматичних груп. У ролі конкретизаторів виступають прислівники міри і ступеня, іменні адверби, частки, порівняльні конструкції.

Продуктивну групу становлять прислівники *дуже*, *значно*, *зовсім*, *безмірно*, *надзвичайно*: «*Я дуже **любив**, як ткалось і вибілювалось **полотно***» (М. Коцюбинський); «*Дуже-дуже **плакала** Наталка сердешна. ...мов верба лугова*» (М. Вовчок); «*Видатки так значно **переходили** доходи, що про дальші поїздки не можна було більше й думати*» (Н. Кобринська); «*Обутий в драні постоли, Із дір онучі волочились, Зовсім, хоть вижми, **помочились***» (І. Котляревський); «*Її любов до чоловіка така неземна, вона **кохає** його безмірно*» (Ю. Яновський); «*Але що правда, то правда: природа **надзвичайно** щедро **одарувала** його*» (С. Васильченко).

Рідше трапляються прислівники *геть*, *вкрай*, *страшно*, *шалено*, *вперто*, *люто*, *остаточно*, *злісно*: «А клуню вже всю геть **обійняло** полум'ям» (А. Головка); «За віщо ти вкрай **вважаєш** моє серце! Нащо тобі моя мука?» (М. Старицький); «Петро підвівся, сів. Серце його страшно **билося**; голова горіла» (П. Мирний); «Пригнувшись на плотах, шалено **гребла** піхота» (О. Гончар); «Люто **б'є** дзюбаком, лунає глину великими куснями, в мріях бореться з ведмедем» (І. Франко); «Шум ріки остаточно **заспокоює** Дарусю – і вона знову вертається до свого безконечного думання» (М. Матіос); «...зупинилось, почервоніло, **труснуло** злісно головою і побігло просто додому» (І. Вільде).

В одному фрагменті дискурсу часто функціонують два і більше конкретизатори: «Й **деремося** вперто й люто Вгору аж до очманіння» (О. Слоньовська); «Соломія мучилась і страшно **стогнала**. Вона зовсім **попекла** собі руки до самих кісточок» (І. Нечуй-Левицький); «Як пройдете ви через місток, буде село Сеньків. Сильно дуже, по-звірячому **зруйнували** його гітлерівці...» (О. Вишня); «Був би хто-небудь отам в небесах, Чи ж він стерпів би, щоб в нього в очах Так без жалю, так пекельно затято Люди і звірі всі вкупі **боролись**...?» (Л. Українка).

Функцію конкретизатора надмірності дії виконують іменні адверби (*над життя*, *усею душею*, *до нестями*): «**Люблю** над життя, мало що не сказала – над спасіння душі своєї» (І. Франко); «Якби я не був так усею душею **полюбив** її, я був би тепер міг ще полюбити другу, найти втрачене щастя!» (І. Франко); „Але ж я не можу!” – **кричить** він голосом розпуки, шарпається і – паде на підлогу» (І. Франко); «Він за хвіст мене держить....Та й **періщить**, повен злості...» (І. Франко); «Хапає [Юда] мотику і, не розгинаючись, не втираючи поту, **працює** до нестями» (Л. Українка); «До очманіння в голові **гуде**, **лящить**» (М. Стельмах); «**Працював** він [О. Пушкін] до цілковитої знемоги, згризаючи по три-чотири пера на день, перекреслюючи нещадно, рвучи й жужмлячи з прокльонами аркуші» (О. Полторацький); «**Набудемось** до очманіння, солодкої перевтоми» (О. Слоньовська).

Частки як аналітичні синтаксичні морфеми в структурі категорії інтенсивності виконують функцію конкретизаторів. Частки ставлять в один ряд з іншими класами службових слів. І. Вихованець та К. Городенська кваліфікують частки як аналітичні синтаксичні морфеми [44]. Горпинич зазначає, що «семантичний обсяг часток дуже широкий, їх лексико-граматичні значення дуже мінливі і залежать від синтаксичного слововживання» [54, с. 187].

Функцію конкретизаторів надмірності дії виконують частки *так*, *аж*: «...так **збив** ременем дитину, що мусили лікаря кликати, щоб заспокоїти вибух плачу в синка» (І. Вільде); «— Одчини, бо вікна поб'ю! — репетував Кайдаш і **лупив** у двері ногою так, що поганенькі двері аж **торохтіли**» (І. Нечуй-Левицький); «(*Капітан*) ... **запремтів** так, немовби пожалив собі пальці кропивою» (І. Франко); «Чому я так **розплакалася** вві сні, *Що аж* проснулася, - сама не знаю» (О. Слоньовська); «**Цвітуть**, аж вмлівають за ніч розкуйовджені липи, І бджоли — як німби над ними, на тлі голубім» (О. Слоньовська).

Спорадично вживаються частки *так*, як у комплексі з прислівниками: «В тій хвилі почув я цілою своєю істотою, як сильно тебе **люблю**...» (І. Франко); «І власне через те, що **люблю** так кріпко, я б бажала, щоби ніщо не каламутило нашого щастя, яке може дати любов» (І. Франко); «І до кінця свого життя Джеря йшов проти панів...: так вони багато **нашкодили** йому» (І. Нечуй-Левицький); «Згорбившись, похнюпившись, вона, здається, слухає бурі, що так страшенно гуде кругом хати...» (П. Мирний).

Семантика надмірної інтенсивності може бути передана порівняльними конструкціями. Порівняння допомагають найлегше зіставити предмети і явища невідповідних сфер, дій, рухів, вчинків, переживань, зовнішності людей з особливостями тварин, комах: «Твої очі мене **пропекли** вже, як вуглики сині парчу» (О. Слоньовська); «Усе те, мов у калейдоскопі, **мигало** в її мізку, вкидаючи її моментально то в нервову дрож, то в тупе почуття одностайного напруження, то в меланхолійну резигнацію» (І. Франко); «Мой, таже це покаяніє на увесь світ, аби жінка **лупила** чоловіка, як коня» (В. Стефаник); «Зеленкуваті очі **скакали** в нього, як жаби понад болотом» (М. Коцюбинський); «*Капітан* увесь **трусився**, мов

у пропасниці» (І. Франко); *„Замовкла, бо духу їй не стало в грудях. Тряслася, як у лихорадці»* (І. Франко); *«Плакала, як звір підстрілений... Товкла головою до стінки, як дурна яка»* (І. Вільде); *«Брязнуло – наче стріла за стрілою пролетіла, ледве його не скинуло з місця»* (М. Вовчок); *«Дівка його любить, що й душі не чує, а його бере туга! Чудасія та й годі»* (М. Кропивницький) – у останньому прикладі надмірність дії підсилена фразеологізованою формою, яка виступає як комплексний конкретизатор.

Отже, надмірний вияв дії реалізується через прислівники міри і ступеня (*дуже, значно, зовсім*). У ролі конкретизаторів надмірності виступають іменні адверби (*над життя, до нестями*). Частки як аналітичні синтаксичні морфеми виконують функцію конкретизаторів. Доповнюють групу засобів компаративні конструкції

3.8 Функціонально-семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії

Фразеологічні одиниці виконують роль слова і є еквівалентом морфологічної одиниці, значення якої виражають. На граматичному рівні фразеологізми виконують роль словоформи. Тож фразеологізми є окремим типом одиниць зі специфічними граматичними функціями і виражають усі властиві словоформам граматичні ознаки.

Об'єктом нашого дослідження є фразеологічні одиниці як дієслівні грами. Фразеологічні одиниці дібрані методом суцільного добору із фразеологічного словника української мови (див.: ФС), які є еквівалентами дієслів, що виражають семантику інтенсивності. Аналіз ґрунтується на характеристиці функціонально-семантичної природи та граматичних ознак дієслова, імплікованих у структурі фразеологізмів.

Різні семантичні групи фразеологізмів вивчалися багатьма дослідниками, зокрема: фразеологізми на позначення кількості І. Джочкою [68, с. 75-82]; фразеологічні одиниці на позначення інтелектуальної та перцептивної діяльності Д. Ігнатенком [89, с. 86-89]; фразеологічні одиниці на позначення негативної емоційної оцінки дії О. Трофімовою [187, с. 88-93.], фразеологічні одиниці із

семантикою інтенсивності Л. Дідун [67].

В опрацьованому матеріалі ми добирали фразеологізми, які мають виражене кількісне некрлатне значення. При цьому фразеологічна одиниця нами аналізується як еквівалент однослівної грамеи, адже «показником і носієм значення посилення слугує не який-небудь окреий компонент фразеологізму, а фразеологізм у повному обсязі» [170, с. 29].

В українській лінгвістиці запропоновано в найбільш узагальненому вигляді систематизацію української фразеології, яка передбачає розподіл усіх фразеологічних одиниць між трьома фразеотематичними групами (ФТГ): «Людина», «Абстрактні відношення і поняття», «Природа», які в свою чергу поділяються на фразеосемантичні поля (ФСР) [192, с. 53]. Фразеотематична група «Абстрактні відношення і поняття» включає такі фразеосемантичні поля (ФСР): «Можливість», «Простір», «Кількість», «Якість» [192, с. 55]. Фразеосемантичне поле «Кількість», як зазначають автори «Фразеології сучасної української мови», об'єднує варіантно-синонімічні групи «дуже багато» і «дуже мало» [192, с. 55]. На думку І. Джочки, більш детальну семантичну класифікацію аналізованих фразеологічних одиниць подає С. Кравцова. Вона визначає, «фраземи, які передають значення кількості виражають різноманітні кількісні відношення: 1) повну відсутність (когось) чогось – «(нікого) нічого нема»: *ні макової росини*; 2) абсолютну кількість – «абсолютно всі (все)»: *усі як один*; 3) точно визначену кількість, відповідну певному числу – «13»: *чортова дюжина*; 4) точно визначену кількість, відповідну потрібній – «стільки, скільки треба»: *ні більше, ні менше*; 5) надмірну кількість – «надто багато»: *лопатою не перевернеш*; 6) достатню кількість – «багато»: *скільки сягає око*; 7) недостатню кількість щодо необхідної – «менше, ніж треба»: *крапля в морі*; 8) взагалі недостатню кількість – «мало, дуже мало»: *як кіт наплакав* (див.: [68, с. 75-82.]).

Матеріалом для дослідження обрано ФО, які об'єднані спільною семою «інтенсивність дії» і можуть бути виділені в окрему фразеосемантичну групу (ФСГ). Вважаємо доцільним у межах цієї групи на основі диференційних сем (недостатності, помірності, достатності, надмірності) досліджувані одиниці поділити на чотири різновиди: ФО недостатності дії, ФО помірності дії, ФО

достатності, ФО надмірності, в кожному з яких охарактеризувати фразеосемантичну підгрупу (ФСП). На перший погляд, аналізовані фразеологічні одиниці об'єднуються на основі архісеми інтенсивності дії. Але при цьому можна виділяти ряди фразеологізмів, які мають певні семантичні відтінки, виходячи з того, що «семантична спільність, на основі якої ґрунтується фразеологічна синонімія, не означає, що фразеологічні одиниці синонімічного ряду є тотожними, адекватними. Об'єднуючись спільними значеннями, фразеологічні синоніми різняться синтаксичними відтінками» (див.: [68, с. 75-82.]). Ми подаватимемо спершу ті ФО, які є еквівалентами дієслова, а згодом ті, що входять до дієслівних комплексів із семантикою інтенсивності.

I. ФО, які позначають надмірність дії є найбільш продуктивним різновидом у кількісному вияві. Серед ФО на позначення надмірності дії можна виділити такі ФСП:

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО із такими різновидами значень:

1) наддостатня старанність, ретельність при виконанні дії: *пнутися із шкіри; брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс); не чути (рідко не почувати, не відчувати) землі [під собою (під ногами)]*. 2. з дієсл. руху; *не чути (не відчувати) ніг (під собою)*. 1. з дієсл. руху.; *крутитися як білка в колесі; давати / дати волю ногам; летіти на крилах; на повну силу, з дієсл.; кипнем (кипенем) кипіти; аж дим іде з дієсл.; аж пил курить з дієсл.; як (мов, ніби і т. ін.) в'юн [посолений (в ополонці, на сковороді)] з сл. вертітися, крутитися; летіти сторч головою, з сл. бігти, летіти, влітати і т. ін.; аж рвати землю; аж іскри летять; аж курява з-під ніг зривається; аж [що й (тільки) і т. ін.] пір'я летить; аж стіни (двері, вікна) дрижать (трясуться); як (мов, ніби і т. ін.) в окропі кипить; кипнем (кипенем) кипіти; аж гай гуде; [аж] горить (кипить) у руках (під руками);*

2) надмірне захоплення чимось: *переходити / перейти межу (міру, через край і т. ін.); перехоплювати / перехопити через край; полоскатися в горіліці (у вині і т. ін.); аж за (поза) вухами (ушами) лящить (тріщить), з сл. їсти, уминати і т. ін. жарт; як (мов, ніби, немов і т. ін.) не в себе, з сл. їсти, пити і т. ін.; як (мов, ніби і т. ін.) Мартин мила, з сл. набратися, налігатися і т. ін., зневажл.; аж очі рогом лізуть /*

полізли, перев. у кого, кому; як (мов, ніби і т. ін.) скажений; і міри (нема) немає; кінця немає;

3) наполегливо виконувати дії, долати великі перешкоди, труднощі: недосипати (недосипляти) / недоспати [ночей], [і (та)] недоїдати / недоїсти [хліба (шматках хліба)]; рватися з шкури; ні (і) рук, ні (і) ніг не чути (не почувати, не відчувати); лити (проливати) / пролити кривавий (солоний, сьомий і т. ін.) / піт; аж піт очі заливає, перев. з сл. працювати, трудитися і т. ін.; у три поти, з сл. робити. трудитися і т. ін.; за трьох, з сл. працювати, робити.; аж шкіра тріщить; аж ребра ходять (здухвинами) з сл. працювати і т. ін.; через силу; з усієї сили; з усіх жил; з останніх сил; з боєм;

4) доведення дії до негативного результату: з ніг валитися; відкинути / відкидати ноги (копита, ратиці); надривати / надірвати пупа; надривати (надсаджувати) / надірвати (надсадити) сили; рвати / порвати жили (руки, силу); вибиватися з снаги; вибиватися / вибитися з сил (з мочі, рідко з моці, з снаги);

5) однократну миттєву дію: як (мов, ніби, неначе і т. ін.) обухом (обух) по голові, з дієсл.; з усього маху перев. з сл. ударити, ляснути, кинути, ударитися і т. ін.; з усього розмаху; не моргнувши (не зморгнувши) оком (бровою); як (мов, ніби і т. ін.) із пожежі (з пожару), з сл. ускочити, влетіти і т. ін.; у три скоки; як (мов, ніби і т. ін.) шалений;

6) довготривалість інтенсивної дії: гнути горба (горб); брати / взяти (прийняти) на [свої] плечі; без пам'яті. 2. з сл. бігти, мчати, мчатися, летіти і т. ін.; на всіх (повних) парах. 1. з сл. мчати, бігти і т. ін.; на повних (всіх) парусах, з сл. мчати, летіти і т. ін.; аж спотикатися, з сл. бігти, мчати і т. ін.; не знаючи сну й відпочинку;

7) голосно висловлюючись, передавати в який-небудь спосіб свої почуття, думки: як (мов, ніби і т. ін.) недорізаний, з сл. кричати, верещати, галасувати і т. ін.; нам весь (повний, у повний і т. ін.) голос. 1. з сл. кричати і гукати, співати, звучати і т. ін.; аж лягати покотом (падати) / аж лягти [покотом] від сміху;

ФСП, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність» утворюють ФО, семантика яких відрізняється нашаруванням конотативних відтінків оцінного змісту (почуття, переживання тощо). Вони позначають:

1) зміну фізичного стану суб'єкта: *аж іскри з очей сиплються (летять, скачуть, крешуть і т. ін.) / посипались (полетіли, поскакали, скакнули і т. ін.);*

2) зміна душевного стану людини: *завити вовком; бити через край; перетліти на вугіль (на попіль); серце переболіло (перегоріло, перекипіло і т. ін.; душа переболіла (перегоріла, перекипіла і т. ін.);* *кожною жилкою* з сл. грати;

3) результативний вияв волі, бажання суб'єкта: *цуцика крутити.* з сл. ганяти; *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем,* з сл. крутити, вертати і т. ін.

ФСП, що характеризує «суб'єктно-суб'єктні / об'єктні відношення». ФО цієї групи виражають інтенсивність дії у сфері:

1) фізичного впливу суб'єкта на суб'єкт/ об'єкт: *виганяти / вигнати сім потів (сьомий піль) з кого; у три батоги,* з сл. гнати, бити;

2) завдати болю, мук, страждань кому-, чому-небудь: *списати / списувати спину (шкуру, шкіру); оббити / оббивати шкуру на кому, зневажл.; дерти шкуру (шкіру) з кого.; видирати душу з тіла, з сл. бити, побити; здирати (знямати, здійсмати, лупити і т. ін.) / зідрати (зняти, здійсняти, злупити і т. ін.) шкуру (дві шкури, по три шкури, сім шкур, десяту шкуру і т. ін.);* *краяти ремені зі шкіри; пом'яти / м'яти боки (ребра і т. ін.); кістки цілої не оставили* 2. з сл. побити, понівечити і т. ін.; *іти смертельним боєм,* зі сл. бити і под; *іти боєм; аж іскри з очей поскакали; без милості;*

3) емоційно-морального впливу: *виїдати / видавити (вижати, вичавити, рідко виїсти) усі соки з кого.; допикати (дошкуляти, діймати, дозольовати і т. ін.) / допекти, (дошкулити, дійняти, дозолити і т. ін.) до живих печінок, до живого, до душі, до серця і т. ін.); надирвати (насаджувати) / надірвати (надсадити) серце (душу) кому.*

Фразеологізми в межах ФСП, що позначають надмірність, можуть виконувати роль дієслова з прозорим значенням інтенсивності самотійно або у комплексі із дієсловами як квантифікатори дії. Варто зауважити, що дієслова із такими

фразеологізмами утворюють функціонально і семантично неподільні комплекси. Це засвідчує структура словникової статті, адже, на відміну від прислівникових кількісних атрибутів дії, які поєднуються з необмеженою кількістю дієслів, дієслова входять до структури тільки окремих фразеологізмів, вказаних словником.

Словник подає низку прикладів, у яких прозоро виявлене значення інтенсивності, як-от: *брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс)*. 3. ‘прискорювати ходу, дуже поспішати’: «— Але сьогодні ви ще в Дубину не зайдете, зайдете аж, мабуть, завтра надвечір, коли добре візьмете ноги за пояс» (Козл.) [195, Т.1., с. 52] – вказує на швидку, раптову нестримну дію, зокрема інтенсивність бігу; *списати / списувати спину (шкуру, шкіру)*. ‘дуже бити або шмагати, залишаючи сліди від ударів’: «Прийшов, а хазяїн як почав мене ретязем катувать...Ось як списав спину (Підніма сорочку, показує)» (Кроп.) [196, Т.2., с. 848]; *дерти горло (горлянку)*. 1. ‘з великим напруженням кричати, галасувати’: «[Никодим:] Люде [люди] діло роблять, а ви, як півень той, раз у раз горлянку дерете!» (К-Карий) [195, Т.1., с. 232] – такі ФО характеризують результат напруженої, інтенсивної роботи – виснаження суб’єкта та порушення нормального функціонування його організму.

Досить продуктивними є коло фразеологізмів, компоненти яких поєднуються з окремими дієсловами, які вказують на дії, що іманентно виявляють здатність до інтенсифікації, наприклад: *як чорний (той) віл [у ярмі]* з сл. робити, працювати ‘дуже важко, надмірно’: «Ладний був до господарства її Стефан..Робив як чорний віл» (Чорн.) – аналіз подібних одиниць показує, що всі вони відображають відношення людини до праці, яке може бути і позитивним, і негативним, якщо робота є надто важкою; *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем*, з сл. крутити, вертати і т. ін., ‘у великій мірі, дуже сильно’: «— На шахту йду! – гукав Карпо дружині. – Годі мною крутити, як циган сонцем!» (Ю.Яновський) [196, Т.2., с. 940] – ФО на позначення цієї риси характеру мотивовані зовнішніми проявами особливостей зверхньої поведінки людини. Деякі фразеологізми репрезентовані різними комбінаціями ‘інтенсивність’ і ‘раптовість, моментальність’, що зумовлено амбівалентністю семантичної структури: *з усього маху* перев. з сл. ударити, ляснути, кинути, ударитися і т. ін. ‘дуже сильно, щосили’: «Василь.., розпалившись, з усього

маху ударив сестру кулаком по голові» (Мирний) [195, Т.1., с. 481] – вказують на разовість дії і її динаміку як результат раптової дії. Також ФО поєднуються з дієсловами інтенсивного руху *бігти, гнати, летіти, мчати*, наприклад: *без пам'яті*. 2. з сл. *бігти, мчати, мчатися, летіти* і т. ін. 'дуже швидко, стрімко'. «*От дурна псина. Очі заплющила, голову вбік...і без пам'яті мчиться наосліп»* (Коцюб) [196, Т.2., с. 605]. Окремі одиниці типу як *(мов, ніби і т. ін.) в'юн [посолений (в ополонці, на сковороді)]* з сл. *вертітися, крутитися* 'дуже швидко, прудко'. «*Архітектурний юнак вертівся, мов посолений в'юн»* (Загреб.) [195, Т.1., с. 166] – представлені різноманітними за семантикою і структурою порівняльними конструкціями образно-метафоричного плану.

II. ФО, що позначають достатність дії кількісно поступаються ФО із семантикою надмірності дії. При цьому виділяємо кілька нашарувань на основне значення.

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО, які вказують на:

1) досягнення результату для самого суб'єкта дії: *докладати / докласти сил* (зусиль, праці); *сідати / сісти каменем; уганятися коло роботи; ламати голову [собі] над чим; натискати (натискувати, жати) / натиснути (нажати) на всі педалі;*

2) дія, виконана достатньою чи великою мірою: *оббивати каблуки, жарт. обривати / обірвати з пуповиною; давати / дати волю ногам; до чортиків*. 2. з сл. *напиватися і под.; на весь рот*. 2. із сл. *їсти, уплітати, ковтати і т. ін.; від пуза*, з сл. *їсти, годувати, нагулятися і т. ін.; три мішки гречаної вовни [і (та) всі неповні]*. 1. з сл. *наговорити, наказати, набалакати і т. ін., жарт.; скільки душа забажає (запрагне, захоче і т. ін.); аж чуби тріщать; аж тини тріщать; у смак;*

3) доведення дії до результату шляхом докладання зусиль: *іти (лізти) / піти (полізти) пробоем (на пробій); братися / взятися зубами за що; брати / взяти криком; видирати (виривати) / видерти (вирвати) зубами; скільки [є (що є)] духу;*

4) довготривалість інтенсивної дії: *спина не розгинається у кого; наковтатися сліз; товктися як в ступі; гору (гори) труда витрудити; вертітися (крутитися) на ногах; литися ливцем; як Сірко на прив'язі* 1. з сл. *набігатися, намотатися і т. ін.; як*

(мов, ніби і т. ін.) той Марко у пеклі (по пеклу, по пеклі), з сл. товктися, гасати і т. ін. ірон.

ФСП, що характеризує «стан людини та її предметну діяльність».

О. Попенко зазначає, «переважна більшість дієслів зі значенням емоційного стану відображає сему інтенсивності» [145]. ФО цієї групи відображають замкнутість суб'єкта «на собі»:

1) зміну фізичного (фізіологічного) стану суб'єкта: *вимотувати (висотувати) / вимотати (висотати) жили*. З. з сл. себе; *ходити / заходити ходором (ходуном); як чіп*. 2. з сл. пити, напиватися;

2) зміну душевного стану людини: *битися як (мов, ніби і т.ін.) риба в саку (в сітях, неводі); битися як горлиця (як пташка)*.

ФСП «суб'єкт - суб'єктні / об'єктні відношення». ФО виражають інтенсивність дії у сфері:

1) знищення або позбавлення життя когось: *скрутити (рідко вкрутити) / скручувати в'язи (карка, карк) кому*;

2) заподіяння шкоди, болю кому-небудь: *давати / дати стусанів (стусана) кому; давати / дати буханів (бухана) кому; задати (дати всипати) бобу кому; всипати перцю (патиків, на галушки) кому*;

3) емоційно-морального впливу: *пити (смоктати, ссати і т. ін.) кров з кого; висотувати (сотати) / висотати сили (силу) з кого; до нестями*;

4) повна вичерпність дії суб'єкта: *на січку (капусту, локину)*, з сл. бити, рубати, сікти і т. ін.; *на гамуз*. 1. з сл. трощити, товкти і т. ін.; *на цурпалки (на цурупалки); на (в) дрізки (друзки)* з сл. розбити, потрощити, побити і т. ін.

Як бачимо, більшість ФО, еквівалентних дієслівній графемі, виражають значення достатності дії: *всипати перцю (патиків, на галушки) кому*. 1. 'побити, суворо покарати кого-небудь'. «Головним злодіям повипікали очі, іншим поприпалювали підощви та всипали по пару сот [по парі сотень] патиків» (І. Франко) [195, Т.1. с. 153]; *як (мов, ніби і т. ін.) найнятися* 'дуже активно, інтенсивно діяти і т. ін': «Вийшов з хати і почав рубати дрова. Рубав до самого вечора, мов найнявся» (Леся Українка) [196, Т.2., с. 525] – ФО

характеризують дії суб'єкта пов'язані з деструкцією організму, фізичного виснаження.

ФО як компоненти дієслівних комплексів виступають як дистрибутивні об'єкти із дієсловами деструкції, вказівкою на знищення, наприклад: *на (в) дрізки (друзки)* з сл. розбити, потрощити, побити і т. ін. 'повністю, дощенту, до найменших шматочків': *«Ввечері [батько] розсердився і порубав глабці сокирою на друзки»* (Минко) [195, Т.1, с. 269]. Прозоре значення інтенсивності дії виділяється цілою низкою синонімічних варіантів ФО, яке базується на порівнянні швидкого руху людини із тваринами: *як Сірко на прив'язі* 1. з сл. набігатися, намотатися і т. ін. 'дуже, надзвичайно': *«— Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як Сірко на прив'язі, кості старечі щось ломить і в попереку струже»* (Збан.) [196, Т.2., с. 810]. Сюди входять ФО із значенням різноспрямованого руху, безперервного, циклічного руху, як-от: *як (мов, ніби і т. ін.) той Марко у пеклі (по пеклу, по пеклі)*, з сл. товктися, гасати і т. ін. ірон. 'невпинно, безугавно, не перестаючи; без потреби': *«А вночі парубок не заснув жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі, як Марко в пеклі, виходив надвір, тинявся»* (Добр.) [195, Т.1., с. 464]. Варто зазначити, що ФО у функції компонента дієслівного комплексу творять з дієсловами неподільну структуру.

Окремо треба сказати про ФО із значенням 'дія, виконана великою мірою чи з надлишком'. Наприклад: *давати / дати волю ногам* 'запально, темпераментно танцювати': *«Хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам, бо як же ти не танцюватимеш, коли війні каюк і їдеши додому»* (Загребельний) [195, Т.1., с. 204]. На перший погляд, достатність межує з надмірністю дії, оскільки експлікує максимальне зусилля суб'єкта дії для її реалізації (*запально*). Однак „сила дії”, необхідна для її виконання, визначена суб'єктом та є оптимальною для її здійснення, отже достатньої інтенсивності.

III. ФО, які позначають помірність дії, реалізують такі ФСП:

ФСП «конкретні дії і процеси» об'єднує ФО, які виражають такі значення:

1) помірно виконувати дію: *у міру сил; крок за кроком;*

2) зробити кому-небудь прикрість, неприємність: *підсипати жару; підкидати, підсипати / підсипати перцю; підмочувати (хитати і т. ін.) підмочити (розхитати і т. ін.) репутацію (авторитет); підливати (доливати) / підлити (долити) масла (олії, оливи, лою і т. ін.) у вогонь (до вогню);*

3) довготривалість інтенсивної дії: *плутати (заплутувати, сплутувати) / заплутати (сплутати) [свої] сліди; ледве (ледь, насилу) переступати ногами. 2. з сл. іти, заходити і т. ін.; як (мов, ніби і т. ін.) у сні, з сл. ходити, жити і т. ін.; як (мов, ніби і т. ін.) [той] слимак, з. сл. лізти, повзти і т. ін.; як мокро горить.; як (мов, ніби і т. ін.) черепаха; як муха в сметані; як (мов, ніби і т. ін.) сонна муха, ірон.*

ФСП «стан людини та її предметна діяльність»:

1) зміну фізіологічного стану суб'єкта: *ледве (насилу) ноги нести (носити, виносити); ледве (ледь, насилу) переставляти ноги 2. з дієсл. іти, плестися і т. ін.;*

2) фізичного впливу суб'єкта на суб'єкт / об'єкт з метою досягнення результатів: *підкручувати (закручувати, підгвинчувати і т. ін.) / підкрутити (закрутити, підгвинтити і т. ін.) гайку (гайки).; втовкти (втовкмачити / втовкмачувати в голову (в довбешку, в макітру) кому.; брати / взяти змором кого, рідко.*

Типовими є ФО, еквіваленти дієслівної грами, у тлумаченнях яких є пряма вказівка на помірну інтенсивність дії: *ледве (насилу) ноги нести (носити, виносити) 'не мати змоги нормально рухатися (від старості, втоми, переживань і т. ін.)': «Ледве, ледве несую ноги» (Шевч.) [196, Т.2., с. 555]. Промовистою виявляється внутрішня форма дієслівних комплексів ФО типу як мокро горить 'дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. робити що-небудь': «Катре» – кажу їй, – так ти діло робиш, голубко, як мокро горить!» «Аби то - вона мені, - аби день до вечора!» (Марко Вовчок) [195, Т.1., с. 502]; як (мов, ніби і т. ін.) [той] слимак, з. сл. лізти, повзти і т. ін. фам. 'дуже повільно': «„Ах, мій Боже! лізе, як той слимак!“ – думала Софія, ведучи свою пані. Їй було сором» (Леся Укр.) [196, Т.2., с. 826] – субстантив-символ (черепаха, слимак) вказує на спосіб переміщення і ступінь його інтенсивності. Звичайно, помірність дії визначається дієслівним компонентом із значенням руху як обов'язковим елементом фразеологізму (*лізти, повзти і т. ін.*).*

IV. ФО, які позначають недостатність дії, крім основного значення, експлікують такі:

1) не результативний вияв волі, бажання суб'єкта: *бити мимо цілі; над (понад) силу кому; не під силу кому;*

2) зміна зовнішнього вигляду: *з сонних очей.*

Семантика недостатності дії прозоро виявлена в усіх наведених прикладах: *не під силу кому* 'хто-небудь не може здійснити, виконати щось; зовсім неможливо або дуже важко': «Одній – не під силу боротись людині» (Нех.) [196, Т.2., с. 804].

Кількісний аналіз матеріалу засвідчує перевагу ФО, побудованих за схемою словосполучень. ФО зі структурою словосполучення охоплюють дієслівні – *дерти шкуру (шкіру) з кого* 'жорстоко знущатися з кого-небудь, катувати когось'; субстантивні – *з усіх жил* 'з максимальним напруженням; не зупиняючись ні перед чим'; ад'єктивні *на повну силу* з дієсл. Найбільш кількісно представленими є дієслівні ФО. Частотними структурами, які представляють дієслівні ФО, є такі: Дієсл. + Імен. (або її варіант Імен. + Дієсл.): *гнути горба (горб)* 'дуже багато, важко працювати'; *кипнем (кипенем) кипіти* 'здійснюватися, відбутися дуже енергійно, з великою силою, інтенсивністю'. Високою продуктивністю відзначаються структури Част. + Імен. + Дієсл.: *аж пил курить*, з дієсл. 'дуже інтенсивно'; Част. + Імен. + Прийм. + Імен. + Дієсл.: *аж піна з рота скаче* 'дуже сильно, у великій мірі'. Наступні наведені типи структур є менш частотними: Дієсл. + Числ. + Імен.: *виганяти / вигнати сім потів (сьомий піт) з кого*. 'змушувати кого-небудь напружено, з останніх сил працювати; виснажувати непосильною роботою'; Прийм. + Прикм. або Займ. + Імен.: *на повну силу*, з дієсл. 'з великим напруженням, з найбільшою інтенсивністю', *на весь рот*. 2. з сл. їсти. уплітати, ковтати і т. ін. 'з великим апетитом, зі смаком, жадібно'. ФО типу речень подані простими двоскладними та односкладними реченнями: *аж курява з-під ніг зривається* з сл. втікати, бігти і т. ін. 'дуже швидко', *видирати душу з тіла* з сл. бити, побити і т. ін. 'дуже сильно'.

Українська мова демонструє широку вживаність соматизмів у складі ФО: вухо, горло, очі, шкіра, ноги, руки, спина, голова. (див. наведені приклади). Серед

інших активних компонентів виявлені такі: а) назви емоцій: *аж лягати покотом (падати) / аж лягти [покотом] від сміху*; ‘дуже сміятися, реготати’; б) дієслова, що позначають процес або результат вербальної дії: *як (мов, ніби і т. ін.) недорізаний*, з сл. кричати, верещати, галасувати і т. ін. ‘дуже сильно’; в) дієслова, що позначають деструктивну фізичну дію: *ламати голову [собі]* над чим, рідко ‘перейматися турботами, переживати, шукаючи розв’язання якогось питання, виходу зі скрутного становища і т. ін.’ г) порівняльні конструкції: *битися як горлиця (пташка)* ‘гірко тужити, горювати, побиватися’.

Отже, аналіз фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії свідчить про те, що категорія інтенсивності дії в сучасній українській мові багата засобами вираження. Продуктивними в аналізованому матеріалі виступають ФО, які виражають надмірний вияв інтенсивності дії. Менший ступінь продуктивності становлять ФО з семою достатності. Як показав матеріал дослідження, спостерігаються також нерегулярні вживання фразеологічних одиниць, які фіксують помірність дії. Є окремі ФО, в яких реалізується сема недостатності дії. В семантичній структурі ФО, окрім архісеми „інтенсивності дії”, виявлено ряд семантичних ознак, які конкретизують різний вияв інтенсивності. Найбільш чисельною є група ФО, що виконують роль дієслова з прозорим значенням різного ступеня вияву інтенсивності дії самостійно. Також досить значним є коло фразеологізмів, які позначають інтенсивне значення у комплексі із дієсловами.

Аналіз структурних особливостей ФО свідчить, що найбільш численним класом ФО зі структурою словосполучення виявилися дієслівні моделі. Поширеними структурними моделями виступають Дієсл. + Імен. та Част. + (Прийм.) Імен. + Дієсл. Встановлено, що до найбільш продуктивних компонентів у складі ФО відносяться соматизми, що пояснюється антропоцентричністю мови та особливостями процесу людського пізнання, коли людина стає мірою усіх речей. Частотними є структури із такими компонентами: назви емоцій; дієслова, що позначають вербальну дію та її результат; дієслова деструктивної фізичної дії; порівняльні конструкції. ФО, що позначають інтенсивність дії є стилістично маркованими.

Отже, підкатегорія інтенсивності дії характеризується чіткою, водночас полісемічною структурною організацією. Спільною (родовою) є сема 'інтенсивності дії'. Іманентно вона знаходить вияв у всіх дієсловах підкатегорії інтенсивності дії та є інтегральною, що об'єднує усі інші семи, які відносяться до диференційних: 'менше, ніж звичайно потрібно', 'достатність, близька до вичерпності', 'трохи менше за норму, неповний вияв дії', 'вичерпність, здійснення дії з надлишковою інтенсивністю'.

Кожній підгрупі властиві засоби її вираження; відповідно дієслова з префіксами *недо-, по-, під-, від-, при-, на-, ви-, пере-, роз-, об-*, подвійними префіксами *пона-, пови-, пооб-* та ін; суфіксами *-ува- (-юва-), -ну- (-ону-)* постфіксом *-ся (-сь)* характеризуються складною семною структурою, а також залучення конкретизаторів увиразнює реалізацію значень інтенсивності дії.

Отже, семантика дієслів інтенсивної дії у межах різних семантико-граматичних груп аналізованої підкатегорії інтенсивності дії має варіативний характер з погляду її сили, нечленованої кількості модифікуючись залежно від специфіки позначуваних явищ. Аналіз показав, що семантика інтенсивності дії до яких входять грамеми спільні не тільки за тими чи іншими диференційними семами, а й за способами їх маніфестації. контамінує з іншими значеннями інтервалу, зокрема кратністю. Виявлено взаємозв'язок між окремими її підгрупами, які імпліцитно закладені в її системній організації.

ВИСНОВКИ

Дослідження функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності дії дозволяє зробити такі висновки.

1. Вивчення категорійної структури українського дієслова є важливим завданням сучасної граматики. Дієслова з граматичного погляду є ядерним та водночас найскладнішим морфологічним класом слів. Однак його категорійна структура потребує глибшого дослідження та інтерпретації, зокрема з урахуванням теоретичних здобутків сучасної української лінгвістики. Актуальним залишається у сучасній граматиці функціональний підхід; ключовими конститутивними та поняттєвими елементами якого є функціонально-семантична категорія та функціонально-семантичне поле.

2. Поняття кількості має у мові широкий спектр репрезентації. Загальномовна поняттєва категорія кількості об'єднує усі форми, способи та засоби вираження кількісного компонента, що представлений в семантичній структурі будь-якого рівня. Дослідження конкретного кількісного значення визначеного типу морфологічних одиниць можливе за умови категоризації його квантитативних функціонально-семантичних ознак. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності є ядерною у структурі українського дієслова та постає як компонент категорії інтервалу, яка входить до структури над категорії темпоральності. Отже, функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності має темпоральне підґрунтя та виражає кількісну ознаку дії як дієвість, тобто квантифікацію розгортання дії в часі.

3. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності, що виявлена як кількісна ознака дії, має два різновиди кількісного значення, що представлені грамемами квантитативно членованої (кратність) та квантитативно нечленованої (інтенсивність) дії. Дослідження функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності передбачає визначення кількісного показника дієвості як визначального, поряд із фазовим показником, у формуванні граматичного змісту та функціональної спроможності українського дієслова. Диференціація

квантитативності дієслова дає змогу ґрунтовно дослідити та описати усі формальні та функціонально-семантичні модифікації дієслів.

4. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності оперта на дві підкатегорії: кратності та інтенсивності. Квантитативність дієслова визначена у межах підкатегорії кратності, представлена чотирма типами граєм: ітеративності, семельфактивності, мультиплікативності, дистрибутивності. Ці різновиди граєм виражають членовану дію або як узагальнену кількість її актів (квантів) (ітеративність), або як актуалізовану разовість (одноактність) дії, або як множинну повторюваність квантів дії (мультиплікативність) чи множинну суб'єктно-об'єктну розподіленість дії (дистрибутив).

5. Ітеративність як узагальнена семантика членованої квантитативної дії виражена низкою ітеративних суфіксів: *-а* - (*-я-*), *-ва-*, *-ува-* (*-юва-*), *-і-*, *-и-*, *-от-*. Ітеративність може бути представлена синтаксично, зокрема у семантико-граматичних групах дії стану і процесу, які не є ітеративними. У цьому випадку продуктивними є такі граматичні засоби синтаксичної репрезентації ітеративності: кількісні (*кілька разів, кільканадцять разів, стільки років, стільки разів, не раз, не раз і не два, раз у раз*), часові (*весь час, іноді, час від часу, знов, не день, не два, не три*) та просторові (*усюди, по вулицях*) конкретизатори. Окрему групу засобів становлять розділові сполучники *то...то, не то...не то, чи...чи, чи то...чи то*.

6. В основі синтетичного вираження вираження семельфактивності – функціонально спеціалізований суфікс *-ну-* (*-ону-*). Семельфактив указує, що іманентно кратна дія представлена як реалізація її одного кванта (акта). Суфіксація накладає обмеження на можливості дієслів виражати семельфактивність (дієслова стану та процесу, як і більшість дієслів дії, не виражають однократності синтетично). Компенсує ці обмеження продуктивний в сучасній українській мові аналітизм, що забезпечує вираження разовості дієслів будь-яких семантико-граматичних груп. Ключовими у вказаній функції є конкретизатори *раз, враз (ураз)*.

7. Мультиплікативність у семантичній структурі дієслівної граєми виражена префіксами, поєднаними із ітеративними дієсловами. Синтетично дієслівна граєма зі значенням мультиплікативності представляє складний комплекс морфем:

коренева морфема визначає семантико-граматичний тип дії, що прогнозує здатність виражати її множинність. Ітеративний суфікс, що вказує на членовану квантитативність та префікс, що означає мультиплікативність як множинну. Найпродуктивнішими синтетичними засобами виступають префікси *по-*, *ви-*, *попо-*, *під-*, *від-*, *при-*. Аналітичні форми мультиплікативів функціонально визначені у структурі речення, тому розглянуті у межах синтаксичних засобів. Синтаксично мультиплікативність можуть виражати неітеративні дієслівні грами. На синтаксичному рівні засобами вираження мультиплікативної дії є кількісні (*двічі*, *тричі*), часові (*щодня*, *щовечора*) та просторові конкретизатори (*кілька ступнів праворуч*), що актуалізують множинність ітеративних дій. Активно функціонують як маркери кратності займенниково-іменні (*кожний день*, *кожну ніч*), прикметниково-іменні (*цілий рік*, *цілий тиждень*, *цілий вечір*) та прийменниково-іменні (*день у день*, *ніч у ніч*, *рік у рік*) сполуки.

8. Дистрибутиви за природою своєї семантики спрямовані у синтаксис, оскільки основним маркером значення є об'єктна (рідше суб'єктна) розподільність дії. Серед синтетичних засобів компактно групу складають поліфункціональні префікси: подвійні префікси з першим компонентом *по-*, префікси *пере-*, *роз-*, *об-*. Синкретичний характер префіксів полягає в тому, що супутньо із дистрибутивністю вказують на надмірну інтенсивність чи нейтралізують грамемне значення лексично. Синтаксичними маркерами дистрибутивності є поліоб'єктність дії, що вказує на її розподілення, як-от: *скрізь*, *всюди*, *все*, *по порядку*, *з усіх боків*. Суб'єктність маркує дистрибутивність або у поєднанні з поліоб'єктністю, або самостійно у випадку вказівки на те, що кванти дії розподілені між суб'єктами та формують її єдність, сукупність.

9. Підкатегорія інтенсивності об'єднує дієслівні грами із значенням нечленованої квантитативної дії, яка представлена як її сила, що забезпечує повноту реалізації. Нами виокремлено чотири різновиди нечленованої квантитативності дії: недостатня, помірна, достатня, надмірна.

10. Встановлено, що помірність дії не означає її недостатність, а вказує на те, що невелика інтенсивність дії забезпечує її здійснення, є умовою її реалізації.

Помірність дії виражена префіксальними морфемами *по-, при-, під-, над-*. На синтаксичному рівні в українській мові типовими є конкретизатори *трохи, помалу, поволі*. Варто зазначити, що у значенні дієслів семантико-граматичних груп на позначення помірності дії у їхній зміст іманентно входить невелика сила дії.

11. Недостатність синтетичного маркована спеціалізованим префіксом *недо-*. Співвідносними із префіксом *недо-* є конкретизатори *ледве, злегка, мало, небагато, майже*.

12. Достатність дії представляє інтенсивність оптимальну для її здійснення. Достатня інтенсивність дії пов'язана з інтенцією діяча здійснити дію до необхідної межі, настільки наскільки це потрібно діячеві. Найпродуктивнішими префіксами, що виражають достатність дії та формують компакту групу синтетичних засобів, є *на-, ви-*. Із префіксами достатності корелюють конкретизатори *достатньо, значно, цілком, чимало*.

13. Надмірність дії синтетично виражають поліфункціональні префікси, серед яких найпродуктивнішим є префікс *пере-*, менш активними префікси *роз-, об-*. Аналітична надмірність представлена широким спектром конкретизаторів: прислівниками міри і ступеня (*дуже, значно, зовсім, безмірно, доценту*), частками (*так, аж*), іменними адвербами (*над життя, усією душею, до очманіння, до нестями*), а також порівняльними конструкціями на зразок *мов у калейдоскопі, як жаби понад болотом*.

14. Аналіз фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії свідчить про те, що категорія інтенсивності дії в сучасній українській мові багата засобами вираження. З огляду на специфіку досліджуваного матеріалу та поставленої мети вибудовано власну ієрархічну структуру фразеосемантичних груп (ФСГ) з погляду реалізації дієслівного квантитативного компонента, в якій найнижчою ланкою є ФСГ, що базується на спільній семантичній ознаці фразеологізмів – інтенсивності дії. У межах ФСГ нами виокремлено чотири підгрупи: ФО недостатності дії, ФО достатності дії, ФО помірності дії та ФО надмірності дії; описано семантичну структуру ФО української мови, яким притаманна семантика інтенсивності.

Особливістю української мови є те, що фразеологічні одиниці виражають тільки нечленовану квантитативність дії.

15. Грамами інтенсивності дії творять такі опозиції: за градацією інтенсивності дії недостатність протиставлена надмірності (як максимальна); за визначеною для оптимального здійснення інтенсивністю дії недостатня корелює із достатньою, помірна з надмірною.

Отже, функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності охоплює вісім типологічних різновидів грамам, продуктивно реалізує багатий потенціал українського дієслова щодо вираження темпоральної квантифікації дії. Перспективність дослідження полягає в детальному вивченні членованої (кратності) та нечленованої (інтенсивності) квантитативності дії як кількісних різновидів функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності, а також у дослідженні засобів вираження дієслівної квантитативності та встановленні їхнього співвідношення на матеріалі текстів окремих стилів (публіцистичного, наукового, офіційно-ділового та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Р. И., Сидоров В. Н. Очерк грамматики русского литературного языка. Москва, 1945. 236 с.
2. Авилова Н. С. Вид и семантика глагольного слова. Москва, 1976. 328 с.
3. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Ленинград, 1988. 198 с.
4. Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. В. Грещука. Івано-Франківськ, 2002. 669 с.
5. Акуленко В. В. О выражении количественности в семантике языка / Акуленко В.В. Категория количественности в современных европейских языках. Київ, 1990. С. 6–74.
6. Ананьева Н. Е. Дистрибутивный способ глагольного действия в древнепольском языке. *Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова*. Москва, 2004. Т. 4. С. 9–24.
7. Андрушенко О. Ю. Реалізація функціонально-семантичної категорії інструментальності в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2008. 20 с.
8. Апресян Ю. Д. Глаголы моментального действия и перформативы в русском языке. *Русистика сегодня. Язык: система и ее функционирование* / отв. ред. Ю.Н. Караулов. Москва, 1988. С. 57–58.
9. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Москва, 1976. Т. 1. 549 с.
10. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / отв. ред. Г.В. Степанов. Москва, 1988. 341 с.
11. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. Київ, 1980. 242 с.
12. Ачилова О. Л. Опозиційний характер функційно-семантичної категорії кратності в сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії*. 2013. Вип. 26. С. 32–36.
13. Ачилова О. Л. Категорійна семантика кратності в системі мови та художньому тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
14. Балли Ш. Французская стилистика. Москва, 1961. 394 с.

15. Барчук В. М. Акціональна структура дієслівних граем гуцульського діалекту (на матеріалі роману П. Шекерика-Дониківа «Дідо Иванчік»). *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2008. Вип. XIX–XX. С. 72–77.
16. Барчук В. М. Аналітичні засоби вираження інтервалу в українській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс* : збірник наукових праць. Чернівці, 2015. Вип. 761. С. 3–7.
17. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ, 2011. 416 с.
18. Барчук В. М. Засади категоріології в працях І. Ковалика. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2017. Вип. 64. Ч. 1. С. 130–137.
19. Барчук В. М. Категорія темпоральності в сучасній українській літературній мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2013. 315 с.
20. Барчук В. М. Структура семантики інтервалу. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 118–124.
21. Бацевич К. С. Функціональна типологія прихованих семантичних категорій дієслівної дії. *Мовознавство*. 1990. № 5. С. 24–29.
22. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. Київ, 1987. 210 с.
23. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови : навчальний посібник. Київ, 1993. 335 с.
24. Безрук Л. К. Категорія числа речовинних іменників в аспекті семантики. *Мовознавство*. 1982. № 4. С. 33–36.
25. Бодуэн де Куртенэ И. А. Количественность в языковом мышлении / Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. Москва, 1963. Т. 2. С. 311–325.
26. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1998.

33 с.

27. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Ленинград, 1987. 348 с.

28. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград, 1971. 115 с.

29. Бондарко А. В. Классификация морфологических категорий. Типология грамматических категорий (Мещаниновские чтения). Москва, 1975. 219 с.

30. Бондарко А. В. К проблематике функционально-семантических категорий. *Вопросы языкознания*. 1967. № 2. С. 18-31.

31. Бронікова С. О. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2004. 20 с.

32. Вакалюк І. В. Дієслова із семантикою достатньої інтенсивності дії (на матеріалі творів Івана Франка). *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : збірник наукових праць. Дрогобич, 2016. С. 24–33.

33. Вакалюк І. В. Семантична структура фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії. *Записки з українського мовознавства*. Одеса, 2017. Вип. 24. Т. 1. С. 190–200.

34. Вакалюк І. В. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою дистрибутивності в сучасній українській літературній мові. *Spheres of Culture*. Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 454–463.

35. Вейнрех У. О. О семантической структуре языка. Новое в лингвистике. Москва, 1970. Вып. 5. С. 163–249.

36. Вендлер З. Сингулярные термы. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1982. Вып. 13. С. 203–236.

37. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Москва, 1972. 614 с.

38. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській мові : автореф. дис. .... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.

39. Вихованець І. Р. Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 3–8.
40. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ, 1993. 368 с.
41. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
42. Вихованець І. Р. Синтетизм. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 550–551.
43. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ, 1988. 256 с.
44. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 400 с.
45. Вольф Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо / плохо». *Вопросы языкознания*. 1986. № 5. С. 96–106.
46. Гайдуков В. Г. Значение однократности действия и средства его выражения в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 1989. 19 с.
47. Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка. *Проблемы функциональной грамматики*. Москва, 1985. С. 5–15.
48. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 360 с.
49. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3 т. Москва, 1974. Т.1. 452 с.
50. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. Москва, 2007. 232 с.
51. Головань Е. О. Семантика інтенсивності як різновид кількісного значення. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 37. С. 10–13.
52. Городенська К. Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови. *Мовознавство*. 1978. № 4. С. 18–21.
53. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем. *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 20–30.
54. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка.

Словотвір. Морфологія : навчальний посібник. Київ, 1999. 207 с.

55. Граматика сучасної української мови. Морфологія / за ред. К.Г. Городенської. Київ, 2017. 752 с.

56. Грачова І. Є. До питання про категорію кількості. *Текст – текстолінгвістика, дискурс – дискурсознавство у світлі когнітології* : збірник наукових праць. Львів, 2005. С. 100–103.

57. Грачова І. Є. Квантитативність як мовна картина світу. Теоретична і дидактична філологія. 2017. Вип. 25. С. 65–73.

58. Грижак Л. М. Категорія означеності / неозначеності в різних типах англійського дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2009. 20 с.

59. Грекова О. К. Виды значений повторяемости и средства их выражения. *Вестник Московского университета. Филология*. 1979. № 2. С. 37–48.

60. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці, 1999. 336 с.

61. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва, 1969. 184 с.

62. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ, 1969. 155 с.

63. Гурко М. З. Категорія інтенсивності в сучасній німецькій фразеології (на матеріалі фразеологічних одиниць тематичної групи «інтелектуальні здібності людини») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2006. 20 с.

64. Г'юм Д. Трактат про людську природу. Київ, 2003. 550 с.

65. Данильчук І. Г. Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 1996. 16 с.

66. Денисюк Т. К. Способи оцінної дієслівної дії в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 19 с.

67. Дідун Л. І. Фразеологізми із семантикою інтенсивності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 21 с.

68. Джочка І. Ф. Семантико-валентні характеристики фразеологізмів на позначення кількості. *Українознавчі студії*. 2007–2008. № 8–9. С. 75–82.
69. Дзюба Т. О. Відтворення англійських прислівників-інтенсифікаторів українською мовою. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2010. Вип. 89 (1). С. 160–163.
70. Домрачева І. Р. Функціонально-семантична категорія сукупності у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 1999. 18 с.
71. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 1998. 17 с.
72. Дубова О. А. Семантична спеціалізація синтетичних і аналітичних форм (визначення тенденцій). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 1999. Вип. XX. С. 9–18.
73. Єльмлев Л. Прологомены к теории языка. Москва, 2006. 248 с.
74. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1965. Ч. 1. 423 с.
75. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ, 1984. 255 с.
76. Загнітко А. П. Аналітизм у системі дієслівних категорій. *Мовознавство*. 1993. № 1. С. 25–32.
77. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови. Київ, 1991. 77 с.
78. Загнітко А. П. Центр і периферія функціональної морфології. *Мовознавство*. 1991. № 2. С. 54–60.
79. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк, 1996. 435 с.
80. Зализняк А. А., Шмелев А. Д. Введение в русскую аспектологию. Москва, 2000. 226 с.
81. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва, 1973. 351 с.
82. Золотова Г. А. Категории времени и вида с точки зрения текста. *Вопросы*

языкознания. 2002. № 3. С. 8–29.

83. Есперсен О. Философия грамматики. Москва, 1959. 404 с.

84. Іваницька Н. Л. Аналітизм формально-граматичної структури речення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2006. Вип. 2. С. 12–17.

85. Іванова Л. Л Семантико-синтаксична структура речень із дистрибутивними предикатами : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 21 с.

86. Іванович М. Роди дієслівної дії в зіставному аспекті (на матеріалі української і сербської мов). *Ukrajnistika – minulost, souuasnost a budoucnost III. Jazyk* : Kolektivnн monografie. Brno : Vychбzn рйин Iieskй asociace slavistц ve spolupraci s Ёstavem slavistiky FF MU, 2015. С. 209–218.

87. Ігнатенко Д.Є. Категорія інтенсивності у фразеології. Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : збірник наукових праць. Вінниця, 2015. Вип. 30. С. 5–17.

88. Ігнатенко Д. Є. Метафоричні моделі фразеологізмів на позначення інтенсивності руху в англійській, німецькій, російській та українській мовах. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Дрогобич, 2014. № 2. С. 46–51.

89. Ігнатенко Д. Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія* : збірник наукових праць. Одеса, 2016. № 24. С. 86–89.

90. Ільїн В. Префікси в сучасній українській мові. Київ, 1953. 164 с.

91. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : монографія. Черкаси, 2008. 384 с.

92. Кардашук О. В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 1998. 16 с.

93. Категория количества в современных европейских языках / под. ред. В. В. Акуленко, С. А. Швачко, Е. И. Букреева и др. Київ, 1990. 284 с.

94. Кіндей Л. Г. Морфолого-синтаксична омонімія дієслів із префіксами ви-,

пере- по- : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 1998. 20 с.

95. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ, 1998. 161 с.

96. Князев Ю. П. Итеративность и ирреальность: точки соприкосновения. *Конференция аспирантов и молодых научных сотрудников Института востоковедения АН СССР* : тезисы докладов. Москва, 1987. С. 67–68.

97. Ковалик І. І. Многократні дієслова в українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами : дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1949. 190 с.

98. Ковалик І. І. Структурні типи многократних дієслів в українській мові. *Вопросы славянского языкознания*. Львов, 1949. Кн. 2. С. 209–228.

99. Колесников А. О. Синтагматична парадигматика категорії числа морфологічно недостатніх іменників : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2000. 18 с.

100. Колібаба Л., Фурса В. Проблема зв'язку словотвірних категорій дієслів із синтаксисом. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія* : збірник наукових праць. Івано-Франківськ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 133–138.

101. Колоколова Л. П. Когнитивный аспект категории количества в русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Волгоград, 1994. 18 с.

102. Космеда Т. А. Структурно-семантична категорія оцінки та її види у статистиці та динаміці. *Проблеми зіставної семантики* : доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики (м. Київ, 23-25 вересня 1997 р.). Київ, 1997. С. 352–354.

103. Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. Киев, 1976. 208 с.

104. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза. *Вопросы глагольного вида*. Москва, 1962. С. 105–167.

105. Клименко Н. Л. Лексико-фразеологические средства выражения неопределенно большого количества в современном русском и английском языках : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ленинград, 1982. 18 с.

106. Краткий словарь когнитивных терминов / под ред. Е.С. Кубряковой. Москва, 1996. 245 с.
107. Кривоносов А. Т. «Текст» и логика. *Вопросы языкознания*. 1984. № 3. С. 30–43.
108. Кузина И. Ю. Категория количества и ее выражение в языке (введение в проблематику). *Magister Dixit* : научно-педагогический журнал. Иркутск, 2014. № 1(13). С. 108–117.
109. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва, 1981. 200 с.
110. Кучман І. М. Функціонально-семантична категорія каузативності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 19 с.
111. Левицкий А. Э. Роль кластера градуальности признака в процессе категоризации объектов пространства. *Філологічні науки* : збірник наукових праць. Суми, 2002. С. 3–12.
112. Лингвистический энциклопедический словарь / сост. В. Н. Ярцева. Москва, 1990. 686 с.
113. Лойко М. О. Функционально-семантическая категория интенсивности признака : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Минск, 1990. 19 с.
114. Ломтев Т. П. Квантитативы современного русского языка. *Памяти академика Виктора Владимировича Виноградова* : сборник трудов. Москва, 1971. С. 106–111.
115. Мадяр О. Л. Категорія роду іменників в словацькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. Ужгород, 2006. 21 с.
116. Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 34 с.
117. Матезиус В. О. О системном грамматическом анализе. *Пражский лингвистический кружок* : сборник статей. Москва, 1967. С. 226–239.
118. Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии. *Вопросы сопоставительной аспектологии*. Ленинград, 1978. С. 4–44.

119. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. Ленинград, 1984. 263 с.
120. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ, 1974. 184 с.
121. Медвідь О. М. Системна організація квантитативної лексики. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. Філологія, педагогіка, психологія* : збірник наукових праць. Київ, 2000. Вип. 1. С. 205–209.
122. Медвідь О. М. Структурні особливості нумеральних сполучень. *Вісник СумДУ. Філологія*. Суми, 2000. Вип. 19. С. 24–35.
123. Мединська Н. М. Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподіленої дії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 21 с.
124. Мещанинов И. И. Глагол. Ленинград, 1982. 289 с.
125. Мещанинов И. И. Понятийные категории в языке. *Труды военного института иностранных языков*. 1945. № 1. С. 5–15.
126. Мізіна К. М. Похідні слова від числівників та способи їх творення в сучасній українській мові. *Українська мова в школі*. 1961. № 4. С. 16–29.
127. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк, 2004. 393 с.
128. Мусієнко В. П. Формування значення інтенсивності дії в процесі семантичного розвитку дієслова. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 65–68.
129. Новейший философский словарь. Москва, 2003. 1280 с.
130. Ожоган В. М. Транспозиційні процеси у складі прономінативних слів. *Проблеми граматики і лексикології української мови* : збірник наукових праць. Київ, 1998. С. 36–48.
131. Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників. Херсон, 2001. 240 с.
132. Попович Н. М. Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українській мові (на матеріалі творів І.Я Франка). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. Одеса, 2018. Вип. 36. Т. 1. С. 57–60.
133. Попович Н. М. Вираження кількості у прозових творах Івана Франка. Рівень ефективності та необхідність впливу філологічних наук на розвиток мови та

літератури : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 12-13 травня 2017 р.). Львів, 2017. С. 82–85.

134. Павский Г. Филологические наблюдения над составом русского языка протоиерея Г. Павского. Рассуждение третье. О глаголе. Спб., 1850. 239 с.

135. Падучева Е. В. Высказывание и его ответственность с действительностью. Москва, 1985. С. 221–224.

136. Падучева Е. В. Лексическая аспектуальность и классификация предикатов по Маслову-Вендлеру. URL: http://lexicograph.ruslang.ru/TextPdf2/Maslov_Vendler_final.pdf. (дата звернення: 18.09.2017).

137. Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления. Москва, 1971. 232 с.

138. Панфилов В. З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. Москва, 1982. 357 с.

139. Панфилов В. З. Типология грамматической категории числа и некоторые вопросы ее исторического развития. *Вопросы языкознания*. 1976. № 4. С. 18–38.

140. Панченко В. А. К вопросу о понятиях «экспрессия» и «экспрессивность». *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство* : збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 2014. Т. 22. Вип. 20(2). С. 118–121. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2014_22_20\(2\)__21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2014_22_20(2)__21) (дата звернення: 10.04.2017).

141. Париляк Л. І. Структура функціонально-семантичного поля ітеративності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2008. 216 с.

142. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1956. 511 с.

143. Полянский А. Н. Категория интенсивности признака в русском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Москва, 1978. 20 с.

144. Полюга Л. М. Словник українських морфем. Львів, 2011. 448 с.

145. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 21 с.

146. Потапенко С. І. Композиційна функція квантифікативних одиниць у текстах британських газет. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна* : збірник наукових праць. Харків, 2003. Вип. 609. С. 110–114.

147. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва, 1968. Т. 3. 551 с.

148. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва, 1977. Т. 4. 406 с.

149. Плунгян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Москва, 1998. 32 с.

150. Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2 ч. Ч. І. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2005. 286 с.

151. Размусен Л.П. О глагольных временах и об отношении их к видам в русском, немецком и французском языках. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1891. № 6. Июнь-июль. С. 81–108.

152. Ремчукова Е. Н. Существительные с семантическим компонентом «сложное действие» в современном русском языке. *Филологические науки*. 1986. № 6. С. 53–59.

153. Рис У. Г. Категорія інтенсивності у сучасній польській мові: когнітивно-семантичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. Київ, 2010. 21 с.

154. Родионова С. Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий. *Славянский вестник*. Москва, 2004. Вып. 2. С. 303–308.

155. Рощина Л. М. Способы выражения повторяемости действия в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ташкент, 1977. 24 с.

156. Русанівський В. М. Дієслово. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ, 1969. С. 296–429.

157. Русанівський В. М. Префіксальний словотвір. Словотвір сучасної української мови. Київ, 1979. С. 230–284.

158. Русанівський В. М. Роди дії. Українська мова: Енциклопедія. Київ, 2000. С. 555–556.

159. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ, 1988. 236 с.
160. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ, 1971. 315 с.
161. Русанівський В. М. Формування граматичних категорій дієслова. Історія української мови. Морфологія. Київ, 1978. С. 274–309.
162. Русская грамматика : в 2 т. / гл. ред. Шведова. Москва, 1980. Т. 2. 784 с.
163. Семененко О. Ю. Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в поетичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2011. 19 с.
164. Семиколєнова О. І. До проблеми пошуку інваріантного значення виду російського дієслова. *Мовознавство*. 2002. № 1. С. 32–38.
165. Сепир Э. Градуирование. Семантическое исследование. Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1985. Вып. 16. С. 43–78.
166. Сидоренко Т. М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 21 с.
167. Сильницкий Г. Г. Система квантификаторов и квантитативные характеристики именных и глагольных морфологических категорий. *Типология итеративных конструкций*. Ленинград, 1989. С. 251–303.
168. Ситенко О. О. Функціонально-семантичне поле здрібнілості в слов'янських та германських мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Донецьк, 2008. 19 с.
169. Сікорська О. О. Функціонально-семантична категорія потенційності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2007. 19 с.
170. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ, 1973. 280 с.
171. Скрипник Ю. Д. Комунікативна категорія ввічливості в корейській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.13. Київ, 2006. 19 с.
172. Слободцова І. В. Лексико-граматична група слів, яка виражає поняття viel «багато» / wenig «мало» в німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2001. 19 с.
173. Словник української мови : в 11 т. URL: <http://sum.in.ua/s/ghryzty> (дата

звернення: 25.04.2019).

174. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ, 1979. 406 с.
175. Смирнов І. Н. Семантика качественности и временная локализованность. *Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность* / отв. ред. А.В. Бондарко. СПб, 1996. С. 93–107.
176. Соколов О. М. О значении и функциях русских глагольных префиксов. *Труды Томского государственного университета имени В.В. Куйбышева* : лингвистический сборник. Томск, 1964. Т. 174. С. 8–19.
177. Соколова С. О., Ачилова О. Л. Аспектуальні особливості слов'янських мов у художньому перекладі. *Українська мова*. 2012. № 1. С. 3–17.
178. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ, 2003. 282 с.
179. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. Москва, 1998. 784 с.
180. Суворина К. М. К вопросу о категории интенсивности в современном английском языке. *Исследования в области семантического синтаксиса*. Пятигорск, 1974. С. 38–50.
181. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ, 1972. 583 с.
182. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанные значения слова в языке. Москва, 1981. 469 с.
183. Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность / под ред. А.В. Бондарко. Санкт-Петербург, 1996. 263 с.
184. Титаренко Е. Я. Повторяемость действия в системе аспектуальных категорий русского глагола : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Симферополь, 1985. 205 с.
185. Ткаченко Ю. В. Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 226 с.
186. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009.

19 с.

187. Трофімова О. В. Фразеологічні одиниці на позначення негативної емоційної дії в англійській і українській мовах. *Філологічні трактати*. 2010. № 1. С. 88–93.

188. Тураева З. Я., Биренбаум Я. Г. Некоторые особенности категории количества. *Вопросы языкознания*. 1985. Вып. 4. С. 128–129.

189. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. Москва, 1990. 173 с.

190. Удовенко І. В. Місце суцільно оформлених інтенсифікаторів у системі прислівників як частини мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія* збірник наукових праць. Одеса, 2014. № 8. Т. 1. С. 199–201.

191. Удовенко І. В. Структурно-семантичні та функціональні особливості французьких інтенсифікаторів процесуальної ознаки : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2004. 203 с.

192. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ, 2007. 494 с.

193. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ, 2014. 824 с.

194. Философская энциклопедия : в 5 т. / гл. ред. Ф. В. Константинов. Москва, 1962. Т. 2. 575 с.

195. Фразеологічний словник української мови / укл.: В. Білоноженко, В. Винник. Київ, 1999. Т. 1. 528 с.

196. Фразеологічний словник української мови / укл. В. Білоноженко, В. Винник. Київ, 1999. Т. 2. 984 с.

197. Хавкіна О. М. Функціонально-семантичне поле параметричності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2008. 19 с.

198. Хартунг Ю. Д. Дистрибутивный и суммарно-дистрибутивный способы глагольного действия в современном русском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 1979. 22 с.

199. Храковский В. С. Кратность. Фазовость. *Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис*. Москва, 2001. С. 124–178.
200. Храковский В. С. Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация. *Типология итеративных конструкций*. Ленинград, 1989. С. 5–54.
201. Храковский В. С. Типы грамматических описаний и некоторые особенности функциональной грамматики. *Проблемы функциональной грамматики* / отв. ред. В.Н. Ярцева. Москва, 1985. С. 65–77.
202. Чеснокова Л. Д. Категория количества и синтаксические структуры. *Вопросы языкознания*. 1981. № 2. С. 44–53.
203. Черткова М. Ю. Грамматическая категория вида в современном русском языке. Москва, 1996. 172 с.
204. Шабат С. Т. Категорія питальної модальної в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
205. Шабі С. В. Номени неконкретизованої квантитативності у структурі лексико-семантичного поля кількості української казки. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Донецьк, 2011. Вип. 22. С. 136–140.
206. Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка. Москва, 1941. 288 с.
207. Шейгал Е. И. Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1981. 26 с.
208. Шейгал Е. И. О соотношении категории интенсивности и экспрессивности. *Экспрессивность на разных уровнях языка*. Новосибирск, 1984. С. 60–65.
209. Шелякин М. А. Категория аспектуальности русского глагола. Москва, 2008. 272 с.
210. Шелякин М. А. Функциональная грамматика русского языка. Москва, 2001. 288 с.

211. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. Киев, 1981. 144 с.
212. Швачко С. О., Баранова С. В., Кобякова І. К. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти. Суми, 2007. 204 с.
213. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Сімферополь, 2008. 19 с.
214. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, 1974. 428 с.
215. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. *Принципы типологического анализа языков различного строя*. Москва, 1972. С. 95–113.
216. Agrell Z. Aspektanderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. Lund, 1908.
217. Dietrich R, Klein W., Noyau C. The Acquisition of Temporality in a Second Language (Studies in Bilingualism). Amsterdam, 1995. Vol. 7. 301 p.
218. Dressler W. Studien zur verbalen Pluralitat. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Latenischen und Hethitschen. Wien, 1968. 253 p.
219. Guillaume G. Immanence et transcendence dans la categorie du verbe. *Langage et science du langage*. Paris, 1973. P. 46–59.
220. Langendoen D. T. Quantity and disjunctive numerals of estimation. London, 2006. 127 p.
221. Levin B. English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation. Chicago and London, 1993. 27 p.
222. Olsen M. V. A Semantic and Pragmatic Model of Lexical and Grammatical Aspect. New York, 1997. 237 p.
223. Vendler Z. Verbs and times. *Linguistic in Philosophy*. Ithaca, 1967. P. 7–13.
224. Smith C. A Theory of Aspectual Choice. *Language*. 1983. Vol. 59. N 3. P. 479–501.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія: поезії. Київ, 1993. 271с.
2. Антоненко-Давидович Б. Оповідання; Повісті. Львів, 747 с.
3. Багряний І. Тигролови. Київ, 1991. 264 с.
4. Барка В. Жовтий князь: роман. Київ, 1991. 265 с.
5. Васильченко С. Твори. Київ, 1988. 600с.
6. Винниченко В. Твори: в 3 т. Т 2. Київ, 1974. 415 с.
7. Вишня Остап. Усмішки, фейлетони, гуморески, 1919-1925. Київ, 1988. 526с.
8. Вільде І. Незбагненне серце. Львів, 1990. 255 с.
9. Вінграновський М. В глибині дощів: повісті, оповідання. Київ, 1985. 255 с.
10. Вовчок Марко. Оповідання. Повісті. Київ, 1983. 439 с.
11. Головка А. Повісті, оповідання, роман «Бур'ян» Київ, 1987. 479 с.
12. Гончар О. Собор: роман. Київ, 1992. 286 с.
13. Гордієнко К. Твори: в 2 т. Т.1: Чужу ниву жала. Дівчина під яблунею: Романи. Київ, 1979. 639 с.
14. Гуцало Є. Вибрані твори: в 2 т. Т. 1. Київ, 1987. 571 с.
15. Деркачова О. Коли прокинешся. Брустурів: Дискурсу, 2015. 188 с.
16. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. Київ, 1986. 710 с.
17. Досвітній О. Романи. Київ, 1991. 572 с.
18. Драч І. Поезії. Київ, 1986. 315 с.
19. Дрозд В. Подих чудесного. Оповідання, роман. Київ, 1988. 296 с.
20. Загребельний П. Диво: роман. Харків, 2006. 638 с.
21. Збанацький Ю. Пообіч Талі: Повісті, оповідання, спогади. Київ, 1984. 320 с.
22. Іваненко О. Води з кринички: повісті, оповідання. Київ, 1981. 216 с.
23. Іваничук Р. Твори: в 3 т. Т.3. Місто. Повісті. Новели. Київ, 1989. 461с.
24. Калинець І. Слово триваюче: Поезії. Харків, 1997. 542 с
25. Карпенко-Карий І. Драматичні твори. Київ, 1989. 608 с.
26. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ, 1982. 542 с.
27. Кобилянська О. Земля: повість. Київ, 1987. 627 с.

28. Колесник П. Терен на шляху: Роман. Львів, 1980. 470с.
29. Копиленко О. Земля велика. Київ, 1957. 223с.
30. Косинка Г. Заквітчаний сон: оповідання, спогади про Григорія Косинку. Київ, 1991. 287 с.
31. Костенко Л. Вибране. Київ, 1989. 559 с.
32. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ, 2011. 414 с.
33. Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2005. 350 с.
34. Кочерга І. Драматичні твори. Київ, 1989. 736 с.
35. Кропивницький М. Твори: в 6 т. Т.2. Київ, 1958. 320с.
36. Куліш П. Чорна рада: хроніка 1663 року та оповідання. Київ, 1990. 256 с.
37. Ле І. Твори: в 2 т. Т.І. П'єси. Київ, 1990. 509с.
38. Лепкий Б. Мотря. Львів, 1991. 390 с.
39. Маланюк Є. Поезії. Львів, 1992. 686 с.
40. Малик В. Таємний посол: Роман. Посол Урус-шайтана; Фірман султана. Київ, 1986. 440 с.
41. Малишко А. Вибрані твори: в 2 т. Київ, 1982. Т.І. Поезії. 302 с
42. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів, 2007. 176 с
43. Мирний Панас. Хіба ревуть воли, як ясла повні? Київ, 1969. 451 с.
44. Мирний Панас. Повія. Київ, 1968. 531 с.
45. Мушкетик Ю. Яса: роман. Київ, 1990. 831 с.
46. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. Харків, 2005. 351 с.
47. Олійник Б. Вибрані твори в 2-ох т. Київ, 1985. Т.І. Лірика. 269 с.
48. Олесь О. Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. Київ, 1990. 959 с.
49. Павличко Д. Любов і ненависть: Вірші та поеми. Київ, 1983. 272 с.
50. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. Київ, 1991. 800 с.
51. Плужник Є. Поезії. Київ, 1988. 409 с.
52. Пушик С. Страж-гора. Київ, 1982. 190с.
53. Самчук У. Марія. Хроніка одного життя: Роман. Київ, 1997. 384с.
54. Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. Київ, 1985. 574 с.

55. Сенченко І. Діамантовий берег: повість, оповідання. Київ, 1991. 351 с.
56. Симоненко В. Вино з троянд: вибрані твори. Київ, 2017. 207 с.
57. Скляренко С. Святослав. Роман. Київ, 1960. 656с.
58. Слоньовська О. Зимове яблуко. Поезії. Івано-Франківськ, 2011. 360 с.
59. Смолич Ю. Мир хатам, війна палацам. Київ, 1958. 234с.
60. Старицький М. Руїна. Облога Буші. Київ, 1996. 280 с.
61. Стороженко О. Марко Проклятий: повість, оповідання. Київ, 1989. 623 с.
62. Стельмах М. Чотири Броди: роман. Київ, 1995. 591 с.
63. Стус В. Зимові дерева. Брюссель, 1970. 207 с.
64. Стус В. Палімпсест: вибране. Київ, 2006. 432 с.
65. Стус В. Під тягарем хреста. Львів, 1991. 159 с.
66. Стус В. Час творчості. Київ, 2005. 704 с.
67. Стефаник В. Моє слово: новели, оповідання, автобіографічні та критичні матеріали, витяги з листів. Київ, 2000. 320 с.
68. Тулуб З. Людолови: роман. Дніпро, 1988. 510с.
69. Тютюнник Г. Облога: вибр. твори. Київ, 2004. 832 с.
70. Українка Леся. Вибране: Поезії. Поєми. Драматичні твори. Київ, 1977. 637с.
71. Франко І. Твори: в 2-х томах : Т. 1: Вірші. Поєми. Київ, 1981. 533 с.
72. Франко І. Я. Твори: в 2-х томах : Т. 2: Оповідання. Київ, 1986. 557 с.
73. Хвильовий М. Сині етюди. Львів, 1991. 150 с.
74. Шевченко Т. Кобзар. Харків, 2012. 960 с.
75. Шевчук В. Біс плоті. Київ, 1999. 350 с.
76. Яновський Ю. І. Вершники. Київ, 1987. 142с.
77. Яцків М. Новели. Львів, 1985. 200 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Список праць здобувача за темою дисертації

1. Вакалюк І. В. Дієслова із семантикою достатньої інтенсивності дії (на матеріалі творів Івана Франка). *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : збірник наукових праць. Дрогобич, 2016. С. 24–33.
2. Вакалюк І. В. Функціонально-семантичні особливості дієслів із семантикою дистрибутивності в сучасній українській літературній мові. *Spheres of Culture*. Lublin, 2017. Vol. XVI. P. 454–463.
3. Вакалюк І. В. Семантична структура фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії. *Записки з українського мовознавства*. Одеса, 2017. Вип. 24. Т.1. С. 190–200.
4. Вакалюк І. В. Ітеративність як базова кратна семантика та типологічний різновид квантитативно членованої дії. *Прикарпатський вісник НТШ «Слово»*. Івано-Франківськ, 2019. Вип.2 (54). С. 69–79.
5. Вакалюк І. В. Функціонально-семантичні особливості префіксальних морфем як засобів вираження мультиплікативності в сучасній українській літературній мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)* : збірник наукових праць. Вінниця, 2019. Вип. 28. С.72 – 84.
6. Вакалюк І. В. Синтетичні та аналітичні засоби вираження недостатності дії в сучасній українській літературній мові. *Мова і культура*. Київ, 2019. Вип. 22. Т.І. (196). С. 331 – 337.
7. Вакалюк І. В. Особливості семантики та функціонування суфікса -ну- (-ону-) як засобу вираження семельфактивності в сучасній українській літературній мові. *Science, Research, Development: philology, sociology and culturology* : monografia pokonferencyjna. Rotterdam, 2018. P. 107–115.
8. Вакалюк І. В. Аналітичні засоби вираження кратності дії (на матеріалі творів Василя Стуса). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2015-2016. Вип. 44-45. С. 78–83.

9. Вакалюк І. В. Синтетичні засоби вираження кратності дії (на матеріалі поезії Ліни Костенко). *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2016-2017. № 17–18. С.192-200.

Відомості про апробацію результатів дисертації

I. Міжнародні наукові конференції, семінари, симпозиуми:

1. XII Міжнародна наукова конференція «Семантика мови і тексту» (м. Івано-Франківськ, 2015, форма участі – очна).

2. Міжнародна науково-практична конференція «Українська мова у парадигмі світової лінгвістики» (м. Одеса, 27-28 вересня 2017, форма участі – заочна).

3. Міжнародна науково-практична конференція «*Science, Research, Development: philology, sociology and culturology*» (м. Роттердам, 2018, форма участі – заочна).

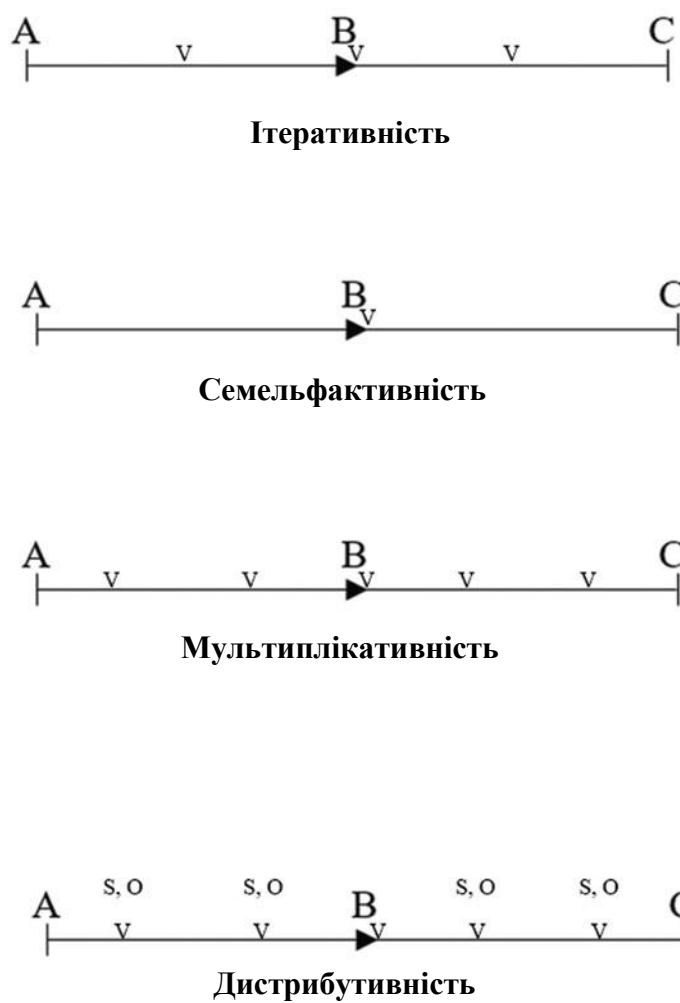
4. XIII Міжнародна наукова конференція «Семантика мови і тексту» (м. Івано-Франківськ, 2018, форма участі – очна).

5. Міжнародна наукова конференція імені проф. Сергія Бураго (м. Київ, 2019, форма участі – очна).

II. Засідання кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, протокол № 9 від 28 березня 2019 р.).

Рис. 1. Інтервал

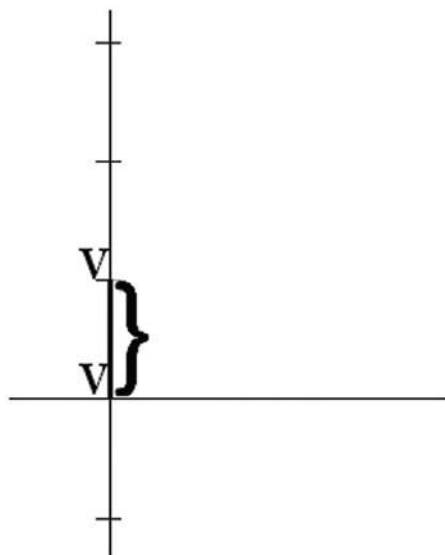
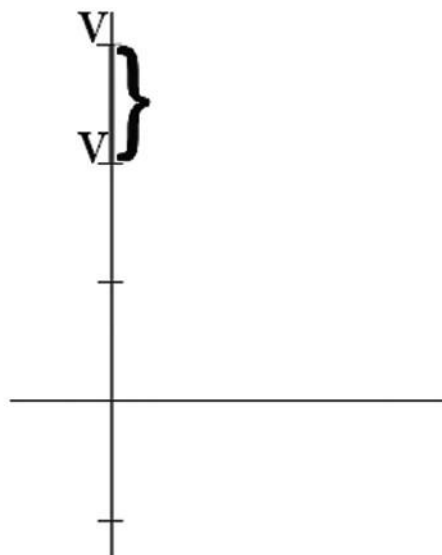
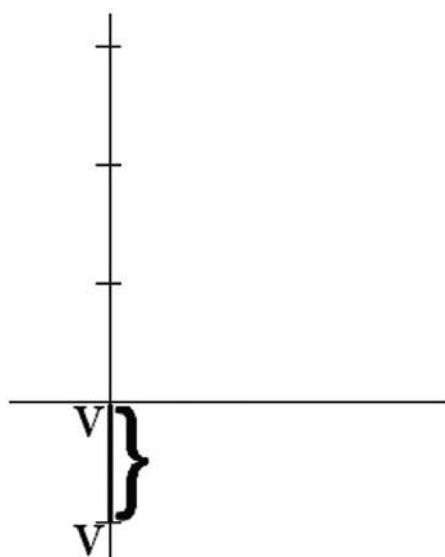
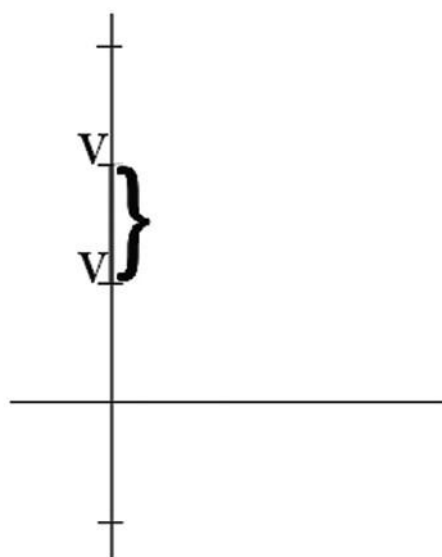

V – актуалізація розгортання дії

S – суб'єкт дії

O – об'єкт дії

Рис. 2. Членована кількість (кратність) дії

Помірність дії**Надмірність дії****Недостатність дії****Достатність дії**

— — нульовий (неактуалізований) вияв інтенсивності дії

V – актуалізація розгортання дії

Рис. 3. Градація нечленованої кількості (інтенсивності) дії

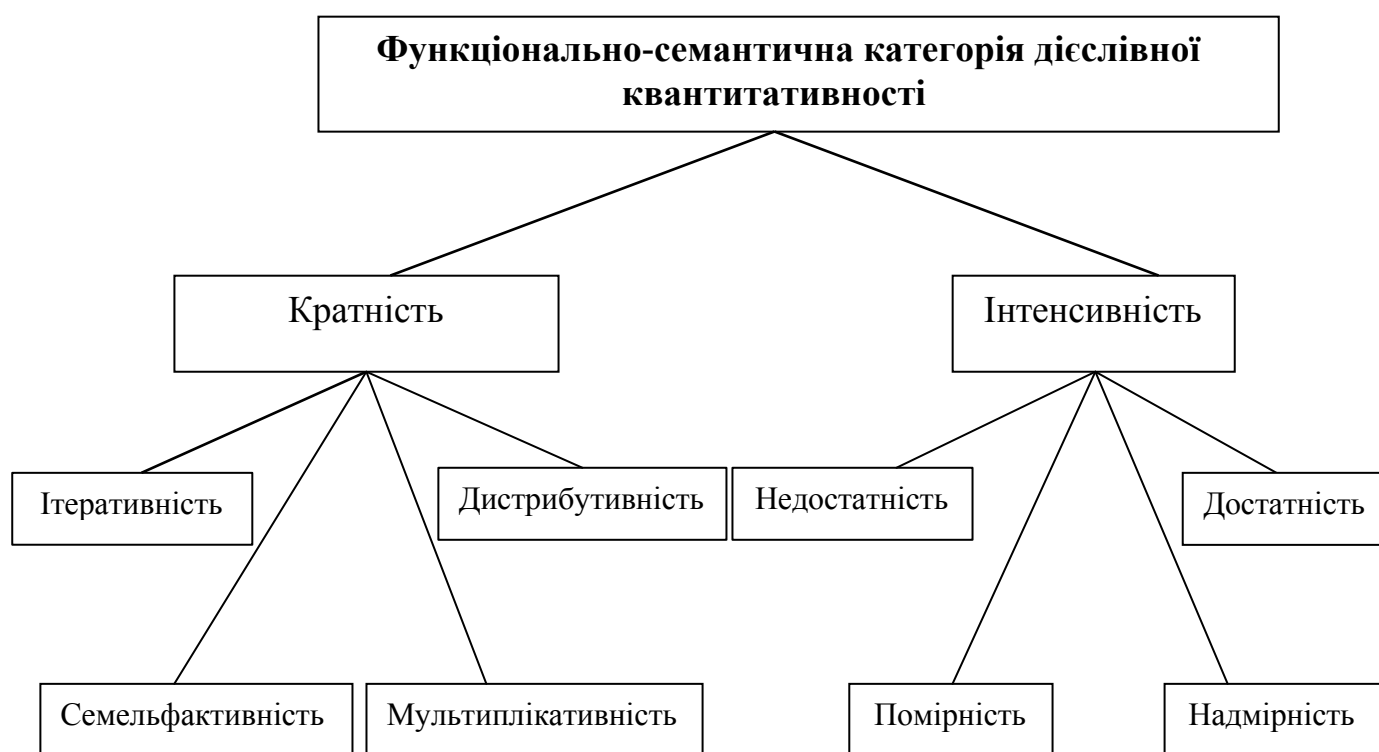

Рис. 4. Структура функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності

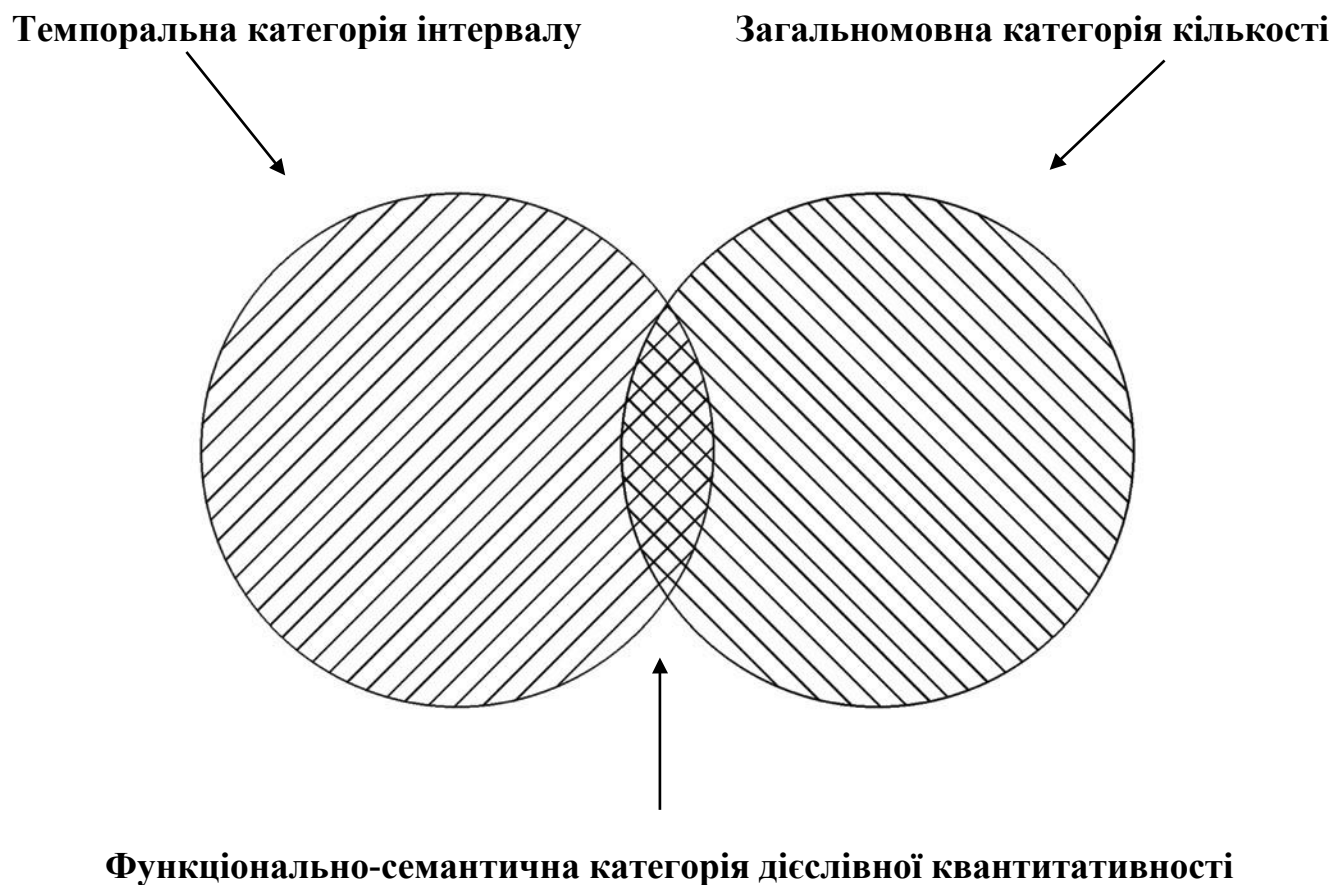

Рис. 5. Функціонально-семантична категорія дієслівної квантитативності у структурі мовних категорій

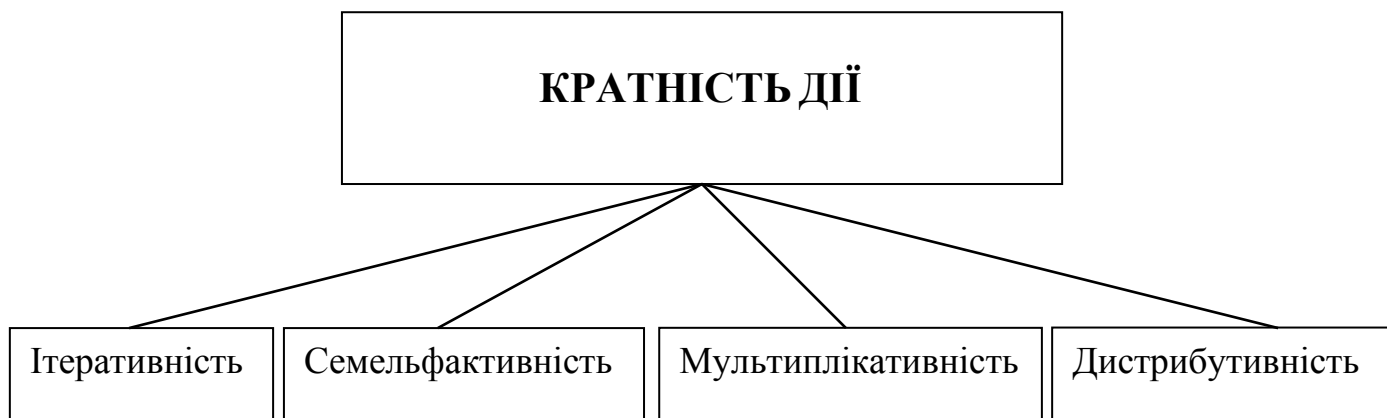

Рис. 6. Членована квантитативність дії (кратність)

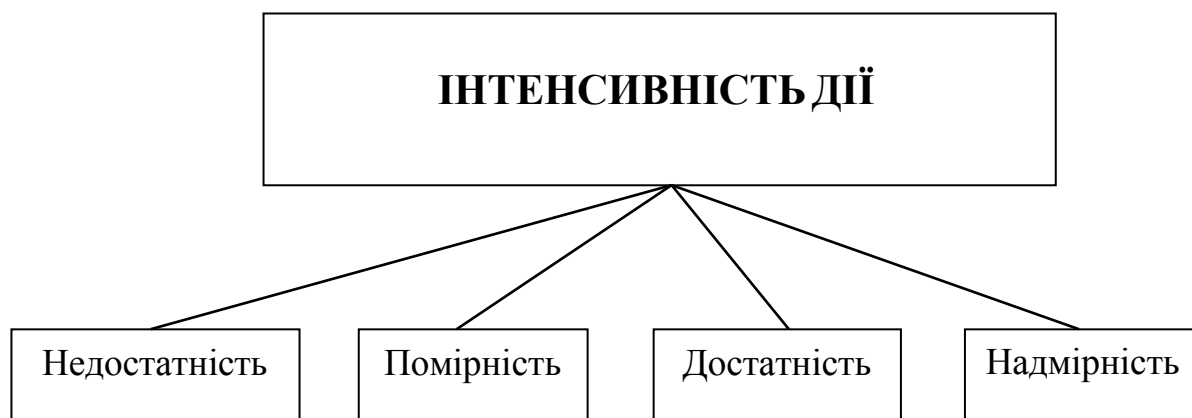

Рис. 7. Нечленована квантитативність дії (інтенсивність)